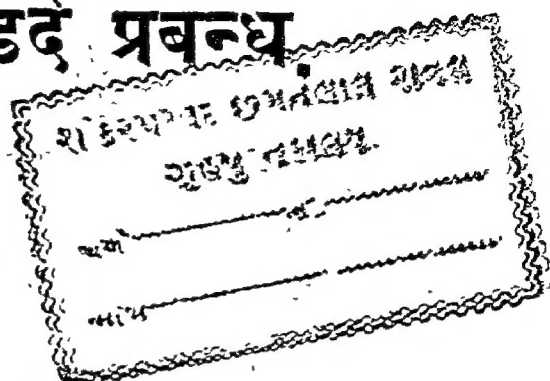

શ્રીમન્મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ સરકારના આશ્રયથી.

પદ્મનાભ કવિ કૃત

કાન્હડદે પ્રવચ્ન.

સંશોધન કરી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
ડાહ્યાભાઈ પીતારાખર દેરાસરી.
બેરિસ્ટર-એડ્-લો, અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧. પ્રત ૫૦૦.

ગુજરાત સરકારની આ પ્રિંટ ગ્રંથાલયથી
આ પુસ્તક ખરીદવામાં આવ્યું છે.
સંવત ૧૯૧૩.

મૂલ્ય રૂ. ૩/-

૪૫૧.૨
પહેલા
(૬૧૬)
દેશી
૧૦,૧૩૬

સર્વ હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

10136

અમદાવાદ.

દંકશાળામાં-ધી યુનિયન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં
મોતીલાલ સામળદાસે છાપ્યું.

પરંતપના.

આપણી ભાષામાં પુરાણોની કથા અને કલ્પનાઓને હૂલાવી હૂલાવીને ઘણાંએ કાવ્ય લખાયાં છે, પરંતુ અત્યાર સુધીમાં કેવળ ઐતિહાસિક વસ્તુવાળું કાવ્ય જાણવામાં આવ્યું નથી. જૂનામાં જૂનું એવું વીરકાવ્ય તે કાન્હડદે પ્રબંધ છે. આ પ્રબંધને પ્રજાની જાણમાં લાવવાનું માન પ્રાચીનશાધરસિક પ્રખ્યાત વિદ્વાર સ્વં ડા. યુલરને ધટે છે. જૂના સંસ્કૃત ગ્રંથોની શોધમાં એઓ રજપૂતસ્થાન તરફ ગયા હતા, ત્યાં ચંદના જનભંડાર તપાસતાં તેમની દૃષ્ટિ આ પ્રબંધ ઉપર પડી. હુગડાના બાંધણમાં બાંધેલું અને સુરક્ષિત દાખામાં મુકીને તાળાકુંચી વાળા પટારામાં સાચવેલું આ રત્ન કદરદાન ઝવેરીની દૃષ્ટિએ પડતાં જ તેમણે તેનું આજ નેઁઈ કિંમત કરી. પોતે એની નક્કલ કરાવીને સ્વ. નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યા, જેઓ શાળાપત્રના તંત્રી હતા અને જેમના ઉપર ગૂજરાતી ભાષાના સારા વિદ્વાન તરીકે પોતાને પક્ષપાત હતો, તેમની તરફ મોકલી દીધી. એક જ પ્રત ઉપરથી સંશોધન કરવું ઘણું વિકટ ધારી તેમણે લખેલી પ્રત ગેરવલ્લે ન જાય માટે કડકે કડકે શાળાપત્રમાં છાપી.

ઘણા પ્રસંગોને લીધે આ કાવ્ય સંશોધિત કરવાની અમને ઉત્કટ લાલસા ઉત્પન્ન થઈ અને પ્રતો એકઠી કરવાનો આરંભ કર્યો. છએક પ્રત મળશે એમ ધારવું હતું પણ નેધપુર તરફથી આવનારી પ્રતનો પત્તા જ ન લાગ્યો. અમારા જૂના મિત્ર અજમેરની મેયોકોલેજના પ્રિન્સિપાલ મી. વોડિંગ્ટન સાહેબ મારફત, તેમ જ જનતા નેધપુરના રેસીડેન્ટ સાહેબ ઉપર લખ્યું. એઓશ્રીએ ઘણી ખોળ કરતાં નેધપુર રીયાસતમાં એની નક્કલ નથી એમ જણાવ્યું. એક ચારણ પાસે અમારા નેધપુરના જાણ વિદ્વાન મિત્ર રા. રા. મુનશી દેવીપ્રસાદજીએ એ કાવ્ય નેધપુર હતું. એ પ્રત મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં કમનશીએ એ ચારણનું મૃત્યુ થયું છે એમ માલમ પડ્યું; અને એનો વારસો લેનારને એ પુસ્તકની બિલકુલ માહિતી નથી એવી નિરાશાજનક ખબર મળી.

સંશોધન વખતે અમારી પાસે પાંચ પ્રત હતી. જેને અમે ક, ચ, ગ, ઘ અને ચ એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાવીશું.

કા. ૨૫. નવલરામ લક્ષ્મીરામે સન ૧૮૭૭-૭૮ ના શાળાપત્રમાં છૂટક છૂટક આ પ્રબંધ છાપ્યો હતો. મળેલી સઘળી પ્રતોમાં આ ઘણી જ ભૂલો ભરેલી છે. ઘણા શબ્દોને તોડી નાંખ્યા છે, જોડણી ફેરવી નાંખી છે અને અનુસ્વાર ઉમેરવામાં બિલકુલ કંજૂસાઈ કરી નથી. શબ્દોની વિકૃતિને લીધે અર્થ ઘણો જ અસ્પષ્ટ થઈ ગયો છે. એથા ખંડમાં ૧૭૨ થી ૨૦૪ સુધી પ્રત તૂટક હોઈને ૩૧ તૂટક ખૂટે છે. એથા ખંડમાં ઘણીજ ગરબડ થઈ ગઈ છે.

શાળાપત્રને છેડે આપેલો સમાપ્તિ લેખ ઘના સમાપ્તિ લેખ જેવા જ છે તેથી અનુમાન થાય છે કે ઘ પ્રત જ ૩૦ પૃથ્વરે શાળાપત્રપર મોકલી હશે. ૨૫. નવલરામજીને ત્યાં ખીછ પ્રતનો પત્તો નથી તેથી પણ એજ અનુમાન સંભવે છે. માત્ર ઘના કરતાં શાળાપત્રમાં ઘણી ભૂલો પેશી ગયેલી દૃષ્ટિગોચર થાય છે એટલું જ.

જ્ઞ થરાદના જૈન લંકારમાંથી અમારા મિત્ર ત્યાંના કારભારી રા. રા. પુરપોત્તમરાય ભવાનિશંકરની મહેનતથી આ પ્રત અમને મળી હતી. એના અક્ષર જૈન ગ્રંથોમાં હોય છે તેવા મરોડના છે. પ્રત સામાન્ય રીતે શુદ્ધ છે. અમે એનાપર વિશેષ વિશ્વાસ રાખ્યો છે. આ પ્રતને અંતે લખ્યું છે કે

‘इति का. प्र. समाप्त संवत् १६४८ वर्षे माघशिर मासे कृष्ण पक्षे अष्टम्यां तिथौ रविवासरे ॥ श्री सक्तिपुरे श्री भावहृदराय गछे श्री श्री श्री ४ कालिकाचार्य संताने । वाचनाचार्य श्री श्री श्री भावकलस तन् शष्य वाचनाचार्य श्री श्री श्री जयमेर तन् शष्य मुनि रांमाकेन आत्मार्थे लपी कृतं ॥ या द्रश्यं पुस्तके दृष्ट्वा तादृशं लख्येतं मया यदि शुद्धमशुद्धंवा मम दोशो न दियते ॥ आतुं अशुद्ध संस्कृत लप्ताणु છે. આ પ્રત પણ ક છે ત્યાંથી જ તૂટક છે.

ગ. પૂનાની ડેકન કોલેજની આ પ્રત બાંધેલા પુસ્તકના આકારની છે. આરંભમાં કર્ણવખાણ (૩૬૫) સુરદાસ કૃત છે. ત્યાર પછી કાન્હડદે પ્રબંધ ઉતાર્યો છે. અને એની પછી છેવટમાં શ્રીધર વ્યાસ કૃત રણુમલ્લ હંદ છે; તે ઈડરના રાણા રણુમલ્લ વિશે છે. ઉતાર્યા સાલ સં. ૧૬૬૫ છે. આ પ્રત શાળાપત્ર જોડે કાળજીથી મેળવીને પાઠાન્તર અમારા મિત્ર સાક્ષર

શ્રી કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે જૂદાં તારવ્યાં હતાં. બધી પ્રતોના કરતાં આ પ્રત જૂદી જ માલમ પડે છે. સ્વ ના કરતાં સત્તર વર્ષ મોડી ઉતારાયેલી છે. પાકાંતર થયું છે અને જે છે તે જૂની ભાષામાં થતા ફેરફાર જતાની આપે છે. ખીજી પ્રતોમાં આવડ, ચ્યારડ ને બદલે આમાં આવિ, ચ્યારિ એમ છે. તેમજ ક્ષેપક ભાગ થયો છે. ખીજી પ્રતો બ્યાં તૂટક છે ત્યાં આ પ્રત પૂરી છે, એટલે એટલા ભાગ પૂરતી તો આ પ્રતને જ મુખ્ય ગણી છે.

ચ. કેકત કોલેજની આ પ્રત પ્રોફેસર મી. પે. એ વાડીઆની મહેનતથી અમને પ્રાપ્ત થઈ હતી. થયું કરીને શાળાપત્રમાં જે પ્રત ઉપરથી છાપ્યું છે તે પ્રત આ જ હશે. પરંતુ આ પ્રત અને શાળાપત્રમાં થયો તદ્વાવત અને બદલો છે તેથી ગરાબર નિર્ણય થતો નથી. એની અંતે 'इति कान्हडदे प्रबंध चतुर्थ खंड समाप्त हिं सं. १९३० माहा शुद्ध २ चार सोमे ऋषभ प्रासादात् गां. डीसा नयरे लं। पं. कल्याण विजयजित् शिष्य मु. मोतिचंद तथैवं दयाविजयजी चतुर्माने कृत्वा'. એવું લખાયું છે.

જ. ક્યોલના આરોટ પ્રહ્લાદે આણેલી આ પ્રતમાં પૃથિરાજની રૂઝિ-ણિવેલ પૂરી થયા પછી કાન્હડદે પ્રબંધ ઉતારવાનો આરંભ કર્યો છે. પ્રથમની સો-દોહસો તૂક જ લખેલી છે. અક્ષર કાચા અને બહુ જૂના જણાતા નથી (જૂનું ન સમજાયું હોય તેમાં) પાકાંતર અર્થ સ્પષ્ટ કરવાને માટે ફેરફાર કર્યો હોય એવાં જણાય છે.

વાસ્તવિક જ્ઞેતાં મળેલી પ્રતો એ તરેહની જણાય છે. ક જ અને જ એક જ પ્રત ઉપરથી થયેલી જણાય છે. બધામાં એક જ ભાગ તૂટક છે. જ પ્રત આખી નથી.

આ કાવ્ય 'કાન્હડદે ચોપાઈ,' 'કાન્હડદે રાસો,' અને 'કાન્હડદે પ્રબંધ' એવે જૂદે જૂદે નામે ઓળખાય છે. ચોહાણ કુળતિલક કાન્હડદેવના વંશજ અખેરાજની આજ્ઞાનુસાર કાલોરમાં સંવત પંદરમ્ આરમાં આ કાવ્ય રચ્યું છે. લહીઆઓની શરત ચૂકથી જનાવ્યા સાલમાં બૂલ ન થાય માટે કવિ કાલોર પડ્યાની સાલથી એકસો પીસ્તાળીસમા વર્ષમાં રચ્યું છે

એવો તાળો પણ મેળવી મૂકે છે. કવિ પોતે પોતાના કાવ્યનું આપ અંથને અંતે આપે છે. એ કહે છે કે આ કાન્હડદે ચોપધના પદ્યર્થ સાતસે અને એંશી છે. કાવ્યમાં ચોપધ, પવાડો, દોહરો અને ગીત વાપર્યા છે. ક પ્રતમાં પવાડાની તૂક બે લીટીની ગણી છે; તે પ્રમાણે અમે પણ બે લીટીની તૂક ગણીએ, પરંતુ ન પ્રતમાં તૂક ચાર લીટીની પણ ગણી છે. એમ ગણતાં આખા કાવ્યમાં પવાડાની સંખ્યા એકસોતે પંચાણ થાય છે; તે હિસાબે કુલ અંથ સંખ્યા આઠસે તે ત્રીસની થાય છે. તે પૈકી ચાળીસ કડી ગીતની છે તે બાદ કરીએ તો તદ્વાવત માત્ર દશનો જ રહે છે; એટલે કે લગભગ મેળ મળી રહે છે. ગીત બાદ કરતાં કથાભાગના સંબંધમાં કશી અડચણ આવતી નથી.

આપેલી પ્રતની ગણતરી પ્રમાણે એની ફાડ નીચે મુજબ છે:--

ખંડ.	૧	૨	૩	૪	કુલ.
ચોપધ.	૫૦	૪૩ $\frac{૧}{૨}$	૨૦૮	૨૬૩	૫૬૪ $\frac{૧}{૨}$
પવાડો.	૧૮૪	૧૧૭	૩૨	૫૭	૩૯૦ (૧૮૫)
દોહરા.	૧૨	૨	૫	૧૧	૩૦
ગીત.	૯	૬	૯	૧૬	૪૦
કુલ.	૨૫૫	૧૬૮ $\frac{૧}{૨}$	૨૫૪	૩૪૭	૧૦૨૪ $\frac{૧}{૨}$
ભટ્ટાચાર્ય ગદ્ય.	૧	૦	૧	૦	

ધન, ધાન્ય અને વસ્ત્રાભરણથી ભરપૂર નવકોટી મારવાડ દેશમાં જંગ વિદિત કનકાયળ અથવા સોનગિરિ નામના પર્વત ઉપર જાળાલિ રૂષિને નામે જાળાલિપુર અગર ઝાલોર કરીને શહેર છે. એ શહેર ધવળ કીર્તિ-વાળા સોનગીરા ચોહાણોની રાજધાની છે. પૂર્વે લાં સાંમતસિંહ નામના સોનગિરા ચોહાણ રાજાનો પુત્ર કાન્હડદે ચોહાણ રાજ્ય કરતો હતો. અને તે રાજનીતિમાં કુશળ હતો. એને વિજયવંત વીરમદે નામે કુંવર અને યુ-દ્ધિવંત માલદે નામે ભાષ્ય હતો.

એ વખતે ગુજરાતમાં સારંગદેવની સાથે કરણદેવ વાઘેલાની આણ ફરતી હતી. નાગર બ્રાહ્મણ માધવ મહેતો એનો પ્રધાન હતો એ પ્રધાનના ધરની આખર ઉપર રાજાએ હાંથ નાંખ્યો તેથી વિગ્રહનું બી રોપાયું. મા-ધવને રોમ રોમ રોષ વ્યાપી રહ્યો અને જો તુરક લોકોને આહી લાવું તો જ ગુજરાતનું અન્ન જમું એવી ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

માધવ દીલ્હી તરફ ચાલ્યો. પ્રથમ દીવાનને મળ્યો. દીવાને સુલતાનને કાને એની હકીકત પહોંચાડી. માધવે આણેલા ધણા ઘોડા નજર કરીને દીવાને અરજ કરી કે માધવ નાગનો આ મોટો સરદાર પાદશાહને તાઝીમ બજાવે છે તે ઉપર નીધા કરીએ.

પરદેશી મોટો પ્રધાન છે એમ જાણીને પાદશાહે માધવનું સન્માન કર્યું. તેણે હસીને ગુજરાતની હકીકત પુછી અને કહ્યું કે અંગારા સાંભળવા મુજબ લાંતો રાજા અવિચારી છે ?

એ સાંભળીને નાગર બ્રાહ્મણ માધવે કકળી ઉઠીને ફરીઆદ કરી કે આણહિલપુરના રાજાએ તો ક્ષત્રિય ધર્મનો લોપ કર્યો છે. એણે મને જ દૂભવ્યો. મારા ભાઈ કેશવનું ખૂન કર્યું અને એની સ્ત્રીને જળરાધથી લઈ જઈને રાજવળામાં દાખલ કરી. એ મોટું દુઃખ મારાથી સહ્યું જતું નથી. મારી જોડે લશ્કર મોકલો. હું ગુજરાતમાં જંગ મચાવીને ગુજરાતીઓને મારીશ અગર કેદ પકડીશ; અને બળ કરીને ગુજરાત આપને સર કરી આપીશ.

સુલતાન અલાઉદ્દીને તુષમાન યદને માધવને તરત જ પંચાંગ પોશાક આપીને તેના ઉતારાનો અને આધાપીધાનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો, સાર પછી પાદશાહે ગુજરાત જવાના રસ્તાપર પાદશાહી લશ્કરને રસ્તો આપવા કહેણ મોકલાવ્યું. આ વેળા ઝાલોરના ચોહાણ રાજાએ પાદશાહના પ્રધાનોને મા-થામાં વાગે એવો જવાબ આપ્યો કે એ અમારો ધર્મ નહિ. ગામે ભૂંટાય,

ખાન પકડાય, બિચારી અખળાઓના કાન તોડાય અને ગૌબ્રાહ્મણને પીડા
યાય એવી બધી ખુવારી બહોરી રાજા નામ ધરનાર રસ્તો આપે નહિ.
મનમાં લજવાતા પ્રધાનો પાછા દીક્ષી ગયા અને પાદશાહને અરજ ગુજરી
કે ઘણી ઘણી છુકર કરતાં પણ કાનહડદે આપનું કહેણ માનતો નથી. બાદ-
શાહે આ સાંભળીને નીસાસો નાંખ્યો. વાત રસપર ચઢી હતી તેથી અલ-
ખાનને તેડાવી બીજે રસ્તે ગુજરાતપર ચઢાઈ લઈ જવાનું બાદશાહે ફર-
માવ્યું. પ્રધાન માધવને તેની જોડે મોકલ્યો મોટા મોટા મલેકો, ખાન,
ખોજા વગેરેને પણ સાથે મોકલ્યા.

હકમ થતાં જ લશ્કરની તૈયારીઓ થઈ. લશ્કરના શણગારરૂપ તંબુ,
કચેરી, સમીયાણા અને રાવરીઓ આપી. ઘડીએ જોજન કાપી નાંખે એવી
સાંઢણીઓ ઉપર ભાર ભરોને પલાણ મેલાયાં. કોટમાં ધમકતી ધુધરીઓ
વાળી સાંઢે ઉપર રળારીઓ સ્વાર થયા. પહેલો ડુંકો થતાં જ તેઓ આ-
લવા માંડતા; લગીરે વિદ્રોહ થતો નહિ. લશ્કરમાં ફાટકી, હાથી અને હ-
બસી સીપાઇઓ હતા. બીજામણા બંગાળો પણ હતા. અસંખ્ય પટાવતો,
કાંચે અને ભોઈ પાળા ચાલતા હતા. રસ્તામાં ભઠીઆરાઓ રસોઈ કરતા
હતા; અને સિપાઇઓ ઉતાવળને લીધે ચાલતાં ચાલતાં ખાતા. લશ્કરની પુંડે
લાખેક મલેચ્છ બચ્ચાઓ હતા. ઉપર અંખાડીઓ અને બખ્તર નાંખીને અને
કોટમાં રણુકાર કરતી ઘંટાઓ બાંધીને મદોન્મત હાથીઓને શણગાર્યા હતા.
તેમના ઉપર મહાવતો બેઠા હતા. મસ્ત હાથીઓ અંકુશને લગીરે લેખવતા
નહોતા. તેઓ એક બીજાની સાથે સ્પર્ધા કરતા જાણે પર્વત માળા જ ચા-
લતી હોય નહિ એમ ચાલતા હતા. ઘોડાની ફોજ વળી નૂદી હતી, તેની
સંખ્યાનો તો પારે પામીએ નહિ. ખાનોના ઘોડાઓ આડી વાટે ઉડ્યા ઉડ્યા
ચાલતા હતા. લશ્કરમાં બણુગાં, નેફેરી, શરણાઇઓ અને નોખતો વાગી
રહી હતી. લશ્કર જ્યાં જ્યાં ધાસ પાણીની સારી સોઈ હોય ત્યાં ત્યાં પડાવ
નાંખતું. કોદાળીઆઓ લશ્કરની આગળ ચાલતા. આરહડા જાતના માણસો
પાસે લોઢાના ધણોવડે વાટમાં પથરા વગેરે હોય તે ભગાવીને માધવે રસ્તો
સારો કરાવ્યો. લશ્કરને જોઇને વગડાનાં હિંસક પશુઓ બીહીને નાશી જતાં.
લશ્કરનાં ધાડાં ચોતરફ વસમી જગાઓ હાથ કરતાં ધાતાં હતાં. મેવાડના
સમરસિંહ રાવજે લશ્કરને પોતાના રાજ્યમાંથી જવા દીધું અને એ રસ્તે
લશ્કર બનાસ નદી ઉપર આવી પહોંચ્યું. લશ્કર આવે છે, લશ્કર આવે છે
એવી બૂમ છેક ગુજરાત સુધી પડી અને બધાંને ત્રાસ પડી રહ્યો. તુર્ક
લશ્કરે મોડામે આવીને ડુંકો દીધો.

તે કાળે મોડાસામાં અત્તડ કરીને ઠાકોર હતો, તે મૂઝાળા મુસલમાનો આવે છે સાંભળીને ફફડી ઉઠ્યો. અમારા પૂર્વજોને પૂર્વે (મહમદ ગીઝનીના વારામાં) બહુ વેઠવું પડ્યું છે માટે હું મ્લેચ્છોને છોડું નહિ, અને સામે મોઝે યુદ્ધમાં હાથ અતાવું એમ કહીને પોતાના મુઠીભર રજપૂતો સાથે હાથમાં ઉઘાડી તરવાર લઈને તુર્ક લોકો ઉપર તૂટી પડ્યો. અલકખાને એના વીરત્વનું વખાણ કર્યું અને અત્તડ સ્વર્ગે ગયો. અત્તડ પડતાં મોડાસું ભાગ્યું. અલકખાને ગામને આગ લગાડી અને અનેક લોકોને બાન પકડ્યાં. તુર્ક લશ્કરનાં ધાડાં દશે દિશામાં ફેલાયાં. તેમણે ઠેર ઠેર લૂંટો કરી. દંડાવ્ય, ચિડોત્તર અને ધાન્ધારને ઢંઢોળી નાંખી; તેમણે બાવન ગામનો ટપ્પો લૂંટ્યો. છેક પાટણ સુધી ખૂમ પહોંચી કે લશ્કર આવે છે.

પાટણના દરવાજા બંધ થયા. મુસલમાન લશ્કર પાટણના દરવાજા આગળ આવ્યું; તેમણે માધવ મહેતાને મોખરે કર્યો કેમકે એ પેસનીકાલનો ભોમીઓ હતો. મુસલમાનોએ શહેર લીધું. રજપૂતો કિલ્લામાં ભરાયા. માધવ મહેતાએ કરણને કહાવ્યું કે નાશી છૂટ. કાં વગર મોતે મરે છે? છોડુ પાડીને કરણ રાજ નાઠો. એની રાણી પણ એની ખુંઠે પગપાળી નાહી. કરણ નાઠો એટલે કિલ્લો ભેળાયો, ભંડાર લૂંટાયા. અરે! આણહિલપુરમાં આવું બન્યુંએ નહોતું અને બનશે એ નહિ જે જગાએ મંદિર હતું ત્યાં મશીદ બની અને સરદારે ખુતબો પઢ્યો. મુલતાન અલ્લાઉદ્દીનની આણુ વર્તાવી.

પાટણમાં થાણું મૂકીને તેઓ અશાવળ ગયા. શુજરાતમાં અશાવળ, ઘોળકા, ખંભાત, સુરત અને રાંદેર લૂંટ્યાં. એમનું નામ સાંભળીને ચાંપાનેર પણ કંપી ઉઠ્યું. આ પ્રમાણે શુજરાતમાં લૂંટ કરીને મુસલમાનોએ બધું સાંભરી લીધું. તેમણે આસપાસનાં બધાં શહેર હયમચાવી નાંખ્યાં અને છેક દરીઆ કિનારા સુધી ગયા. સોનાં, રૂપાં, જરીઆન, કાચ, કપૂર વગેરે લૂંટી લીધું. ઠેર ઠેર મોટા માણસોને બાન પકડતી, દેશ ભારતી અને લૂંટ કરતી મુસલમાન ફોજો ફરતી હતી. સારપક્ષી બળવાન બાને હંકો દેઇને સોરઠ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સોરઠમાં મેગલપુર, મહુવા, ઉના, દાદા વગેરે લૂંટ્યાં. તેઓ ખંત રાખીને દીવગઢમાં પેઠા અને લોકો બિચારા દશે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. બધે મૂર્તિમાન કાળ જ કોપ્યો હોય એવો કોલાહળ સંભળાતો હતો.

ઠેર ઠેર લાલો લગાડયાથી ધૂમાડાના ગોટગોટ દેખાતા હતા. મુસલ-
માન સેનામાં ચોતરફથી ખારેકો, દ્રાક્ષ, લીલાં નાળિયેર, સોપારી, બીજેરાં,
શેલડીના સુંદર વાઢના વાઢ, આગાયતે લીલી પેદાશો, આદુ, સુરણ, પંડોળાં
અને સુંદર પાન લૂંટાઈને આવ્યે જતાં. કોઈ ધાન ખાવાની તો દરકારે કરતું
નહિ. આખા સોરઠની વસ્તી નસાય તેમ નાહી ભર્યોભાધરો દેશ લૂંટાયો
અને કિનારાનાં નગરો કચરી નાંખ્યાં. કોઈ સામું થઈ શક્યું નહિ. આ પ્ર-
માણે દેશ જરેર કરતું કરતું મુસલમાન લશ્કર દેવપાટણે આવી પહોંચ્યું.

સોમનાથ પાટણે આવીને તેમણે શહેરની પાસે જ મૂકામ કર્યો. નગર
રક્ષકોએ શહેરના દરવાજા દઈ દીધા. મુસલમાન લશ્કરે શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો.
સોમનાથની વહારે વાળાઓ, વાળાઓ, જોડવાઓ, ચુડાસમા સર્વે આવ્યા.
આ બળવાન સોરઠીઆ રજપૂતોએ પાછી પાની ન કરી. તેઓએ પાદરમાં
આવીને ધસારો કરીને જંગ મચાવ્યો, પણ પાદશાહની સેના રૂપી સમુદ્ર
તેમના ઉપર થઈને આગળ વધ્યો. કાંઈ લાગ ન ફાવવાથી રાજાઓ પાદર-
માંથી ખસી શહેરમાં પેઠા અને દરવાજા ભીડી દીધા. તુરકો આંખીને ગઢ
પર ચઢી ગયા. સોમનાથ પાટણમાં ભેળ પડી, તેના દરવાજા અને કોટ
ધૂળ ભેગા થઈ ગયા. ખાનના સ્વારોએ શહેર છૂટવા માંડ્યું. એટલામાં રજ-
પૂતો સ્નાન કરી, શીરપર તુળશીપત્ર ચઢાવી, સોમનાથને સ્વાર્પણ કરીને દેવા-
લયની ચારેબાજુએ તત્પર થઈને ઉભા. બીજે દિવસે આ સઘળા અનર્થતું
મૂળ માધવ મહેતાને તેમણે ઠાર કર્યો. માંકડી આંખોવાળા મૂળોને મારીને
પોતે રજુમાં સુતા. પછી સોમનાથ મહાદેવનો પ્રાસાદ ભેળાયો. મુસલમાન
સીપાઈઓ હલહલ કરતા દેવળમાં પેઠા. તાળાં કુંચી ભાગીને ઢોલ ફંસાલા
લીધાં. પથરફેડા આરહડાઓ દેવળના શિખરપર ચડી ગયા અને ઝડપથી
ઘણુના ધા મારી મારીને આરસની પૂતળીઓ વગેરે ભાગી નાંખ્યું. તેના
પહાણા ધણેધણ નીચે પડવા લાગ્યા. તેમણે મૂર્તિઓના સાંધેસાંધા જૂદા
કરી નાંખ્યા. પછી તેઓએ ધ્રુમ્બારે ભાંગવા માંડ્યો. ઉપર જે હાથી ઘોડાનાં
પૂતળાં હતાં તેનો ચૂરો કરી નાંખ્યો. પછી સોમનાથની મોટી મૂર્તિની નીચે
લોઢાની સાંગ ઘાલી, બળ કરી ઘણાં માણસોએ જે પખે વળગીને તેને તોડી
નાંખી. અલક્ષ્મીને દુક્રમ કર્યો કે મૂર્તિને દિલ્લી લઈ ચાલો; ત્યાં ભટ્ટીમાં પ-
કવીને એનો ચૂનો કરીશું. મુસલમાનોએ સોરઠમાં ગમો બાલ્યાં, દેશ ઉગાડી
મૂક્યો અને ઘણાં શહેરો પાયમાલ કરી નાંખ્યાં. તેમણે સોરઠમાં કેર વર્તીવ્યો
અને લોકોનાં ધન લૂંટી લીધાં. આજણો, અદારે વર્ણુના માણસો, સ્ત્રીઓ

અને બાળકોને બાન પડ્યાં. મુસલમાનોએ ગિરનારનો બૂતો ગટ ઉલટાવી નાંખ્યો. તેમણે કચ્છની ભૂમિ ચાંપી નાંખી. કચ્છકોટ, પારકર અને હટ્ટા તેમના ધાકે થયરી ઉડ્યાં. અલ્લખાને પોતાનું પરાક્રમ દીઠું અને એને ઘણો ગર્વ આવ્યો. મુસલમાનનું અપમાન થયું હતું એ વાતનો રોષ મનમાં લાવીને એણે મારવાડને સીધે રસ્તે જવાનો વિચાર કર્યો. મુસલમાનો મારવાડમાં પહોંચ્યા. પોતાના પ્રધાનને કાન્હડદે તરફ રવાને કર્યો ને કહાવ્યું કે— ‘તમે મદદ થજો.’

અહિં ઝાલોરમાં તે જ રાત્રે રાજા કાન્હડદેને સવાર થતાં થતાં સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નામાં પાર્વતી અને ગંગા બન્ને પધાર્યાં. તેઓએ આવી આત્મ નાદે કહ્યું કે મૃતો છે શું ? તારા સ્વામીને મ્હેચ્છો કબજે કરીને તારા રાજ્યમાં થઈને લેઈ જાય છે. આ સાંભળીને કાન્હડદે જાગી ઉઠ્યો. એણે આજસ મરડ્યું અને સ્વપ્નાનો વિચાર કર્યો. પોતાના પુરોહિત સોમનાથ વાસને બોલાવીને પુછતાં તેણે પાણુ કહ્યું કે ‘મ્હેચ્છોને મારી સોમનાથની સાલ્ય કરીને બાનો ને છોડવવાં જોઈએ.’

એટલામાં તો ખાનના લશ્કરમાંથી પ્રધાન ઝાલોર આવ્યો. ખાનના પ્રધાનને રાજસભામાં કાન્હડદેને ઘણું સન્માન આપ્યું. પ્રધાને કહ્યું રાજા સાંભળો, ખાને કહાવ્યું છે કે હું તમારા આખો દેશ પાયમાલ કરીશ. તમે પણ તમારાથી થાય તે કરજો. તમારી નજર આગળ ગઈ તો જોડીના સરોવરની પાળ ઉપર અમે મુકામ નાંખીશું. ’ કાન્હડદે કહ્યું—નીર પુરૂપે પોતે આવ્યા વગર કરતા નથી. જો પુરૂપાઈ કરી બતાવે તો આખું જગત જાણે. અલ્લખાનને જાણે કહેજો કે અમે એક બે દિવસમાં તમારા લશ્કરમાં જ આવીને ઘા દઈશું.

ખીજે દિવસે મુસલમાન લશ્કરમાં સવળા સજ્જ થઈ ગયા અને ઉંડો દહને પ્રયાણ કર્યું. દડમજલે સિરાણે પહોંચ્યા. ચોતરફ લકડકોટ કરીને બાઈ કરી દૂમલો થવાનો લાગ લગીરે રહેતા દીધો નહિ. હાથી ઘોડા પાખર્યા જ રહેતા હતા. મુસલમાનોએ ધાર્યું કે હવે રજપુતો શી રીતે ફાવશે ?

અહિં કાન્હડદેને જયત દેવરા, મોટા લખણુસી, જાણુકરણ, સાહુ અને સાંભતુ એ મુખરોને તેડાવીને તેમને વીણી કાઢેલા સતાવીરા ઘોડે-સ્વાર આપીને મુસલમાન લશ્કરની બાતમી કાઢવા જવાનો દૂકમ કર્યો. કહ્યું

કે તપાસ કરે કે લશ્કર કેટલું છે. પ્રધાનો લશ્કરમાં પહોંચ્યા. ખાને બધાની મુલાકાત લઇને ખેરીઆત પૂછી કહ્યું કે તમારી માર્ફત કાન્હડદેવે શી અરજ કરી છે તે કહો. પ્રધાન કહે, ખાનજી, જો અગ્નિ ટહાડો હોય અને સૂર્ય પશ્ચિમ ઉગે તો જ કાન્હડદેવ શ્રી પ્રભુ સિવાય ખીજને માથું નમાવે કે અરજ કરે. ખાન કહે ત્યારે તમારે જે કામ હોય તે કહો. તેઓ કહે રાજજીની આજ્ઞાથી અમે લશ્કર જોવા આવ્યા છીએ.

ખાનના ફરમાનથી મહાવતોએ હાથીઓને તૈયાર કર્યા, ઘોડા પાખર્યા, સઘળા મલીકાને તેડાવ્યા. તુરકબંધા, મૂગલો, કરકટીયાઓની હાર કટાર થઈ ગઈ. પ્રધાને લશ્કરની સખળ સામગ્રી દીડી. ખાને એક મૂગલને સાન કરી એટલે તેણે ધનુષપર બાણ ચઢાવીને ગગનમાં ઉડતી પંખિણી વીંધી નાંખી તે બધાની સન્મુખ આવીને પડી ! આ જોઇને લખણ રાઉતે પોતાની મ્યાન સહિત તરવારે એક પૂઝાના એક ધાત્રેએ કડકા કર્યા ! ખાને અને અમીરોએ એનું ધણું વખાણ કર્યું. ખાને પૂછ્યું કે—કાન્હડદેવને ત્યાં તમારા જેવા કેટલા છે ? લખણ કહે કે આપ પૂછોછો તો સાંભજો; અમે ચોવીસે છઠ્ઠાએ. ખાને બહુ પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે ‘તમે માગો કે ન માગો પણ હું તમને ધનામ આપું છું.’ પ્રધાન કહે ‘નાજી, અમે તમારી રીઝ લઇએ તો કાન્હડદેવને હીણપત લાગે. અમારી એક માગણી બક્ષો તો અમે બહું દળ ચોગરદમ ફરીને જોઇએ. અંમને એક રાતવાસો રહેવા દેશો તો માનીયું કે અમને વર્ષ રાખ્યા.’ ખાને પડાવ દેખાડવાને જોડે માણસો મોકલ્યાં.

પ્રધાનોએ જોયું તો જૂઠા જૂઠા મલીકાના પદવીસર મુકામો કરી દીધા છે. બળવાન થોદાઓની સંખ્યાનો પાર નથી. હાથી, ઘોડા, ઉંટ, પોડીઆ અને અચ્ચરો ઉપર પલાણ માંડીને તૈયાર રાખ્યાં છે. છેક સાંજ પડવા આવી તોએ લશ્કર જોયાનો તાગ આવ્યો નહિ પ્રધાનોએ બંદીવાનોને ઘણા પીડા પામતા દીધા.

પ્રધાનોએ દાંડી પીટાવીને બધાને ખબર કરી કે શ્રીકર કરશો નહિ, સુરજ ઉગ્યા વગર રહે તો કાન્હડદે આવ્યા વગર રહે; અને આવે કે યુદ્ધ ફરીને તમને છોડવશું. પ્રધાનો અલોર તરફ પાછા વળ્યા, તેમની સાથે ખાને કાન્હડદેને કહાવ્યું કે—તૈયાર રહેજો, બેએક દિવસમાં અમે આવી શું.

પ્રધાનોએ અલોર જઇને મુસલમાન લશ્કરની સત્તાળી હકીકત નિવેદન

કરી. કાન્હડદેવે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે તો સોમનાથને અને ખાનને છોડાવશું-
સારે અન્ન જમીશું.

કાન્હડદેવે પાછલે પહેરે તૈયારી કરવા માંડી. ચોતરફ વગર પક્ષાણે
ઘોડે ખેસીને દૂતો ધાયા. તેમણે રાવતો, રાણાઓ અને રજપૂતોને એકઠા
કર્યા. છત્રીએ રાજકુળના રજપૂતો એકઠા થયા. એ ચાર લાખ ખાંડાં આવ્યાં.
એઓ એક કરતાં એક અધિક બળિયા હતા. લઢતાં કોઇથી હાર્યા ન જાય
એવા હતા. મનવેગી, પવનવેગી, પાણીપંથા, ખુરાસાણી, તુરકી, સુડાપંખા,
કિહાડા, નીલા એમ જૂદી જૂદી જાતના ઘોડાઓ ઉપર જૂદી જૂદી જાતનાં
અખતરો નાંખી દીધાં હતાં. ઘોડાઓને પગે સોનાનાં સાંકળાં શોભી રહ્યાં
હતાં. કોઈ તો પોતાની ખરીએ બળથી ધરતીને ખૂંદી રહ્યા હતા. કોઇ તો
લગામને ગણકારતાએ નહોતા. રેવાલથી વાંકા વાંકા ચાલતા હતા. ઘોડા
હણહણી રહ્યા હતા. ઘોડાઓને ગંગાજળે સ્નાન કરાવ્યાં, તેમને ખાવના ચંદ-
નના હાથા દીધા, તેમને માથે કમળ પુષ્પો ચઢાવ્યાં અને તેમના પર લોઢાનાં
ઘણઘણતી ધુધરીવાળાં અખતરો દીધી રહ્યાં. તેમના સામાનને કૂમતાં ફરકતાં
હતાં. રજપૂતોએ ખાંડાં, ખેડાં, કટારી, પટા વગેરે આયુધો સારાં
સારાં જોઇને વીણી વીણીને લીધાં ને સજ્જ થયા. તેઓએ દેવી-
નાં સ્તોત્ર ગાયાં. પોતાની કુળદેવી આશાપુરીને બે હાથ જોડી નમસ્કાર
કર્યા. શક્તિની ચંદન ટુલવડે પૂજા કરીને પગે લાગ્યા અને માગ્યું કે હે આ-
શાપૂરી! કાન્હડદેવને જીત આપજો. પચીસ વર્ષ ઉપરના, પચાસની અંદરના,
પરનારી સહોદર, સંત્રામે સફર, હાકેટીને મારે, મરે તો મારીને મરે અને ઘણું
પ્રકારે શ્રમ કરીને પોતાના સ્વામીનું કાર્ય સિદ્ધ કરે એવા રજપૂતો ઘોડે ચ-
ઢ્યા. તેમણે પોતે જરહજીણ, જીવરખી, અંગરખી, વજાંગી, લોહબંધ વગેરે
જૂદી જૂદી જાતોનાં અખતર ધારણ કર્યાં હતાં. તેઓ તત્પર થયા, તેમના મુગટના
શણગાર જળહળ્યા, તેમની રત્નાવળી ઝળકી રહી; ઘોડાઓના ફૂંફવાટથી
શીણ ઉડી રહ્યાં. તેમના ચાલવાની રજથી સૂર્ય છવાઇ ગયો અને અંધકાર
થઈ રહ્યો. રાત્રીએ ચાલ્યા એટલે બંદીજનો બિરુદાવળી બોલવા લાગ્યા. સાં
ખાંડાના ખખડાટ, ભાલાના ભટક, તરવારોના ચળકાટ ને ધનુષ્યના ટંકાર
થઈ રહ્યા. આશાપૂરીએ આજ્ઞા આપી એટલે રજપૂત દળ ચાલ્યું. રાવળ
કાન્હડદેવ ઘોડેસ્વાર થયો. કડિંગધિંગ કડિંગધિંગ એમ ત્રંખાળુપર ટંકા પડ્યા.
ઢોલ ધ્રસડી રહ્યાં. ડૂંગર ડોલી ઉઠ્યા. ધરતી ધમધમી રહી. રજપૂતો તરવરી
રહ્યા હતા. તેઓ તળેટીએ પહોંચ્યા.

તળેટીએ ગયા એટલે જઈત દેવડાએ વિનતી કરી કે:—‘ રાજાજી આજ્ઞા આપો. આપને પ્રતાપે હું મ્લેચ્છોને અહિંથી મારી કાઢું. ’ કાન્હડા-દેવે કહ્યું ‘ જાઓ બળ કરીને મેલાણુમાં પેસો અને મુસલમાનોને મારો. જો જો લોક હસારત ન થાય. ’ એટલામાં બાતમીદારોએ ખબર આપી કે મુસલમાન લશ્કરનો પડાવ સિરાણે થયો છે; જલદીથી એમની પૂંઠ પકડીએ નીકર એ લોકો દૂર જતા રહેશે. આથમતે સૂરે દદામાં દધને દળ દડવડ આલ્યાં. એ આર હજાર મશાલો તૈયાર કરાવી. વીણી કાઢેલા ઘોડા એકઠા થયા. સાતસે મોટાં ઢોલ ઢ્યુકી રહ્યાં. માલદે રાવળે ફોજના એભાગ કર્યા અને પશ્ચિમ તરફ ગયો. તેમણે મુસલમાનોના લક્ષ્કોટ ભાગી નાંખ્યા. ચોકીદારો નાઠા. મેલાણુમાં ભેળ પડી. ખૂમરાણુ થઇ રહ્યું. તુરકો ઉંઘમાંથી ભડકી ઉઠ્યા. તેમણે એતરફ અજવાળું જોયું, ગભરાઈ ગયા; હે કિરતાર અમારી સાથે કર કરીને ઉંચે હાથે ત્રાલ ત્રાલ બોલવા લાગ્યા. ઉતાવળ અને ગભરાટમાં તેમણે જરહજીણુ ઉધાં પહેર્યાં. ઘોડા ઉપર અવળાં પલાણુ મૂક્યાં. હજુરના માણસે ખાનને જાહેર કર્યું કે:—‘ હિંદુઓ વઢવા આવ્યા, વિંટી વળ્યા, લશ્કરમાં ત્રાસ પડ્યો !! ’ ખાને તરત હાથી ઘોડા સંજ્જ કરાવીને અજવાળા તરફ હલ્લો કર્યો. રાત્રિનો વખત, પારકા કે પોતાના જણાય નહિ. એ દિશામાંથી હિંદુઓ આવવા લાગ્યા. મુસલમાનોને મારીને હિંદુઓની તરવારની મુઠો ભાગી ગઈ. રજપૂતો તેજ તેજીએને કુદાવીને હલ્લો કરતા. તેમણે પોતાના ભાલાનો ઠીક ઉપયોગ કર્યો, ધનુષ્યની પશુછો ગાજી રહી. અણીવાળાં તીરનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો. અણીદાર ભાલાને અ-રજીવતે મુસલમાનોનાં અખતરોને વિધી નાંખ્યાં; તરવારોએ એમના સાંધે સાંધા વછોડી નાંખ્યા. કોઇતો કટારી વાપરતા; ત્યાં લોહાં ઉછળી રહ્યાં. તર-વારને ધાએ તેઓ મુસલમાનનાં પાખરવાળા ઘોડાને કાપી નાંખવા લાગ્યા. કોઇતો મલ્લની પેટે બાથબાથ કરતા હતા. હાથી ઉપરથી મહાવતોને ઢોળી પાડવા લાગ્યા. બિચારા ભોંય પડીને પગ ભાગતા. રજપૂતો મુસલમાનોના હાથીઓની સુંઢો કાપી નાંખતા હતા. પગ કાપેલા હાથીઓ ઢગલો થઇને ઢળી પડતા હતા. હિંદુઓ મુસલમાનની ખાંધ કાપી નાંખતા તેમનાં માથાં રણાંગણુ પર રગડતાં હતાં. બહાદુર મુસલમાનોનાં માથા વગરનાં ધડ તરવાર ઝૂમાવતાં ધાતાં હતાં. આ પ્રમાણે કાપાંકાપી ચાલી. સવારમાં રણક્ષેત્ર કસાઈ-વાડા જેવું દેખાતું હતું. ઠેરઠેર લોહીના પ્રવાહ ચાલ્યા જતા હતા. હિંદુઓએ મેલાણુમાં પેશીને ડહેલી, ડેરા અને તંયુઓના દોર કાપી નાંખ્યા, જૂદાં

જૂઠાં હાલરાંનાં ચામડાં કાપીને બાનોને છોડવ્યાં. હાથી, ઘેડા, ઉંટ અને પોદીઆ જૂંટી લીધા. તેમણે એ મોટા મલીકાને જીવતા પકડ્યા. સાદીમલીક નામનો મોટો ઉમરાવ રણક્ષેત્રપર પડ્યો અને બહાદૂર અલકખાન એ-કલો જીવનો નાકો. હિંદુઓ ખીછો લેશે અને કાપી નાંખશે ધારીને જે જેમ કાઠ્યું તે તેમ નાકું.

જીત કરીને લશ્કર પાછાં વળ્યાં. બધે આનંદ ફેલાઈ રહ્યો. બંદીજનો વખાણ કરવા લાગ્યા. રાજજી ડંકા દેવરાવતા શહેરમાં પધાર્યા. જીતની વધાઈ સાંભળીને આખા નગરે વધામણાં દીધાં. ઠેકાણે ઠેકાણે ભેરી અને ભૂંગળનાં નાદ થઈ રહ્યા. લોકોએ પોતાને ખારણે તરીઆતોરણ બાંધ્યાં. આખા શહેરમાં ધબધબો ઉડી રહી. ઠેકાણે ઠેકાણે રાસ લેવાઈ રહ્યા. અઠારે વર્ણના લોકો જય જયકાર કરી રહ્યા. શહેરમાં તમાસા થઈ રહ્યા. સ્ત્રીઓએ લૂણ ઉતાર્યાં. રસ્તામાં નવાં ચીર પથરાયાં, અગર ધૂપના પરિમળ બહેકી રહ્યા. ઠેર ઠેર ફૂલના ઢગલા બની રહ્યા. ખીબ રાણા, રાવતો, રજા લઈને પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. બાનોને ભાતાં અને લૂગડાં આપીને પોત પોતાને દેશ વિદાય કર્યા.

પછીથી સોમનાથના પાંચ કડકામાંથી એકની પ્રભાસ, ખીબની વાગડ ત્રીજની આયુ ઉપર, ચોથાની ઝાલોરમાં નવા પ્રાસાદમાં અને પાંચમાની પોતાના બગીચામાં નવા પ્રાસાદમાં એમ સ્થાપના કરી. મહાદેવની પોડશોપચારે પૂજા કરી. અહીં પહેલો ખંડ પૂરો થાય છે.

છેલ્લી સખત હારના સમાચાર મળવાથી દિલ્લીમાં રડારોળ થઈ રહે છે, ત્યાં ઠેકાણે ઠેકાણે માતમના જ અવાજ સંભળાય છે અને અલકખાન અવકુષામાં આવી પડે છે. હારના સમાચાર શાહને જાણ થતાં જ તેને ઘણો શોક થાય છે. ખોચેલી આબરૂ પાછી મેળવવા તરત જ નાહર મલીકને તેડાવવામાં આવે છે. જોડે ભોજલો ખાંડાધર લઈને ઝાલોરપર સ્વારી કરવાનો દુકમ શાહ આપે છે. શું શું સાથે રાખવું, શી રીતે જવું, શી રીતે વર્તવું વગેરે વિગતવાર સમજૂત આપીને લશ્કર રવાને કરવામાં આવે છે. પાદશાહનો દુકમ શિરપર ચઢાવીને ઝાલોર બળ કરીને લઈશું અગર તજેદીએ ઘોરમાં સુધ્ધું એવું પણ લઈને નાહર મલીક ચઢ્યો. તેના લશ્કરનો દમામ ઓર જ હતો. પર્વત, ઘાટ, ગુફાઓ વટાવતા મુસલમાનો સમિયાણે આવી પહોંચ્યા.

સમિયાણામાં રાજ કાન્હડદેવનો ભત્રિજો સાંતળસિંહ ચોહાણ ગઢપતિ હતો. મુસલમાન આવ્યાની ખબર સાંભળીને તે કોપી ઉઠ્યો. ઝાલોરમાં કાન્હડદેવને ખબર પડી. સાંતળસિંહને મુસલમાનોને વગર સહાયે જીતવાનું માન મળે માટે, જો તેડાવે તો જ જવાનો વિચાર કરીને તે તૈયાર થઈ રહે છે. આહિં સાંતળસિંહ કાન્હડદેવને તરફી આપતો નથી અને પોતે જ બહાદુર રજપૂતોને લઈને તેમના પર ચઢી જાય છે. રાતોરાત મારેલા છાપામાં સાંતળ સિંહને જય મળે છે. એણે અર્ધોઅર્ધ મુસલમાન લશ્કરને કાપી નાંખ્યું. મુસલમાનો પાસેથી પડાવી લીધેલા સઘળા ઘોડા ઝાલોરે મોકલ્યા. ભત્રિજાનું પરાક્રમ જોઈને કાન્હડદેવે બહુ આનંદ થયો. બાકી રહેલા મુસલમાન લશ્કરે સમિયાણાને ઘેરો ઘાલ્યો. ખીજા રજપૂતોએ કાન્હડદેવને કહાવ્યું તેથી પોતે સવાલાખ પાખરેલા ઘોડા લઈને છડો ત્યાં આવ્યો. એક તરફથી સાંતળસિંહે અને બીજી તરફથી કાન્હડદેવે મારો ચલાવ્યો. બહાદુર મુસલમાનોએ જીવ પર આવીને બંને લશ્કર પર સામે મોંએ હલા કર્યા. દારૂણ યુદ્ધ મચી રહ્યું. ઘણા મલીક રણમાં સૂતા. ખૂદ નાહર મલીક પણ મૃત્યુને શરણ થયો. સિંઘજીવળો મહા બળવાન ગણાતો ભોજલો ખાંડાધર સાંમે થયો. એણે પણ રણમાં પ્રાણ તળ્યા. આ પ્રમાણે બે મહા બળિયા સરદારોને મારી મીર, મલીક, વગેરેની કતલ કરી, મુસલમાન સેનાને દળી નાંખી રાજજી ઝાલોર પાછા પધાર્યા.

આ હારની ખબર સાંભળતાં જ મુલતાન બોલી ઉઠ્યા કે ‘અહો, મુસલમાનોપર શો દૈવ કોપ થયો છે?’ શાહે તરત જ ખાનજહાન, મલીક અમાદલ, મલીક નેબ અને મલીક કમાલુદ્દીન એ ચાર બળવાન સરદારોને હજૂરમાં બોલાવ્યા. પાદશાહે કહ્યું કે જૂનો! જે જે મલીક આપણે મોકલ્યા તેને ચોહાણે હરાવ્યા! મુસલમાનોને બે ત્રણ વખત પાછું ફરવું પડ્યું છે તેથી મને મોટા રાજાઓમાં ગેરઆખર ઉત્પન્ન થઈ છે. આ વખત અમે ખૂદ ઝાલોર પર ચઢી જઈશું, બળ કરીને ચાતો ઝાલોરને જેર કરીશું અગર ફરી આયુધ ધારણ નહિ કરીએ. આવી પ્રતિજ્ઞા લઈને પાટણથી ખાનને તેડાવવાનો પેગામ મોકલ્યો ને ચોતરફથી લશ્કરનો જમાવ કરવાનો હુકમ કર્યો.

પાદશાહનો હુકમ થતાં જ હલકારાઓ ચોતરફ આવી નીકળ્યા. તેઓ ઘોડા ઉપર સાજ નાંખવાએ રહ્યા નહિ. મોટું લશ્કર એકઠું થયું. ફૂલ કરી ખૂદ મુલતાન ચઢ્યો. ઘણા દિવસની મુસાફરીને અંતે દળે મારવાડમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમણે સમિયાણે આવીને પાદરે મુકામ કર્યો. પાદશાહે બહાર ક્યું કે

આ બળવાન ગઢથી છૂતનો પ્રારંભ કરીએ. એ ગઢ લઈ, થાણું મુકીને પછી ઝાલોર જમીન.

સમિયાણા ગઢ ઘણો દુર્ગમ હતો. કિલ્લામાં બધી સર સામગ્રી ભરી હતી. ઘાસ, ઘણો, બળતણ, પાણી કંથુએ વર્ષોના વર્ષો સુધી ખૂટે નહિ એમ હતું. મુસલમાનોએ ગઢની તળેટીએ પડાવ નાંખી બધી લડાયક ગોઠવણ કરી દીધી. સાંતળસિંહે મુલતાની સૈન્ય જોઈને તેનું ઘણું વખાણ કર્યું. એ કહે કે અમને ધન્ય છે-કે અમારે સાં મુલતાન સૈન્ય લઈને આવ્યા છે.

સાંતળસિંહે ગઢને દરેક કોઠે રક્ષણ કરનાર રજપૂતો ખડા કરી દીધા. ઉતાવળે ગોળા ફેંકે એવાં ચંત્ર કોટે ચઢાવી દીધાં. સૈનિકો રાતે પણ પોતાની જગાપર હાજર રહેતા હતા. હિંદુઓ રાતોવાઈ નીચે ઉતરીને છાપા મારતા. દહાડે પણ હુમલા લઈ જઈને યુદ્ધરૂપી ચોપટ ખેલતા હતા. હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો પડતા હતા. રોજ લઢાઈઓ જામતી. મુંઝાળા મ્હેચ્છો મર્દાઈ કરીને માંકડાં ચઢી જાય એમ કોટ પર ચઢી જતા. ગઢ ઉપરથી હમહમ કરતી હવાઈઓ રાત્રે આવીને મેલાણમાં આગ સળગાવતી. ગઢ ઉપરથી મોટા મોટા પથરો વરસાદ ચાલતો. હાથી, ઘેડા ને માણસ જે આહું આવે તે તરત મરણ પામતું. આ પ્રમાણે સાત વરસ સુધી ઘેરો રહ્યા. અને સાંતળસિંહે કિલ્લાનો બચાવ કર્યો. ગઢ ઉપર રોજ નાચ રંગ અને તમાસા થતા. સાંતળસિંહ ત્રિકલસે બિરાજતો ને નાચ જોતો. તે જોઈ એક વખત પાદશાહે રોપ ચઢ્યાથી લશ્કરમાં સાદ પડાવ્યો કે શું કોઈ એવો તીરંદાજ નથી કે જે ગઢ ઉપરનો જલસો ફેડી શકે? એક અમીરનો ખંદો હાજર થયો અને પાદશાહના હુકમથી એણે જલસો ફેડવા નાચનારીને લક્ષીને બાણ ફેંડ્યું. આ માણસ-હબાખુ મીર-જખરો નિશાનબાજ, આંખે પોટો બાંધીને તીર ફેંકે તોએ લક્ષ વૂકે નહિ એવો હતો. એણે બળથી ખેંચીને ધનુષ્ય એવડું ચર્ધ જાય એટલું તાણ્યું અને તીર ફેંડ્યું. તે નાચનારી સોઢીના શરીરને વીંધીને આંરપાર નીકળી ગયું. રંગમાં ભંગ થઈ ગયો. બિચારી તરફડતી લોંચ પર પડી. સાંતળસિંહે કોધે ભરાઈને પોતાના લશ્કરમાંથી તેવા વિરલા તીરંદાજને બોલાવ્યો. શેશાલો રામસિંહ રજપૂત હાજર થયો. એના દિલક્ષી બાણે હબાખુ મીરનો હાથ ઉડાવી દીધો ને ત્યાંથી ઉછળીને તે પાદશાહના સિંહાસને જઈ ચોટ્યું. પાદશાહે શેહ ખાઈ તરતજ પોતાનું સ્થાન બદલ્યું. મરણનો ભય કોને ન હોય !

સાંતળસિંહને આશાપુરી શક્તિ હાજરાહજુર હતી. તેણે તેની ઘણી આર્જવથી પ્રાર્થના કરી. શક્તિએ દર્શન દીધાં અને એનો હાથ ઝાલીને અર્ધા રાત્રે ઘોર નિદ્રામાં પાદશાહ સૂતો હતો ત્યાં તેને લેધ ગઈ. સાંતળસિંહ જૂલે છે તો અજ્ઞાઉદીનને પાંચ મુખ છે, ત્રણ આંખ છે, માથે કપિલ નટા છે, ગળે મુંડમાળા છે ને હાથમાં તુંખી ને બ્રહ્મકપાળ છે. જટાનૂટમાં ગંગાજી બિરાજી રહ્યાં છે. પડખામાં પાર્વતી પણ છે. શંકરનું શરીર લભૂ-તથી ઘેળું શોભે છે. સાંતળસિંહ તો છક્ક જ થઈ ગયો! એણે જોયું કે સુલતાન તો રૂદ્રનો અવતાર છે! સાક્ષાત્ શંકરને ધા કેમ કરાય, એમ વિચારીને સાંતળસિંહ પાછો હટ્યો. પાદશાહ ઉઘતા હતા તે વખત પોતે ત્યાં આવી ગયો હતો તેની નિશાની તરીકે સાંતળસિંહે સુલતાનના પડખામાંથી તેનું ગૂંચળ લઈ લીધું. અજ્ઞાઉદીન સાક્ષાત્ રૂદ્રનો અવતાર છે એ જાણ્યા છતાં પણ સાંતળસિંહે પોતાનો ટેક મુક્યો નહિ.

અહિં લશ્કરમાં પાદશાહના પ્રધાને યુક્તિ સૂચવી કે ગઢ ઉપર એક મોઢું સરોવર છે તેનો જો નાશ કરીએ તો રજપૂતો એની મેળે તાપે થાય. આ સૂચના ઉપરથી દિલ્હીથી બે ચાર લાખ ગુણુપાટના કકડા મંગાવ્યા અને તે કાટને લગોલગ નીસરણીઓ માંડી ઉપર ચંત્ર મૂકાવ્યું. પછી ઘણી ગાયોને રહેંસી નાંખીને તેમનાં માથાં ગુણુમાં ભરીને ચંત્રવડે સરોવરમાં નંખાવ્યાં.

સાંતળસિંહને આ વાતની ખબર પડી એટલે એ ખિન્ન થઈ ગયો. એણે અંતઃપુરમાં વાત કરી. રાણીઓએ કહ્યું કે એમાં શી વિશાત છે! અમે બધાં ઝમહર કરીશું. તેમણે કાન્હડદેને આ ખબર કહાવી અને પોતે ઝમહર કરવાની તૈયારી કરી. બધી રાણીઓએ શણગાર સંભ્યા. ચંદનનાં લાકડાંની ચિતાઓ ખડકી અને તમામ રાણીઓએ અગ્નિપ્રવેશ કર્યો; બધાઓની આંખમાંથી અશ્રુના પ્રવાહ ચાલ્યા અને મ્હોમાંથી રામનામના ઉચ્ચાર નીકળ્યા. ભાઇલુ નામના વિશ્વાસઘાતીએ આ રસ્તો પાદશાહને સૂચવ્યો અને આ પ્રમાણે ગઢ પડવાની વખત આવી પહોંચી.

ચિતાઓના ધૂમાડાથી ગગન છવાઈ રહ્યું. સાંતળસિંહે પાદશાહને તેનું પોતે રાત્રે લીધેલું ગૂંચળ મોકલ્યું. પાદશાહે જાણ્યું કે અહો, મને એણે જાણી જોઈને માર્યો નથી. સાંતળસિંહ આવીને મને મળે તો હું એને પ્રાણદાન આપું એટલું જ નહિ પણ ગૂંચરાત ધનામમાં આપી દઉં એવું કહાવ્યું. પણ સાંતળસિંહ સ્વાભિમાન આગળ પ્રાણની કિંમત ગણે નહિ. એવો હતો.

એણે કહાવ્યું કે હું શરણ આપું તો મારી ચોહાણની આખી શાખાને લાજ આવે. સઘળા રજપૂતોએ સ્નાન કર્યાં, કંઠે તુલસીની માળાઓ ધારણ કરી અને શાહના દળ ઉપર તૂટી પડ્યા. રજપૂતો મરણીયા યદ્ય લટક્યા, અને રણભૂમિમાં સુતા. ત્રણ પહોર સુધી મુસલમાનો જોડે લડીને સાંતળસિંહ રણમાં પડ્યો. એને ઘણા ઘા વાગ્યા હતા. પાદશાહે સાંતળસિંહની શૂર-વીરતાનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. અને એના માનમાં એના લોહીને વાંદી માથે ચઢાવ્યું. સમિયાણા પડ્યું. અહીં જીને ખંડ પૂરો થાય છે.

સમિયાણાનું ઊપડ્યું એક લશ્કર આહડમેર આવ્યું. શિકારને માટે ગાજો નાંખ્યો હોય તેમાં જે પકડાયું તે સહી સમજી આહડમેર સર કર્યું. પાદશાહે શહેર લૂંટાવ્યું અને પડાવ નાંખ્યો. દુભાષિયાએ જાહેર કર્યું કે અહિં પાસે ચોહાણની બ્રહ્મપુરી ભિન્નમાલ કરીને છે, ત્યાં પીસ્તાળીશ હજાર બ્રાહ્મણો રહે છે. આ સાંભળીને એ શહેર લૂંટવા ગોરી મલીક ગયો. એઓ પડતી રાત્રે નિકળ્યા. કોઈ સાહસિક રજપુતને ખખર પડી તેથી આગળ જ-ધને તેણે બ્રાહ્મણોને ચેતાવ્યા કે શહેર છોડીને નાસો. બ્રાહ્મણોએ વિચાર કર્યો કે સવારમાં ગાયો દોહી, હોમ કરીને નાસી જઈશું ! પણ મુસલમાનોએ બ્રાહ્મણોને સુતા જ દબાવ્યા. નરનારીઓને કેદ કર્યાં, ગામ લૂંટ્યું અને બાળી નાંખ્યું. સવાર થતાંમાં તો મુસલમાન ધાડું પાછું વળ્યું. આ ખખર જાણેર પહોંચતાં જ કાન્હડદેવને જાણ લાગી રહી. એણે તરત લશ્કર એકતું કર્યું. છત્રીસે વંશના રજપૂતોને બોલાવ્યા. ત્યાં આગળ વાંધેલા, સોલંકી, પરમાર રોહાડ, બારડ, દણ, હરિયડ, ચાવડા, ડોડીઆ, જાદવો, વિહૂલ, નિકુંભ, ગોહીલ સઘળા એકઠા થયા. શ્રીગરણાએ દ્વૈતરે વાંચી વાંચી તેમને સારા સારા જૂદી જૂદી જાતના ઘોડા વેંદવી આપ્યા. કાન્હડદેવે બધાને આજ્ઞા આપી અને તેઓ યુદ્ધ ચડ્યા.

સુલતાનનો સરદાર મલીક નેજ પડાવ નાંખીને પડ્યો હતો ત્યાં રજપૂતો ગયા. ખખેર થયા હતા ને મલીક નેજ શિકારે ગયો હતો. તે તક સા-ધીને તેમણે મુસલમાન લશ્કર ઉપર જાપો માર્યો. ઘણા મલીકો તૈયાર થઈને સાહમા થયા. દારણ યુદ્ધ થયું. મુસલમાનો હાર્યા. હિંદુએ જાવણી લાંટી. બાન પકડ્યાં અને પાછા વળ્યા. કાન્હડદેવના લશ્કરના આગેવાન જયત દેવડા અને મહીપ અગાઉ જાણેર ગયા અને લખણ, સેવટા, સાહુ અને શોભતો પો-તાના માણસો સાથે પાછળ રહ્યા. તે દિવસે અમાવાસ્યા હતી. મધ્યાહ્ને

સમય હતો તેથી તળાવે સ્નાન કરીને જમ્યાં એમ ધારીને એ રજપૂતોએ તળાવની તેડે બખ્તર, કોઠા અને ડાબ ઉતાર્યાં. ઘોડાનાં પલાણુ દીલાં કર્યાં અને પોતે નહાવા પેઠા.

અહિં છાપા વખતે તુરકોએ જે વાળં જોશબેર વગાડ્યાં હતાં તે સાંભળીને મલીક નેજ પાછો દોડી આવ્યો તો એણે પોતાના દળની દુદેશા થયેલી દીકી. મલીક નેજે રજપૂત સરદારોને તળાવમાં બેફામ નહાતા દીઠા. તેઓએ તળાવને ઘેરો લીધું, હાથીઓને તતકાવ્યા, ભાલાનો કોટ કરી દીધો અને બાણુની વૃદ્ધિ કરવા માંડી. ખૂમરાણુ સાંભળીને હિંદુઓ ચમકી ઉઠ્યા. પાણી ચૂતે લૂગડે જ બહાર ધાયા. પણ પોતાના ઘોડા સુધી જવા જ પામ્યા નહિ. મુસલમાનોએ વીંધી નાંખ્યા. સપડાયલા હિંદુઓએ એક પછી એક એમ એકવીસ વાર હૂમલા કર્યા, પણ તેઓ ફાવ્યા નહિ. તેમના સરદાર લખણે બહુ પરાક્રમ કર્યું, પણ કશું અર્થ આવ્યું નહિ. ચાર હજાર રજપૂતોએ ત્યાં પ્રાણુ સમર્પણુ કર્યા અને મુસલમાનો જીત્યા. ઝાલોર જઈને ખખર કરવા કોઠાએ ઉગર્યું નહિ. લખણુ પડ્યો, લખણુના લોહીમાં આંગળી બોળી પોતાને કપાળે અડાડીને મલિકે એને વંદન કરીને એની મદદની ખૂબ વાહ વાહ કરી. મલિક કહે તારી માતાને ધન્ય છે. હિંદુ કે તુરકમાં તાહરા જેવો રણમાં બહાદુર બીજો જોયો નથી. પછી મુસલમાનો પોતાની છાવણીમાં ગયા. આ જીતના સમાચાર જાણીને પાદશાહ ખૂબ ખૂશ થયો. અહિં ઝાલોરમાં કાન્હડદેવને શીકર થઈ કે પાછળ રહેલામાંથી કોઠ કેમ આવ્યું નહિ. છેવટે હારની ખખર પડી. મહીપદેવડો નામનો સરદાર આગળ આવ્યો હતો. હારની ખખર સાંભળ્યા પછી એ જમતો હતો તે વખત એની દીકરીએ રસોઈયાને કહ્યું કે કાંસાયાળની સાથે કડછી ખખડાવીશ નહિ. લોઢાના ખખડાટથી બાપ નાશી આવ્યા છે તે બહીશે. આ મહેણાથી ગુસ્સે થઈને મહીપ દેવડો તુરત ઉઠીને ચાલી નીકળ્યો. પોતાના પત્યાસ સ્વારોને લઈને મુસલમાનોપર તુટી પડ્યો. એણે મલિક સરૂપને પોતાને હાથે કાપી નાંખ્યો અને પોતે અને સ્વારો ત્યાં ખપી ગયા અને સ્વર્ગે ગયા.

સુલતાન ગુસ્સે ભરાઈને ઝાલોર તરફ જવા ઉપડ્યો. તે વખત તેની સીતાઈ નામે કુંવરી હતી તેણે હજૂરમાં આવીને સલામ કરી. એનું બીજું નામ પીરોજ હતું. એણે કહ્યું કે:-પતંગ ચાલી ચલાવીને દીવા પાસે જાય છે તો પોતાની પાંખો બાળીને ભરી જાય છે. તેમ જો આપ ઝાલોર જશો તો મરણશરણુ થશો. મને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણુ છે. હું બાણુ છું કે

કાન્હડદેવ દેવાંશી નર છે. એણે દસમીવાર આ અવતાર લીધો છે. કુંવરીનું કહેણુ ન માનતાં પાદશાહે પ્રયાણ ચાલુ રાખ્યું. એક વખત કુંવરી હઝૂરના ઉછંગે ખેડી હતી તે વખત તેણે પાદશાહને કહ્યું કે મારી અરજ સાંભળો. વીરમદેવ કુંવર અનુપમ નર છે; એની જોડે મને પરણાવો. પાદશાહે કહ્યું કે કુંવરી તું ગાંડું ગાંડું બોલીશ નહિ. દિલ્હીમાં મોટા મોટા ખાન, શાહજાદા વગેરે છે તેમાંથી તને ગમે એને પરણાવું. કુંવરીએ કહ્યું કે હિંદુ ને તુરકમાં બહુ ભેદ છે. હિંદુઓ ઇંદ્રના જેવો દંભવ માણનારા છે. હિંદુનાં ભોજનો વિવિધ પ્રકારનાં છે. હિંદુના શણગાર સારા છે. મારે તો મુસલમાનને પરણવું નથી. જો પરણું તો વીરમદેવને જ પરણું, નીકર હું કુંવારી રહું. કુંવરીએ હઠ ન જ છોડી એટલે પાદશાહે ગોલ્હણ શાહ કંચુકીને ડાહ્યોર મોકલી માગું કહાવ્યું. એણે ઘણા પ્રકારે કહ્યું ત્યારે કાન્હડદેવે કુંવરને પુછવાનું કહ્યું. વીરમદેવ કુંવરે ચોખ્ખી ના કહી; સામદામ ભેદ બતાવ્યા પણ એકનો બે થયો નહિ. ગોલ્હણશાહ ચાકીને નીચે ઉતરી આવ્યો અને પાદશાહને હકીકત નિવેદન કરી. પાદશાહે કોથે ભરાઈને લશ્કર ઉપડવાનો દ્રઢમ કર્યો. રઝૂદ્રેથી ઉપડીને લશ્કરે ગોલ્હે યર્ધ આવી તળેટી આગળ મુંદર નામના સરોવરની પાળે પડાવ નાંખ્યો.

અહિં મુસલમાન લશ્કરને જોઈને કાન્હડદેવે ગઢને શણગાર્યો. ઠેકાણે ઠેકાણે હાથી થોડા રાખી દીધા. સૈન્ય મૂકી દીધાં. ગઢની અનુપમ શોભા જોઈને મુલતાન છક થઈ ગયો. ત્યાં દેર દેર નાચરંગ થઈ રહ્યા હતા. ગાયનના સુર સંભળાતા હતા. ડાહ્યોરના ખૂરજ ઉપર ચોમેર દીપમાળો ઝળહળી રહી હતી. ખીજી તરફ માલવદેવ અને વીરમદેવ રતોવાઈએ નીચે ઉતર્યા અને એમણે મુસલમાનોએ ખોદેલી ખાખ્ખો પૂરી નાંખી, કાઠગઢ ભાગી નાંખ્યા, અને એક રાતમાં ખારસં મુસલમાનોને કાપી નાંખ્યા. મુસલમાનો દિવસે જો જો ખાંધકામ કરે તે તે હિંદુઓ રાત્રે ભાગી નાંખે. રોજ રાત્રે ઉતરીને છાપા મારે. રોજ લઢાઈઓ જામે. એમ સાત દિવસ ચાલ્યું. એક દિવસ મુલતાનને સ્વપ્ન આવ્યું. શાહે પોતાની કુંવરીને કહ્યું કે ‘ મેં સ્વપ્નામાં સંખ ચક્ર ધારણ કરેલા, પીતાંબર પહેરેલા, માથે મોરપિચ્છવાળા, કાને રત્ન જડિત કુંડળવાળા, સ્થામ શરીર, જેની કટીમેખળા ગંભીરનાદ કરી રહી છે એવા દેવકીનંદન-વાસુદેવ ભગવાનને દીક્ષા. હવે તારું તે દહાડાનું કહેવું મને સત્ય લાગે છે.’ અહિં કાન્હડદેવે પોતાની શક્તિ આશાપુરીની આરાધના કરી. દેવીએ તુપમાન થઈને મુસલમાન લશ્કરમાં આગ્ર વરસાવ્યો. મુસલમાનો દેરાન

થયા. તેઓ છાવણી ઉઠાવીને આધા ગયા અને પાદશાહ પોતે દિલ્હી પાછા ફર્યા. જતાં જતાં વીરમદેવને તેડવા ગોલ્ડણુશાહને મોકલ્યો. કાન્હડદેવે માન્યુ નહિ અને માનભંગ થઇને તે પાછો ગયો અને વાલૂદ્રા જઇને લશ્કરને મળ્યો. મુસલમાન લશ્કર ત્યાંથી સુદ્રડી આવ્યાં. ખીજે દિવસે મેડતા ગઢ ગયા. કાન્હડદેવને લશ્કર જવાથી બહુ અફસોસ થયો. એણે શક્તિની પ્રાર્થના કરી કે હે દેવી ! લશ્કર પાછાં વળે એમ કરો, કે હું હમ્મીરરાયની પેટે બહાદુરી કરીને માઈ નામ અમર કરું. આશાપુરીએ કહ્યું કે મેડતે જાઓ, ત્યાં લડ્યો કરજો. કાન્હડદેવના હુકમથી માલવદેવ કટક લઇને લશ્કર પાછળ ગયો. તેઓ પૂનહું ગયા. ત્યાં જઇને જૂદી જૂદી આઠ ફોળે કરી. પાછલે પહોરે પહોંચ્યા અને છાપો માર્યો. ત્રણ હજાર મુસલમાનોને કાપી નાંખ્યા. નવ હજાર ઘોડા લઈ લીધા. મોકલ સરોવરે શિકારે આવેલા પાદશાહના અનેવી સમસખાન નામના સરદારને તેની હુરમ સહિત છવતો કેદ કરી લાવ્યા. જીતની ખબર સાંભળીને કાન્હડદેવ ખુશી થયો.

હારની ખબર સાંભળીને પાદશાહ દીલગીર થયો. ત્યારે કુંવરીએ કહ્યું કે:-વીરમદેવ મારો પૂર્વ જન્મનો સ્વામી છે. મને જાલોર મોકલો. મારાં બહેન અને બનેવીને પકડ્યાં છે તેને અને ખીજા સરદારોને હું છોડાવી લાવું. પાદશાહના પૂછવાથી કુંવરીએ પોતાના અને વીરમદેવના નવ પૂર્વ જન્મની વાત કહી. છેવટે કહ્યું કે સંવત તેરસે અડસઠના વૈશાખ સૂત્ર છઠને ગુરૂવારે વીરમદેવ લઢાઈમાં પડશે. મારો પૂર્વજન્મનો સ્વામી હોવાથી હું એને દાહ કરાવીશ અને જેઠ મહિનામાં હું એની પાછળ આ દેહ ત-જીશ. કુંવરીના આગ્રહથી મુલતાને લશ્કર નોકર નદર આપીને તેને જાલોર મોકલી.

જાલોરમાં કાન્હડદેવ અને વીરમદેવે કુંવરીને ઘણું માન આપ્યું. વચ્ચે ચક્ર નાંખીને વીરમદેવે પૂર્વજન્મની વાતો કહી અને સાંભળી. કુંવરીએ જાલોર સધળે ફરી ફરીને જોયું. કેદ પકડેલા સરદારો, હાથીઓ વગેરે પાછું આપ્યું. કુંવરીને પહેરામણી કરી. રતોવાઇએ છાપો નહિ મારીએ એવું વચન આપ્યું. ખુદ પાદશાહને ફરી લઢવા મોકલવાનું વચન આપ્યું. બહુ સન્માન આપીને કુંવરીને પાછી વળાવી. હેરાન થયેલો પાદશાહ દડમજલ દિલ્હી તરફ ચાલ્યો. હરમુરી જઇને કુંવરી શ્રાદ્ધને મળી અને બધાં ત્યાંથી શંભર અંબેર અને બાહિડપુર ચર્ધ દિલ્હી પહોંચ્યાં. અહીં ત્રીજે ખંડ પૂરે થાય છે.

દિલ્હી ગયા પછી એક દિવસ ટુંવરી પાદશાહને ઝાલોરનું મનહર વર્ણન કરી સંભળાવે છે. ઝાલોરની સમૃદ્ધિ, કાન્હડદેવની રાજલક્ષ્મી, રજપુતોનો વૈભવ વગેરે સાંભળીને પાદશાહ દંગ થઈ ગયો. તે કહે કે તેં ગઢ પૂડ્યાનું ભવિષ્ય ભાખ્યું છે ખરું પણ આપો જાણો ગઢ તે શી રીતે લેવાશે? ટુંવરી કહે મેં કહ્યું છે તેટલી અવધીએ ગઢ જરૂર ભેળાશે. તે ઉપરથી પાદશાહે મોટું લશ્કર તૈયાર કર્યું. દરમાન આખીને બધાને ઝાલોર તરફ મોકલ્યા. મુસલમાન લશ્કરને સુઢીએ પડ્યું સાંભળીને કાન્હડદેવે બધા રજપુતોને એકઠા કર્યા. છત્રીએ વંશના રજપુતો આવી મળ્યા. માલદે રાવળ તેમજ વીરમદેવ લશ્કર લઈને ઉપડ્યા. તેઓ વાડી, ભદ્રાજણ વગેરે જગાએ ગયા. એક દિવસ માલદે અને એક દિવસ વીરમદેવ એમ યુદ્ધનો આદંભ કર્યો. આમ કરતાં ચાર વરસ વાડી ગયાં. હિંદુઓને મુસલમાનો કશુંએ કરી શક્યા નહિ.

દરમ્યાન કિલ્લા ઉપર અનાજ ને ઘાસચારાની તાણ પડવા વારા આવ્યો. દરબારી બંકાર છેક ખાલી થઈ ગયા હતા તેમાં પણ જે બચ્યું હતું તે છેક બટાઇ ગયેલું કસ વગરનું હતું. રાજ ભારે વિમાસણમાં પડ્યો. રાજની મૂઝવણ મહાજનના જાણવામાં આવી. તેઓ એકઠા થઈને રાજદ્વારે ગયા અને મોતી ભરેલો થાળ નજર કરીને વિનંતિ કરી કે આપ યુદ્ધ જરૂરી રાખજો, ટેક મૂકશો નહિ. જે જે જરૂરની વસ્તુઓ જોઈએ તે અમે પૂરી પાડીશું. કોઈએ અનાજ, કોઈએ જળતણ, કોઈએ ધી તેમ દીવેલ, કોઈએ કપડાં, એમ જોઈતી ચીજો પૂરી પાડવાની માગણી કરી. એક વેપારીએ તો કહ્યું કે નાંખવાના ગોળા અને પથરા માટે દેવળ ન ભાગતાં મને હુકમ આપો એટલે ગોળ પૂરો પાડું; ગોળના રવાનો ગોળો બમણો છેટે જશે. એકે દીકલી સાડ તાપડાં આપવા કબૂલ્યાં. આવી વિનંતિ કરીને અને લઢવાનો આગ્રહ કરીને મહાજન પાછું વળ્યું.

વિગ્રહ પાછો શરૂ થયો. મુસલમાનોએ ગઢમાં બનેલા બનાવની હકીકત જાણી એટલે દિલ્હી અરજ ગુજરી. પાદશાહે કહાવ્યું કે અમે બમણો સામાન મોકલીશું પણ લાગ્યા જ રહેજો. મુસલમાનો પણ રંગપર આવીને લઢવા લાગ્યા.

કાન્હડદેવે પોતાના ગોર સોમચંદ્ર વ્યાસને પુછ્યું કે બાર વર્ષ અને છ મહિના થયા. જો સો વરસ ઘેરો ચાલશે તો પણ તુરંકોથી ગઢને કશું થઈ શકશે નહિ. આથી નિરાશ થઈને મુસલમાનો પાછા જતા રહેશે તો આપણે કીર્તિ શી રીતે સંપાદન કરીશું. વ્યાસના કહેવાથી માલદેવને કિલ્લા

પરથી નીચે મોકલ્યો. ચોમાસામાં મલિદે સુંદર તળાવની તેડે મૂકામ કર્યો. માલદેવના લશ્કરને મુસલમાનો સાથે રાજ ઝપાઝપી થતી. છેવટે મુસલમાનોએ તળેટી આગળ લશ્કર એકઠું કર્યું. કાન્હડદેવે કાન્હ ઉઢીયો નામના શસા રાવળને ભોલાધની વાડી તરફથી ઉતારી દસ હજાર લશ્કર સાથે ઊદલપુર મોકલ્યો કે તે મલિક નિજમદીનને રોકી રાખે. ઊદલપુરની લઠાઈમાં નિજમદીન પડ્યો. એની દુરમ હાથ આવી. આ હારની ખબર સાંભળીને મુલતાને તાત્તુ લશ્કર મોકલ્યું. એક બહાદુરપુર અને અંગેરની વચ્ચેમાં સળે મુક્તો દાવાનળ સળગી રહ્યો. કાન્હડદેવ પણ નીચે ઉતર્યો. એક તરફ માલદેવ અને બીજી તરફ કાન્હડદેવ એની વચ્ચે મુસલમાનો હેરાન થઈ ગયા. અહિં આવો રંગ જામી રહ્યો હતો. તેવામાં વીકા સેજવાલ નામના રજપુતે દગો કર્યો. સિંહ મલિક ગઢ ઉપર પ્રથમ કેદમાં હતો તેણે છૂપો સંદેશો કહાવ્યો. અડધી રાત્રે વીકા સંતાતો નાટરડકની વાવે એને મળવા આવ્યો. વીકે કહ્યું 'જો મને પાદશાહ ગઢ આપી દે તો હું છૂપો રસ્તો બતાવું'. સિંહ મલિકે વચન આપ્યું અને વીકા સેજવાલે લોભને લીધે વિશ્વાસઘાત કર્યો. મલિકે રાતેરાત લશ્કર એકઠું કર્યું અને ગઢપર ચડ્યા.

અહિં કાન્હડદેવને સ્વપ્ન આવ્યું. બ્રાહ્મણને વેપે ઝાલોર ગઢ, આશાપુરી, ગણેશ અને કાન્હસ્વામી એમણે સ્વપ્નામાં કહ્યું કે દગો થયો અને ગઢ ભેળાયો. રાજ જાગી ઉઠ્યો અને સ્વપ્નાનો વિચાર કરવા માંડ્યો. અહીં વીકા-વીકમસી-ધેર ગયો અને પોતાને થયેલા લાભની વાત પોતાની સ્ત્રી હીરાદેવીને કહી. શુરી રજપૂતાણી કકળી ઉઠી. હીરાદેવી કહે કે અરે નરાધમ ચંડાળ તે આ શું કર્યું ? તે તારા લોભની મોંઝાણમાં સ્વામીદ્રોહ કર્યો ! પોતાને પાળનારે ખીવાનું દુધ તું બિલાડાને પાય છે. જેના પ્રતાપથી સોનાં રૂપાં, ગામગરાસ વગેરે ભોગવીએ છીએ તેનું તેં દીઠ વાળ્યું ! એમ કહીને ગુસ્સે ભરાઈને પાસે પડેલું ત્રાંખાનું વાસણ છૂટું માર્યું. સેજવાળ તરફડીને ભોંય પડીને મરણ પામ્યો. હીરાદેવી તરત રાજ પાસે ગઈ અને પોતાના સ્વામીની નીમકહરામી જાહેર કરી.

ગઢમાં બધા તળે ઉપર થઈ ગયા. લશ્કર એકઠું થઈ ગયું. રજપૂતો દમ્ભો કરવા નીકળી પડ્યા. ખૂદ કાન્હડદેવ ગઢના ખૂરજ પર ઉભા રહ્યા. અને સાંધી લશ્કરને ઉશ્કેરીને શાખાસી આપવા લાગ્યા. દારણ સંગ્રામની શરવાત થઈ. લલા લલા ગરાસીઆઓ રણમાં સૂતા. છેક રાતથી ત બીજે દિવસ રાત સુધી યુદ્ધ ચાલુ રહ્યું. ઘણા હિંદુઓ અને મુસલમાનો મરાયા. કાન્હડદેવે જોયું કે હવે ઝાઝીવાર ટકાવ નહિ થાય.

ઝાલોરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. કાન્હડદેવની રાણીઓ, જ્યતલદે, ઉં-
માદે, ભાવલદે, અને કમલાદે એમણે ઝમોરની તૈયારી કરી. એમની જોડે
ઘણી દાસીઓ અને ખીજી રાણીઓ પણ ચાલી. વસ્તીના લોકો પણ ઝમોર
કરવા તૈયાર થયા. આલણોએ રાજ્યજીને આશીર્વાચનો કહ્યાં. વાણીઆ, શે-
ઠીઆ બધા હાજર થયા. સઘળા રાજલોક પણ આવી મળ્યા. નગરમાં ઠેર
ઠેર ઝમોર મંડાયા. શુદ્રો ધરાધરી નમન કરી જઈને પોતપોતાને ઘેર
ઝમોરમાં પેઠા. સઘળી વર્ણના લોકોએ આ પ્રમાણે અગ્નિપ્રવેશ કર્યો. ઝાલ
રવાવમાં પાણીમાં હીરા, માણેક, રત્ન, સોનાં, રૂપાં વગેરે ભંડાર ફેંટી દીધા.
સુવર્ણ પુરૂષ પણ ઉંડા પાણીમાં નખાવ્યો કે તે મ્હેજીને હાથ જાય નહિ.
વીરમદે દુવરને તેડાવીને તેને માથે અભિષેક કર્યો. ચંદનનાં લાકડાં મંગાવ્યાં;
તુલસી અણાવી, રાણીઓએ સૂર્યને નમસ્કાર કરીને અર્ધ આપ્યો અને
ઝમોરમાં પેઠી. હાહાકાર થઈ રહ્યો. બધા ગગળે સાહે રામ! રામ! બોલવા
લાગ્યા. એકલા ઝાલોરમાં પંદરસં અને ચોર્યાસી ઝમોર મંડાયા. ચિતાના
ભડકા છેક સાચોર સુધી દેખાતા હતા.

ઝમોર પછી રાજ કાન્હડદેવ યુદ્ધે ચઢ્યો. દારૂણ યુદ્ધને અંતે શત્રુ-
ઓને ત્રાસ આપીને, પોતાનું કર્તવ્ય કરીને એણે સ્વર્ગારોહણ કર્યું.

પ્રથમના યુદ્ધમાં ઉગરેલા મુસલમાનો પાછા ખીજે દિવસે લટવા આવ્યા.
વીરમદેવે કહ્યું કે સઘળા રજપૂતોએ આજ રામાયણ મચાવવું. એની રાણીઓએ
પણ ઝમોરમાં પ્રવેશ કર્યો અને વીરમદેવ યુદ્ધે ચઢ્યો. મુસલમાનો જીવતો
પકડી-લે નહિ માટે વીરમદેવે પોતાના પેટમાં કટારી ખોસીને તેના ઉપર
અખતર પહેરી લીધું. રણક્ષેત્ર ઉપર ઘણા હિંદુ મુસલમાનો પડ્યા. આખરે
વીરમદેવે પોતાનો પ્રાણ તજ્યો. મુસલમાનો જીવતા હતા કે વીરમદેવને
જીવતો પકડીશું. એમના મનની વાત મનમાં રહી. લઢાઈ પછી મુસલમાન
સરદારો ગઢ ઉપર ગયા; વીરમદેવને અંગના ઓંઘાણુ ઉપરથી ઝાળખી
કાઢ્યો. ગઢ ઉપર ઠેર ઠેર અંગારા ધખી રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે સાડાત્રણ
દિવસ રાજ્ય કરીને વીરમદેવ પરલોક ગયો. ગઢની તજેટીમાં ત્રણ ચાર લાખ
ધોરો ખતી રહી.

અલાહદીને છેલ્લા મોડલેલા લશ્કરની સાથે પારાજીત દુવરીની ધાવ-દદા
સનાવરને પણ મોકલી હતી. દુવરીએ એને આજ્ઞા કરી હતી કે જો વીર-
મદેવનું મરણ થાય તો એમનું મસ્તક અહિં આણવું. બધા મુસલમાન

અમીરો ગઢ ઉપર ગયા તે વખત દદા સત્રાવર પણ ગઈ. અને એણે વીરમદેવના મરણને માટે ઝાઝો શોક કર્યો. સુગંધ પદાર્થોમાં મૂકીને વીરમદેવનું મસ્તક દિલ્હી લેઈ ગઈ. રણુવાસમાં બધાં વીરમદેવનું મુખાર્વિદ્ જોઈને બહુ અજયબ થયાં. કલંક વગરના પુનેમના “ચંદ્રબિંબ જેવું” વદન નિહાળવા વસ્તીના લોક પણ આવ્યા. કુંવરીએ બ્યારે મુખના સામું જોયું ત્યારે પૂર્વજન્મના કંકાસના રોશને લીધે મોં ખીછ તરફ ફર્યું. મોં જોઈને કુંવરીએ કલ્પાંત કર્યો. પોતાના પૂર્વજન્મના કર્માનુસાર વિચોગના અવતાર પૂરા થયા અને હવેના જન્મમાં મળીશું ગણીને કુંવરીએ મસ્તકને અગ્નિસંસ્કાર કરાવ્યો. પછી પોતાની માની આરા લઈને પોતે જમના નદીમાં પડીને પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. બન્ને ધણી ધણીઆણી વિમાને એશીને સ્વર્ગે સીધાવ્યાં. કુંવરીએ પહેલાં કહ્યું હતું તેમ આઠ માસ પછી અક્ષાઉદીન મુલતાન આ દ્વાની જહાનને તણને બહેસ્તમાં ગયા.

કાન્હડે પ્રબંધનો ટૂંક સાર આપ્યા પછી એ કાવ્યમાં કરેલાં વર્ણનની ઐતિહાસિક કિંમતની તૂલના કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું. તદંગે કાવ્યમાં વર્ણવેલા અગર સૂચવેલા બનાવોના અમે ચાર વર્ગ પાડીએ છીએ. (૧) કેટલાક બનાવો ખાત્રી લાયક અને ખરા છે, (૨) કેટલાક બિન પાયાદાર હોઈને તેના સત્યતે વિષે શંકા રહે છે, (૩) કેટલાક ભૂલભરેલા અને ખોટા છે અને (૪) કેટલાક માત્ર અમ્તકારિક હોઈને કવિએ પોતાના કાવ્યને દીપાવવાને સાડ ઉમેરેલા જણાય છે.

અમને મળેલી કાન્હડે પ્રબંધની બધી પ્રતોમાં “તિર્થિ અવસારિ ગૂજરધર રાઈ, સારક્ષ્ત્રે નામિ વોલાઈ” એવું લખ્યું છે. કર્ણદેવ કિંવા કરણનું નામ ન આપતાં સારક્ષ્ત્રદેવનું નામ કેમ આપ્યું હશે એ સંદેહનું નિરાકરણ સહજ થઈ શકે છે. રાજા અને યુવરાજ બન્ને નામે રાજ્ય કરવાનો જૂનો સંપ્રદાય હોય એમ જણાય છે. ઇંડરના રાજ્યમાં મુરલીધરના મંદિરમાં રક્ષિત શિક્ષાલેખ ઉપર ટીકા કરતાં રા. રા. તનસુખરામ મનઃસુખરામ આ વાત નિર્વિવાદિત સ્પષ્ટ કરે છે. વ્યાઘપક્ષીવાળા-વાઘેલા મહામંડોજેશ્વર લવણપ્રસાદને તેમાં વંશકર કહ્યો છે. એના પુત્ર વીરધવળનો પુત્ર વીશળ પોતાના ભત્રિજા અર્જુનદેવ જોડે, અર્જુનદેવ પોતાના પુત્ર રામદેવની જોડે અને એનો ભાઈ સારંગદેવ પોતાના ભત્રિજા કર્ણદેવની જોડે રાજ્ય

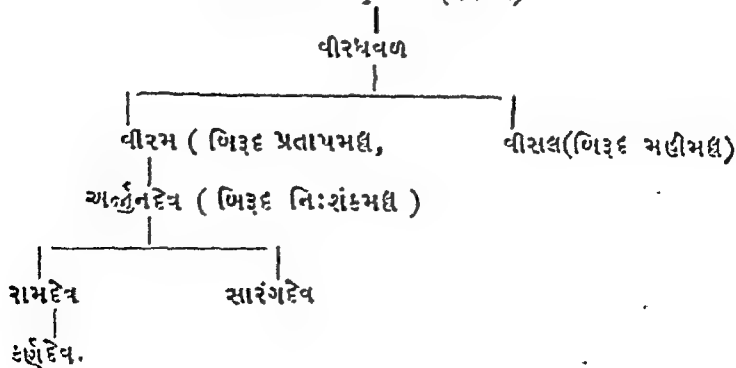
કરતા હતા. § આવા દોઅમલી રાજ્યનાં બીજાં પણ દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. કાન્હડેપ્રબંધનો નાયક કાન્હડે પોતાના પિતા સામંતસિંહની જોડે ઝાલો-રમાં રાજ્ય કરતો હતો એવું સં. ૧૩૫૫ ના ચોટણુ ગામમાં મળેલા એક શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે. સારંગદેવ સં. ૧૩૩૨ ના અરસામાં ગાદીએ આવ્યો અને સં. ૧૩૪૫-૪૬ માં કર્ણદેવ તેની જોડે સામીલ થયો. સારંગ-દેવની હયાતી સુધી પાટણમાં દોઅમલી સમય હતો. સં. ૧૩૫૪ ની પ્રશસ્તિમાં કર્ણદેવનો આગવો અમલ જણાય છે, એટલે સં. ૧૩૫૪ ના પૂર્વભાગ પર્યન્ત સારંગદેવ વિદ્યમાન હશે. અને કર્ણદેવનો આગવો અમલ ઘણા જ થોડા સમયનો હશે, કેમકે 'પટ્ટાવલી'માં કર્ણદેવનું નામ નથી. એમાં સારંગદેવનાં વર્ષ ગણાવીને પછીથી તત્તઃઅલાવદિસુરત્રાણરાજ્યં એમ કહેલું છે.

સારંગદેવના અમાલ પદ ઉપર પૂર્વભાગમાં મહદેવ હતો અને પછીથી માધવ હતો. ઘોળકાના બ્રાહ્મણ પંડિત ચાણૂની કરેલી નૈપધકાવ્યની દીપિકા નામની ટીકાની અંત પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે કે, સંવત તેરસે ત્રેપનમાં મહામાલ્ય માધવ અને નૃપ સારંગદેવ હતા. સારંગદેવની હયાતી-માં જ કરણે માધવ ઉપર જૂલમ શુભર્યો હશે. ત્યાર પછી થોડા જ સમ-યમાં એને આગવો અમલ પ્રાપ્ત થયો હશે.

મહામાલ્ય માધવ શી જાતનો અને ક્યાંનો હતો એ જાણવાનાં સા-ધનો તપાશીશું. એ જાતે નાગર હતો એવી દંતકથા છે. તેમજ લોકમાં પ્રચલિત એક દોહરાથી માલમ પડે છે કે એ કચ્છનો વતની હતો.

§ જુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ પુસ્તક પૃષ્ઠ, માર્ચ અને એપ્રિલના અ'ક.

મહામંડળેશ્વર લવણપ્રસાદ (વંશકર)

“વચ્ચ ત્રવાડી પીપળે, સોરઠ શંકરદાસ;

માધવ કેશવ કચ્છના, એણે રાખી આખ્યાત.૧”

રાસમાળામાં લખ્યું છે કે માધવે બાદશાહને ત્રણસેં અને સાઠ કચ્છી ઘોડા નજર કર્યા. સં. ૧૩૫૩ માં જૂલમ ગુજર્યા બાદ પાટણ છોડ્યા પછી માધવની હીલચાલની કશી માહિતી મળતી નથી, સ્વં નંદશંકર એને જત્રાએ ગયો જણાવે છે પણ એ વાતમાં કંઈ વળૂદ જણાતું નથી, તેમજ એની કશી સાખીતી મળતી નથી. એ દુઃખના દિવસમાં પહેલવહેલો પોતાને દેશ જાય એ સંભવિત જણાય છે. આલાવાડમાં વઢવાણ શહેરમાં એક જૂની વાવ છે જે માધાવાવ કહેવાય છે. માધવને વઢવાણ બેડે કશો સંબંધ ન હોતાં એ ત્યાં વાવ કેમ બંધાવે એ સવાલ છે. એ વાવમાં બે મૂર્તિઓ છે. એક પુરૂષની અને એક સ્ત્રીની. બંનેની નીચે સંસ્કૃતમાં લેખ છે. એ લેખ જાતે જોવાનો યોગ અમને મળ્યો નથી. વઢવાણ દરબાર તરફથી છપાયેલા એક પુસ્તક ઉપરથી ઉતાર્યો છે. અમે તે નીચે આપિયે છિયે.

પુરૂષ પ્રતિમા નીચે:—સંવત ૧૩૫૦ વર્ષે કાર્તિક શુદ્ધ ૮ ગુરો (સિં.ગુરો)

નાગર જ્ઞાતીય વ૦ શ્રી૦ શામસુત મિદક્ષી સિંધુ
જોડાજોડની સ્ત્રી પ્રતિમાની નીચે:—નાગર જ્ઞાતીય મહં શ્રી સાંઢલ
સુતા મહં શ્રી તપમાદિતી.

અમને લાગે છે કે આ લેખ વાંચવા કે ઉતારવામાં ભૂલ થઈ છે. અનુમાને અમે એનું ગૂજરાતી આ પ્રમાણે કરીએ છીએ.

‘ સંવત ૧૩૫૦ વર્ષે કાર્તિક શુદ્ધ ૮ ગુર.

નાગર જ્ઞાતીય શ્યામસુત માધુ (?)

નાગર જ્ઞાતીય સંધિલ સુતા

સુખમા દેવી. ”

જૂના વખતથી કચ્છ જવાનો રસ્તો વઢવાણ આગળથી છે. તેમજ એ ભાગની પાણીની તંગી પણ મશહૂર છે. આમ હોવાથી માધવે પોતાના સુખના દિવસોમાં પોતાના દેશના ધોરી રસ્તા ઉપર મુસાફરોના સુખને માટે આ વાવ બંધાવી હોય.

મુસલમાનો દિલ્હીથી સં. ૧૩૫૩ ના અરસામાં જ નીકળ્યા હશે, કેમકે એલિયટ ગૂજરાતની લીધા સાલ સન ૧૨૯૭ અને સોમનાથની સન

૧૨૯૮ આપે છે. દ્વિસ્તિતા પણ એ જ સાલ આપે છે. રાસમાળા ચઢાઈ લાવનાર સરદારનું નામ ઉલ્લસપ્રભાન અને નસરતપ્રભાન વઝીર આપે છે પણ કાન્હડે પ્રબંધમાં વઝીર નસરતપ્રભાનનું નામે નથી.

દિલ્હીથી ગૂજરાત આવવાનો મુસલમાનો ભરેલો રસ્તો મારવાડનો છે. એક મહમદ ગઝનીના વખતથી ને ફ્રેંચ મુસાફર મોં ટ્રેવર્નિયરના કાળ મુઘી એ રસ્તો જ ઘેરી ગણાતો. નાડોલ અને ઝાલોરના બળકટ દિશાના બાંકા માફકો બ્યારે બ્યારે યોગ મળે સારે સારે મુસલમાનોને સતાવાળી કર્યો વગર રહ્યા નથી. પૂર્વે ચોવાણ રાજા અણ્હલિલ્લ મહમદ ગઝનીની સાથે લડ્યો હતો. મહમદ ગઝની નાડોલને રસ્તે જ સોમનાથ ગયો હતો. સં. ૧૨૩૫ માં શાહમુદ્દીન ઘેરી અણ્હલિલ્લવાડ ઉપર ચઢાઈ લાવ્યો સારે સોનગિરે શીર્તિપાળ તેની સાથે લડ્યો હતો. આ લડાઈમાં ઘાયલ થઈને મુસ્તાનને પાછું ફરવું પડ્યું હતું. મુસ્તાન અસ્તમશે સં. ૧૨૬૮ માં ઝાલોર પર ચઢાઈ કરી હતી પણ એ બળવાન કિલ્લો પડ્યો નહોતો. આ પ્રમાણે સોનગિરા ચોવાણોની મુસલમાનોને નડવાની પરંપરા જ હતી. બાકી ગૂજરાત સાથે એ ચોવાણોને બહુ સંપ નહિ હોય. ગૂજરાત સાથે તેમને વિવાહના એ ચાર સંબંધ થયા હતા. કાન્હડેવના પ્રપિતામહ ઉદય-સિંહની દિકરીનું લગ્ન ધોળકાના વાલેલા વીરવંશના દિકરા વીરમ વેરે થયું હતું. પણ તેને ઉદયસિંહના દિકરા અને કાન્હડેવના પિતામહ આચિંગદેવે મારી નાંખ્યો હતો. દિલ્હીએ રસ્તાની માગણી કરી સારે ચોવાણોએ એ જૂના અણ્હળનાવની વાત મનમાં રાખી હોત, તો તો રસ્તો આપ્યો હોત; પણ તેમણે તેમ કર્યું નહિ. પદ્મનાભ કહે છે તેમ કાન્હડેવે ધર્મધ્વંસનાં કારણથી મુસલમાની લશ્કરને રસ્તો આપવાની સાફ ના પાડી.

પશ્ચિમનો રસ્તો આમ બંધ થવાને લીધે મુસલમાનોએ પૂર્વ તરફનો રસ્તો લીધો હતો. પદ્મનાભ કોઈ સમરસી રાવળે રસ્તો આપ્યો એમ કહે છે. પંડિત ગૌરીશંકર ઝોઝા અમને સૂચવે છે કે વખતે એ મેવાડનો સમ-રસી રાવળ હશે. આ સૂચના બંધ ખેસતી લાગતી નથી. મેવાડની ગાદીએ એક જ સમરસી ચએલ છે અને તે આ બનાવથી ઘણા કાળ પૂર્વે. પંડિત ગૌરીશંકર સમરસીના વખતનો સં. ૧૩૩૦ એટલે સુધી ૧૨૭૪ નો શિક્ષાલેખ મળ્યાનું કહે છે. એ શિક્ષાલેખ ઉપર ભરોંસો રાખીએ તો એ વર્ષમાં સમરસી રાવળ વિઘ્નમાન હતો એટલું જ સાબીત થાય છે. એ સાલથી ખીન્ન પચ્ચીસ વર્ષ વધારે જીવ્યો હોય તો મુસલમાન સ્વારી વખત

એ હયાત હોય. અમે ધારીએ છીએ કે એ સમરસી રાવળ તે મેવાડનો રાજ્યકર્તા નહિ પણ એ નામનો કોઈ નાનો તાલુકદાર હોવો જોઈએ, જેણે મુસલમાન લશ્કરને પોતાના દેશમાંથી જવા દીધું હોય. તેઓ ખનાસ ઝોળંગીને આવ્યા અને ધાણુધાર અને દંદાવ્યને દંદાળીને પાટણ ગયા એમ પદ્મનાભનું કહેવું છે.

ભીલવાડા, કે ટોંક આગળથી અગર સાંથી થોડા નીચાણમાં મુસલમાનો ખનાસ હત્યા એટલામાં તો ગૂંજરાત સુધી તેમના આવ્યાની ખૂબ પહોંચી. મુસલમાન લશ્કર ઘણી ઝડપથી અને ઝોચિતું આવ્યું હતું. પાટણમાં છેક તેમના જઈ પહોંચતાં સુધી ખખરે પડી નહોતી. ઝોચિંતા જામને છાપો મારવામાં જ મુસલમાનોને લાભ હતો કે હિંદુઓ સજ્જ થઈ શકે નહિ. આવા જ હેતુથી તેઓ સિદ્ધપુર જેવા શહેરને લૂંટવા એ થોભ્યા નહોતા. મોડાસાથી પાટણ જતાં સુધી ખતડની પેઠે ખીજું કોઈ સામું થયું નથી તેથી જણાય છે કે બાકીનો મુલક ખાલસા હશે.

પાટણ લેતાં દિલ્લા આગળ જમરું યુદ્ધ થયું હશે. કરણને વખતે લાગ્યું હશે કે કીડીઆરાની પેઠે ઉભરાઈ જતી મુસલમાન સેના આગળ ઝાઝી મુક્ત ટકાશે નહિ. એવી મનની સ્થિતિમાં માધવે નાશી જવાની એ અર્થ સાધે એવી પેચવાળી સલાહ કહાની. એ સલાહ હાથે ધરી કહુંદેવ નાશી છૂટ્યો. એની સાથે એની રાણી પણ પગપાળી નાડી એમ પદ્મનાભનું કહેવું છે. રાસમાળામાં કરણ એકલો નાઠો અને રાણીઓ વગેરે સાંજ મુસલમાનોના-હાથમાં આવ્યાં કહ્યું છે.

પેગંબરની આજ્ઞા પ્રમાણે મુસલમાન સ્વારીઓનો હેતુ માત્ર મૂર્તિઓ તોડવી અને લૂંટ કરવી એજ હતો. એમનાં લશ્કર જોડે પૈસા કમાઈ ખાનારનાં ધાડાં રહેતાં. વરસોનાં વરસો પહોંચે એવા વિગ્રહમાં મચેલા લશ્કરમાં કટકીઆ વાણીઆની એક નવી જાત જ ઉદય પામી હતી. તેઓ લશ્કરમાં વેપાર કરતા. દરેક જાતના ધંધાધારીઓ તેમજ નાડકાર લશ્કરની જોડે રહેતા. મહમદ ગઝનવી માત્ર લૂંટ કરતો. ખીજા ધર્મનો નાશ અને મુસલમાન ધર્મનો ખતરો એટલો ફેલાવો એ શીવાય એણે પોતાની ત્રાસદાયક સ્વારીઓમાં ખીજું કશું કયું નથી. અક્ષાઉદ્દાનના વખતમાં તેઓ રાજકીય બાબતમાં એક પગલું આગળ વધ્યા હતા. મોગલોના જેવો રાજ્ય વહીવટ તો નહિ પણ જીતેલાં રાજ્યોને તેઓ ચાતો ખાલસા કરતા ચાતો ખંડીઆ બનાવતા.

પાટણ સર ક્યાં પછી પોતાનો હેતુ ખર આણવાને મુસલમાનોની જૂદી જૂદી દુકાનીઓ ગૂજરાતમાં ચોતરફ ફરી વળી. તેઓ ગામ લૂંટતા, ખાળતા અને માણસોને ખાન તરીકે પકડતા. કવિ પદ્મનાભ એવાં કેટલાંક ગામોનાં નામ જણાવે છે. તેઓનું લક્ષકરઃ અસાહસિ (આશાપક્ષી ?) ગયું હતું. એ કાળે અમદાવાદ અસ્તિત્વમાં નહોતું. ત્યાર કેડે પુરાતન શહેર ધોળકાનો વારો આવ્યો. પાંડવની નિશાળ નામે ઓળખાતી હિંદુઓની જગ્યાની મસ્જિદ બની. ત્યાંથી તેઓ ખંભાતના પ્રખ્યાત ખંદરને લૂંટવા ગયા. મુસલમાન તવારિખ લખનાર નસરતખાન ખંભાત ગયો હતો એમ કહે છે. અહીંથી જ ભવિષ્યમાં અક્ષાહ્મીનનો પ્રાણ લેનારો શુક્રામ કાકુર હજાર દીનારી મળ્યો હતો. ખંભાતમાંથી મુસલમાનોને અનરગળ દ્રવ્ય સંપાદન થયું પદ્મનાભ ત્યાર પછી સુરત અને રાંદેરનાં નામ આપે છે અને ખીજાં પણ દિનારાનાં શહેરો લૂંટ્યાનાં મોંઘમમાં કહે છે. તેમણે ભરૂચ, વલસાડ અને વખતે સંજળુ પણ લૂંટ્યું હશે. મુસલમાનોએ વડનગરને ઉધું વાળ્યું હતું તે અને મોઢરાને ઘેરો ઘાલી, તહુ કરી, દંડ લઈ પછી વિશ્વાસઘાત કરીને તેને લૂંટીને પાયમાલ કર્યું હતું તે વાતો તો જાણીતી છે. સંજેશ્વર પાર્શ્વનાથ વગેરે ચુંવાળની જગાઓની પણ એવી જ વસે થઈ હતી. અક્ષાહ્મીનનો એવો સિદ્ધાંત જ હતો કે કાકુરો પાસે પરાણે ગુજરાત ચાપ એટલું જ રહેવા દેવું. તેમની પાસે જમીન પણ તેઓ બાદશાહની જમા ભરે અને પરાણે પોતાનું જીવન ચલાવે એટલી જ રાખવી. ગૂજરાતની લૂંટોમાં તેમણે શું કર્યું હશે તેનો સહજ ખ્યાલ પદ્મનાભના શબ્દોથી થાય છે. કવિ કહે છે કે બધુંએ સાંભરી લીધું ! ચાંપાનેરને પણ વેઠવું પડ્યું. અમે ક્ષેપક ગણેલા કેટલા ભાગ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓએ કાનમ, ચિડોત્તર, ખાવનખેડ વગેરેનું સત્યાનાશ વાળ્યું હતું. કેટલાંક નામ ગણાવીને કવિ ટૂંકામાં પતવે છે કે ગૂજરાત બહુ વિસ્તારવાળું છે એટલે તેનો પાર શી રીતે આવે ? દાહોદ પાસે જેસાવાડા આગળ અને મહીસા આગળનાં ખંડેરો, ખંડન કરેલી મૂર્તિઓ અને લોકો-કિતિયો અઘાપિ એ લૂંટોની ગવાહી પૂરે છે.

ગૂજરાતને નિરસત્વ કરીને ખાન સોરઠ તરફ ગયો. સોરઠ શબ્દ અહીં આખા કાઠીઆવાડના અર્થમાં વાપર્યો છે. સોરઠમાં તેણે લૂંટલાં ગામોનાં નામ ગણાવતાં કવિએ કાંઈ ક્રમ રાખ્યો હોય એમ જણાતું નથી. મયગલપુર કે મેલગપુર શિવાય ગણાવેલાં ખીજા ગામો હાલ અસ્તિત્વમાં છે. કવિના

વર્ણનથી સોરઠની કળકૃતિ જાણી આવે છે. સોરઠમાં મુસલમાનોની સામે કોઈ થયું હોય એમ જણાતું નથી. પણ બધી લડાયકે જતો શ્રી સોમનાથનો ખચાવ કરવાના ધર્મયુદ્ધ સાથે ત્યાં એકઠી થઈ હતી. વાળાઓ વાળાઓ, જેઠાઓ અને ચુડાસમાઓ ત્યાં તૈયાર હતા. દ્વીપકલ્પના મોટા ભાગને પોતાનું નામ આપનારા જાલાઓનું નામ પદ્મનાભ આપતો નથી.

તુમુલ યુદ્ધને અંતે મુસલમાનો જીતે છે અને પ્રખ્યાત જ્યોતિર્લિંગનો નાશ કરે છે. આ જગાએ ખીજ દિવસના યુદ્ધમાં મહામાત્ય માધવ મરાયો. કવિ એની તરફનો પોતાનો તિરસ્કાર એને સહુ અનર્થનું મૂળ કહીને જણાવે છે. પોતાના કાવ્યના આરંભમાં જ માધવને માટે કવિએ કાઢેલા ઉદ્દગાર તે કાળની પ્રજાનો માધવના કૃત્ય માટેનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે. નાંદોદ તરફ કહેવાતી ‘અલાદિયો ખૂની અને માધા બોળુ’ એ લોકોક્તિ પણ એની પ્રતિ લોકની લાગણી કેવી હતી તેની પ્રતીતિ આપે છે.

આવ્યા તે રસ્તે ન જતાં સોરઠમાંથી મુસલમાનો જૂના રસ્તા તરફ વળે છે. માર્ગમાં કચ્છ, કંચકોટ, ગેડી અને ઠકું વગેરે થયરાનીને તેઓ આગળ ધપે છે. કવિ તો કહે છે કે તેઓ રસ્તા ન આપ્યો તેનું વેર લેવા જાલોર જ જતા હતા. મુસલમાન લશ્કર આવ્યું જાણી કાન્હડદે તેની સામે લઢવા જાય છે. કાન્હડદે ઘાટ આગળ રહે છે અને ખીજ સાંભંતો અગાડી જાય છે. એવામાં પાતમી મળે છે કે મુસલમાનો સિરાણે છે. હવે આ પાપતમાં વિચારવા જેવું છે કે જાલોર પર ચઢી આવતા દુશ્મનોને દૂર જ ભેટી હરાવવાની ધારણાથી રજપૂતો આગળ જાય છે કે જીત કરીને સોમનાથને લઈને દિલ્હી જતા મુસલમાન લશ્કરને મારીને સોમનાથ છોડાવવા માટે પોતે જ છોડતી કરીને લઢવા જાય છે. મુસલમાનોને કનડગત કરવાની સોનગિરાઓની પરંપરા જ હતી. પૂર્વે પણ એ ત્રણવાર તેઓએ એવાં જ યુદ્ધ કરેલાં છે, એ અમે આગળ કહી ગયા છીએ. તો આ વખત પણ જીતથી પ્રલાયલા લશ્કરને પૂરેપાંસે ન જવા દેવું ધારીને સોનગિરાઓએ જ યુદ્ધમાં ઉતાર્યું હોય એમ પણ બને એવું છે. કવિ પાતમીદાર પાસે કહેવડાવે છે કે ‘મુસલમાનો સિરાણે છે. એમની પૂઠ પકડીએ; નીકર એ લોકો દૂર જતા રહેશે.’ જે જાલોર જ આવતા હતા તો દૂર ક્યાં જાય ? શું કરવા જાય ? ઘણી તપાસ કરતાં એ સિરાણાનું સ્થળ નક્કી થઈ શક્યું નથી. કંચકોટથી જાલોર જતાં સિરાણા રસ્તામાં ન આવતું હોય તો

વખતે અમારૂં અનુમાન ખરૂં હોય. છતાં બ્યાં સુધી સિરાણાનું સ્થળ નક્કી નથી થયું ત્યાં સુધી કશું નક્કી કહી શકાતું નથી. આ યુદ્ધ સિરાણે થયું, અને મુસલમાનો હાર્યા.

આ હારની ખબર સાંભળીને સોનગિરાઓને સિદ્ધસ્ત આપવા, પાદશાહ નાહરમલીક અને ભોજલુ ખાંડાધર એમની સરદારી નીચે ખીબું લશ્કર મોકલે છે. આ લશ્કર પાધરૂં સમિયાણા બંધ છે. સમિયાણાનું જ નામ સીવાણા છે. એકલે હાથે મુસલમાનોને જીતવાનું માન ખાટવા દેવાને કાન્હડદે પોતે અલગ રહે છે અને સમિયાણાનો થાણી સાંતલસિંહ જે એનો ભત્રિજો હતો તે જ પોતે નાહરમલીકના લશ્કરપર દૂમલો કરે છે. નાહરમલીક હાર-ખાધને અગર યુદ્ધકળાને અનુસરીને પાછો હઠે છે અને થોડીકવાર ખમીને સમિયાણાને ઘેરો ઘાલવા પાછો આગળ ધપે છે. આ વખતે કાન્હડદે આવે છે એ અને સાંતલ બન્ને સામસામી બાજુથી હથેલી કરે છે. સારી રીતે બચાવ કરતાં છતાં મુસલમાનો હાર પામે છે અને નાહરમલીક અને ભોજલુ બન્ને મરાય છે. આ હારથી બહુ ગુસ્સે થઈ પાદશાહ ખીબા મલીકાને મોકલે છે અને પોતે પણ ચઢે છે. તેઓ આવીને સમિયાણાને ઘેરો ઘાલે છે. કવિના કહેવા પ્રમાણે સાત વરસના ઘેરાને અંતે એ ગઠ પડે છે. અમીર ખુશની 'આશિકામાં' સીવાણા આગળ પાંચ છ વર્ષ ઘેરા રહ્યા એમ કહ્યું છે. સાંતલસિંહને એમાં 'સતત્ત' રહ્યા છે અને એનાં અને એના લશ્કરનાં વખાણ કર્યાં છે. એ કહે છે કે પાંચ છ વર્ષ ઘેરા રહ્યા પણ એના ગઠનો અડધો ખૂરજ પણ લેવાયો નહિ, પણ ખૂદ પાદશાહ ચઢ્યા કે એક જ હુમલે કિલ્લા તારાજ થઈ ગયો. પાદશાહ ગયાની સાલ ખુશ ૩ સં. ૧૩૦૮ આપે છે. સન. ૧૩૦૧ માં આ સ્વારી પ્રથમ ગઈ હશે અને ત્યાર પછી સાત વર્ષ એટલે ૧૩૦૮ માં ગઠ પડ્યો હશે. એ રીતે કવિના કહેવા પ્રમાણે સાત વર્ષની લઘાઈ પૂરી થાય છે. ગઠ પડવાનાં કારણ તરીકે કવિ કહે છે કે મુસલમાનોએ ગાયો કાપીને તેનાં ડોકાં કિલ્લા ઉપર એક જ સરોવર હતું તેમાં નાંખ્યાં હતાં એટલે પાણી વગર હેરાન થઈને રાણીઓએ ઝમોર કર્યો અને સાંતલસિંહે રજપૂતો સાથે કેસરીયાં કર્યાં.

સમિયાણા પડ્યા પછી પાદશાહ ઝાલોર તરફ પ્રયાણ કરે છે. ત્યાંથી એક દુકડી બાહડમેર જઈને તે સર કરે છે. દુભાપિયાથી ભિન્નમાળની ખબર પડતાં લશ્કરની એક દુકડી રાતોરાત જઈને તે શહેર લૂંટી લઈને બાળી નાંખે છે. સમિયાણા પડતી વખતે સરોવર દ્વિપિત કરવાની સલાહ

આપનાર ભાઈહિ જ આ ભિન્નમાળની દુકડીમાં ગોરી મલીક જોડે જાય છે.

એક દુકડી જે ખુડલી આગળ હતી તેમાં બાદશાહના આઠ મલીકો હતા. એઓને કાન્હડદેવના પાંચ પટાવતો હરાવીને મુસલમાન લશ્કરને તારાજ કરે છે. મલીકનેજ એ વેળા શિકારે ગયો હતો. તે કોલાહલ અને રણવાદ સાંભળીને પાછો ફરે છે અને ખુડલીના તળાવે ત્રણ પટાવતોને સુભટો સાથે ભીના લૂગડાભેર ઠાર કરી બાદશાહી મેલાણુ તરફ વળી જાય છે.

મલીક નેજની ગેરહાજરીમાં પાંચ પટાવતે મેળવેલી જીતની ખબર આગળથી મહીપ દેવડો ઝાલોર લેઈ ગયો હતો પણ પાછળ રહેલા પટાવતોની બિલકુલ ખબર પહોંચી ન આવી તેથી ત્યાં શોક ફેલાઈ રહે છે. મહીપ દેવડો દીકરીના મહેણાથી બાદશાહી લશ્કર ઉપર પચાસ સુભટથી તૂટી પડે છે ને કપાઈ ભરે છે. એ ઝંપાઝંપીમાં મલીક સરખ અને બસે સિપાઈ રણમાં પડે છે. એ બનાવની ખબર થતાં જ બાદશાહ બહુ ખફા થઈ ઝાલોર તરફ પ્રયાણ કરે છે. તે વખત બાદશાહજીની પીરોળ ઉદ્ધે સીતાઈની હાથી બાદશાહ વીરમદેવનું માગૂં કરે છે તે કાન્હડદે અને વીરમદે પાછું ઠેલે છે. આ બનાવ લગીર અન્યથા જોવા જણાય છે. પણ જ્યારે આપણે પૂર્વે બનેલા આવા જ બનાવ જોઈએ છીએ ત્યારે એમાં નવાઈ લાગતી નથી. નયચંદ્રસુરીના હમ્મીર કાવ્યમાં આવો જ બીજો બનાવ વર્ણવ્યો છે. એમાં હમ્મીર તરફથી ગએલા પટાવત રતિપાળને ફેડવાને અક્ષાઉદીન ઘણી લાલચો આપે છે. તે રતિપાળને પોતાના જનાનામાં લઈ જાય છે અને પોતાની નાની બહેનની "જોડે" ખાવા પીવા મૂકી પોતે ખસી જાય છે. માણું પાછું ઠેલાવાથી અપમાનથી ગુસ્સે થઈ બાદશાહી લશ્કર (સમિયાણાથી) રુદ્રે, ત્યાંથી ગોલે અને

"હમ્મીર કાવ્ય. ૧૩-૮૧. હમ્મીર કાવ્યના સંશોધક રા. રા. નિલકંઠ જનાઈન દીર્ઘને આ બનાવ ઉપર ટીકા કરે છે કે:—At first sight this statement might seem to be a fancy of the author intended to blacken the character of the victor But we read that such things were quite possible in the tribe to which the conqueror belonged. A slipper at the door of his wife's room is a signal well understood by a husband in this tribe, at the sight of which he immediately takes care to retire from the house. See Tod, Vol. I. p. 56.

ત્યાંનું ઉપડયું ઝાલોર આવીને કાન્હમેર ખુરજ સામે સુંદર સરોવર ઉપર પડાવ નાંખે છે. સાત દિવસના રતોવાઈ છાંપાથી બાદશાહી લશ્કરની દહાડાની મહેનત રાતે બરબાદ જાય છે અને ૧૨૦૦ મુસલમાન સિપાઈઓ માર્યા જાય છે.

આઠમે દિવસે બાદશાહ સ્વપ્નામાં વાસુદેવ ભગવાનનાં દર્શન થયાથી અને લશ્કરમાં ઉલ્કાપાત થયાથી ઘેરો ઉઠાવી પાછો વળે છે. જતાં જતાં વીરમહેને તેડવાને ગોલ્હણશાહને મોકલીને ગૂજરાત આવવાની આશા આપે છે. કાન્હડદેવે તેની અવગણના કરવાથી તે ઝાલોરથી ઉતરી આવે છે અને વાલ્હીએ જઈને બાદશાહને મળે છે. ત્યાંથી લશ્કર સૂંદ્રી, ત્યાંથી ગઢી અને ત્યાંથી મેડતા ગયું. દરન્યાન મેડતેથી પુનોલે મોકલ સરોવરે ૨૦૦૦૦ અસવાર સાથે સમસખાન શિકારે આવ્યો હતો તેને વીરમ આઠ તુકડીએ સામટો હુમલો કરી હુરમ સહિત કેદ પકડે છે. હમ્મીરદેવે * પોતાના લશ્કરની આઠ જૂદી જૂદી ફાળે કરીને આડે દિશાએથી મુસલમાનો ઉપર હુમલો કર્યો હતો, તેમ વીરમહે પણ તેની તેજ ગોલ્હણથી જય મેળવે છે.

બાદશાહજી પોતાને ઝાલોર મોકલવાની હઠ લે છે. બાદશાહ દાસ દાસીઓ સાથે તેને ઝાલોર મોકલે છે. બાદશાહજીનું ઝાલોરમાં સાફ આતિથ્ય થાય છે અને ઘણી ભેટ સોગાદ મળે છે. બાદશાહજી પોતાનાં બહેન, બેનેવી ને બે ભાણેજને છોડવી, રજપૂતોએ લીધેલા હાથી વગેરે પાછું લાવે છે. તેમજ રતોવાઈ છાંપો નહિ મારવાનું વચન લેઈ પાછી આવે છે. બાદશાહ તરફથી તે બદલ ફરી લશ્કર લેઈ ખુદ બાદશાહ લઢવા આવવાની કબૂલત આપી આવે છે.

બાદશાહી લશ્કર મેડતેથી હરસુર અને ત્યાંથી સંભર પહોંચ્યું તેટલામાં બાદશાહજી ઝાલોરથી આવી મળે છે. તેઓ સંભરથી અંબેર અને બીજા મુકામે દિલ્હી પહોંચે છે.

શાહજીને મહોરે થયેલી કબૂલત પ્રમાણે બાદશાહ પોતાના નવ મલીકને ઝાલોરે લઢવા મોકલે છે. સાથે બાદશાહજી તરફથી દદા સનાવર પણ જાય છે. લશ્કરની અબર જાણવાને જોજને જોજને ઢોલ અને અસ્વાર રખાવે છે.

મેડતે નવ લાખ લશ્કર એકઠું મળે છે ત્યાંથી ગોલ્હણશાહ બાદશા-

હને શરણે આવવાનું કહેણ લખને ઝાલોર જાય છે. કાન્હડે તેની ભારે અવગણના કરે છે અને લઢવા આવવાનું કહાવે છે.

અહિં કાન્હડે ગામે ગામ તેડાં મોકલી લશ્કર એકતું કરે છે. સાચોર, ચરાદ, કાકનેર, કંથકોટ, ગઢી, અમરકોટ, વીકમપુર, જસલમેર, વાધણહર, પારકર, પૂગલ, મરોટ, ધાણુક, પોખર, આલહણકોટ, કંછ, જગલૂ, જસેહર, સારણિ, ચેત્રા, નાઇસર, જિહલવાડ, દેનેર, કપિલવાડ, ખાંડમેર, સિંધુ સવાલખ, નરવર, અમાલ, નાખરં, ટૂકટોડ, સોજિત, આરકુ, પાદ્રકુ, ગિરકુ, રંછેલિ, ડોડિઆલિ, રાણિક, કાછેલિ, ઘાડુ, સીમુકુ, છેવાણુ, ભાધલ, ખોરી, માહુ, ચડાઉલિ, ચાંશુ, આપુ, ત્રસાંગમુ, દાંતુ, ભેલડી, પોસીના, સીહુર, તારંશુ, પાલહણપુર, સમિયાણા, રડુદ્રા, શેહાવિ, મહેવા, ભાદ્રાજણ, મંડોહર, વગેરે સ્થળે જસુસો મોકલે છે. નવે કોટના રજપૂત રાણાઓને તેડાવે છે.

કાન્હડેના ત્યાંથી પાછો આવેલો ગોલહણશાહ નવ મલીકને તેની તૈયારીની ખબર આપે છે. લશ્કર મેડતેથી ઉપડી સિઈદ્રડી આવે છે. પચ્ચીસ હજાર અસવાર અને પચાસ હજાર પ્યાદળ સાથે માલદેવ આંવીને વાડીએ પડે છે અને વીરમદે કુંવર ભદ્રાજણ મૂકામ કરે છે. ચાર વરસ લઢાઈ આલ્યા પછી સરખે સરખાં લશ્કરે લઢવાનું કરાવતાં એક વરસની અંદર માલદે અને વીરમદેના રજપૂતો ખપી જવાનો વખત આવે છે. (ખેશક મુસલમાનો ખમણા પડ્યા હતા.) તે ઉપરથી કાન્હડેવે માલદે અને વીરમદેને ઝાલોર પાછા તેડાવ્યા. પાંચમે વરસે બાદશાહી લશ્કર ગ્રાહલ થઈ ઉડવ ગયું.

કાન્હડેવે માલદેને ૨૫૦૦૦ સવાર અને ૫૦૦૦૦ પ્યાદળ આપીને તુર્કના લશ્કરમાં ત્રાસ પાડવા અંખેર મોકલ્યો. આણી તરફ બાદશાહના ફરમાનથી કમાલદીને આવી સુંદર સરોવરે પડાવ નાંખ્યો ને ઝાલોરને ઘેરો ઘાલ્યો. કાન્હડે રાવળે ભીલ કાન્હ જીલીયાને ભોલાધની વાડી તરફથી ઉતારી નિજમદીન મલીકના સામે ઉદલપુર મોકલ્યો. ખરે ખપોરે લઢાઈ થઈ તેમાં મલીક મરાયો ને હુરમ પકડાઈ તેને અને હાથી ઘોડાને કબજે કરી ઉદલપુરના ડુંગરે કાન્હ જીલેયો ચઢી ગયો. લૂણકણું જીલેયાના સામે જાય છે. જીલેયો જાળાલિકુંડવાળા શોબિત યુર્જની આરીથી દાખલ થઈ રામપોળે જઈ રાજને જીતારે છે.

બાદશાહે ખાનજિહાંની સરદારી નીચે બહાર મોકલી. તે પોતે પણ ચડ્યો અને બહાદુરપુર આવ્યો. એને વધાવી લેવા માલદે અંખેરમાં તૈયાર

જ હતો. કેટલીક વાર લડાઈ ચાલ્યા પછી બાદશાહ યાદી દિલ્લી પાછો વળી ગયો. માલવે તરત અંબેર છોડી વનાદે આવ્યો. ખાનઝિલ્હા બહાર કોઈને આવ્યાની એને ખબર પડી હતી. કાન્હાદેવની આજ્ઞાથી તે બાહ્યઅંબેર રહીને તુકોને સતાવવા લાગ્યો. દરમ્યાન મુસલમાનો ઘેરો ઉઠાવીને ગયા હોય એમ જણાય છે કેમકે મલીકના ફરમાનથી તેઓ ફરી ઘેરો ઘાસે છે એમ પશ્ચિનાબ કહે છે.

જે વખત સીંદમલીક કેદમાં હતો તે વખતનું ઝાળખાણુ કાઢીને મલીક વીકા સેજવાળને નાટરડકની વાગે મળવા બોલાવે છે. અડધી રાત્રે સંતાતો સંતાતો વીકા આવે છે. તેને ફાંડવાનું કરે છે. પ્રથમ તો વીકા તેને જતા રહેવાનું કહે છે પણ પછીથી ઝાલોર મળવાના લોભથી તેમજ પીછ લાલચોથી અને સોનાના ટકા આપ્યા તેથી ઝાલોરનો છૂપો રસ્તો ખતાવીને રાત્રે હથેા કરવાનો બેન રચે છે. વીકા ઘેર જઈને પોતાને થયેલા લાભની વાત પોતાની સ્ત્રી હીરાદેવીને કહે છે, જે એનો તિરસ્કાર કરે છે અને ત્રાંખાનું વાસણ પાસે પડ્યું હતું તે મારે છે જોયી વીકા મરી જાય છે. હીરાદેવી તરત જ રાજ પાસે જઈને પોતાના ધણીની બેવકાઈની વાત કહી દે છે. એટલામાં તો મુસલમાનો ચડી આવે છે.

સામેા કાંધીલ કહીચો કમર બાંહે છે, તે સીંદમલીકને મારે છે. કાંધીલના આદ પંદોરના યુદ્ધમાં ૪૦૦૦ રજપૂતો અને ૧૨૦૦૦ મુસલમાન માર્યા ગયા. સવારે કાન્હાદે કોટ ઉપરથી આ યુદ્ધ જુવે છે અને સાબાશી આપે છે. છેવટે પાંચસે રજપૂતોને લઈને કાંધીલ મુસલમાનોમાં પડીને કપાઈ મરે છે. તે જ વખત કાન્હા ઉડીચો મોખરે આવીને બે પહોર સુધી લલચો અને વણા લાથી વિંધાઈને રણ પર પડ્યો. અરધી રાત્રે કાંધીલ અને કાન્હા ઉડીચો પડ્યા પછી જ્યત દેવડા મોખરે થઈ લડીને મરણ પામે છે. પાછલી રાત્રે જ્યત વાઘેલો આગેવાન થઈને લડે છે. એના મરણ પછી ઉગતે સૂર્ય લૂણુ-કણુ પ્રાણુ સમર્પે છે. ત્યાર પછી અરજણુ વડાઉલાએ ટક્કર લીધી. હવે અંત પાસે આવ્યો જતણીને ઝાલોરમાં ઝમોર મંડાયા. બધી દોલત, હીરા-માણેક સુવર્ણપુરુષ વગેરે વાવમાં નંખાવી દીધું. ઝમોરના બર્ચકર અગ્નિથી છેક સાચોર સુધી અજવાળું થઈ રહ્યું. કાન્હાદેવે વીરમકુંવરને રાજ્યા-ભિષેક કર્યો. ખુદ કાન્હાસ્વામીના દેવળ ઉપર મુસલમાનો હથેા લઈ ગયા એટલે તે કેસરીઆં કરે છે. કવિ કહે છે કે મેં કહેવાનું સાંભળ્યું છે કે તે દિવસ પચાસ મુગટધારી રાવનો પડ્યા; રાજના અંગરક્ષકો પડ્યા; બસા બસા ગરા-

સીઆઓએ રાજનું લૂણ હલાલ કર્યું અને પ્રાણ આપ્યા. અહીં કવિ રણાં-
ગણ પરથી જતા રહેનારનાં પણ નામ ગણાવે છે. છેવટે સંવત ૧૩૬૮ ના
વૈશાખની શુદ્ધ પાંચમ ને પ્રુધવારે કાન્હડે સ્વર્ગે ગયો.

મરતાં ઉગરેલા શરવીરો ફરી લઢવા ગયા. તુમુલ્લ યુદ્ધ મચી રહ્યું પણ
ખાણ પદ્મટાર્ક ગઈ. જીનવાની આશા ન રહેવાથી વીરમહેવની રાણીઓએ
ઝમોર કર્યો. મુસલમાનો જીવતો ન પડે માટે વીરમહેવ પોતાના પેટમાં
કટારી મારી ઉપર ખમ્મર ખાંધી લઇને લઢવા ચઢ્યો. સાડાત્રણ દિવસના
રાજ્ય પછી ભયંકર યુદ્ધને અંતે વીરમહે પડ્યો ને ઝાલોર પણ પડ્યું. લઢાર્ક
પછી મલીકો ગઢ ઉપર ગયા. વીરમહેવને જીવતો પકડવાની તેમની
આશા ફોગટ ગઈ. અંગના એંધાણથી એને ખોળી કાઢ્યો. સાથે આ-
વેલી દદા સનાવર વીરમનું માથું સુગંધીદાર પદાર્થમાં સૂકી ખાદશાહનદીની
આગામ્યનુસાર દિલ્હી ગઈ.

માથાને હઝૂરમાં લઈ ગયા. ત્યાં બધાં જોવા મળ્યાં. ખાદશાહનદીએ
એને અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો. ખાદશાહનદીની માનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.
ખાદશાહનદીએ માની રજ લીધી અને પૂર્વે કલા પ્રમાણે જેઠ મહિનામાં
જમના નદીમાં ઝંપાવીને પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. આઠ મહિના પછી મુલતાન
સ્વર્ગે ગયો.

આ પ્રમાણે પ્રયંધ પૂરો થાય છે. જાહોજલાલીવાળું ઝાલોર પડ્યું
અને ચોહાણોનું રાજ ડગમગી ગયું. હાલ ઝાલોર ચોહાણોના હાથમાં નથી.
જોધપુરના રાહોડ રાજ્યકર્તાઓની ત્યાં આણુ ફરે છે અને એક વખત
રાજધાનીનું શહેર હાલ જોધપુરના એક તાલુકાની પદવી ભોગવે છે.

કાન્હડેને અને અલ્લાઉદ્દીનને આવતાં સ્વપ્નાં, દેવદેવીઓનાં સાક્ષાત્
દર્શન, ઉલ્કાપાત, ઉડાં ગયેલાં પાણી મંત્રોપચારથી ઉંચે આવવાં વગેરે વાતો
કવિએ પોતાના કાવ્યમાં ચમત્કારરૂપ ઉમેરી જણાવે છે.

✓ પદ્મનાભ કવિ વીસલનગરા નાગર હોઇને ઝાલોરના ચોહાણ રાજ
અખેરાજના રાજ્યકવિ હતા. વીરમહેવ પછી મેગલદેવ, પછી અંખુરાજ, પછી
ખેતસી અને તેના પુત્ર અખેરાજ. એમ અખેરાજ કાન્હડેથી પાંચમી
પેઢીએ થયો હતો. અખેરાજની આગામી કવિએ ચોહાણ કુળની કીર્તિ ગાઈ
છે. સંભળાય છે કે પદ્મનાભની ખીણ કવિતા છે, પણ તે અમારે હાથ
આવી નથી. વળી એક વૈષ્ણવ કવિ પદ્મનાભનું નામ જણાયું છે તે આજ

કે ખીજ તે નક્કી નથી. પ્રબંધ ઉપરથી જણાય છે કે કવિને રજપૂતસ્થાનના ઇતિહાસનું અને જૂગોળનું સાચું જ્ઞાન હતું. ખીજ દેશના ઇતિહાસની વાત કરતાં કાંઈક જૂલ થાય છે.

કાન્હડે પ્રબંધની ભાષા, લોકભાષા એટલે વ્યવહાર, પ્રબંધને ઘટે તેવી છે. સાદી ભાષા, રસની જમાવટ અને દેશાભિમાન અને ધર્માભિમાન ઠેકાણે ઠેકાણે દીપી રહે છે; ચઢાઈ, યુદ્ધ વગેરે પ્રસંગનું વર્ણન એવી ભલકભરી અને જીસ્સાદાર વાણીમાં કર્યું છે કે વાંચતાં આપણે તન્મય બની જઈએ છીએ. આવી કવિતા લખનારની ખીજ કવિતા હોવી જોઈએ ખરી.

પ્રાચીન અને નવીન ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશમાં લાવનાર અને ખીલવનાર સમશેર બહાદુર સેના ખાસ ખેત્ર શ્રીમન્મહારાજ સયાજીરાય ગાયકવાડ સરકારે આ ગ્રંથને પણ તેમની હમેશની ઉદારતા પ્રમાણે સાચું ઉત્તેજન આપ્યું છે તેટલા માટે હું તેમનો આભારી છું. સદર્થ ઉત્તેજન મળવામાં મે. નાયબ દિવાન મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા અને વિદ્યાધિકારી મે. અ.મ.મસાણી સહાયભૂત થયા છે તેથી તેમનો પણ ઉપકાર માનવો ઘટે છે.

જૂની પ્રતો મેળવી આપવામાં સહાય કરવા બદલ પુનાની કેકન કોલેજના પ્રોફેસર પે. અ. વાડીયા અને થરાદતા કારભારી રા. રા. પુરપોત્ત-મરાય ભવાનીશંકર વ્યાસનો, તેમજ ખીજ કેટલીક સૂચના સાચું જોધપુરના વિદ્વાન ન્યાયાધીશ મુનશી દેવીપ્રસાદજીનો આભાર માનતાં મને આનંદ થાય છે. મારા મિત્ર રા. રા. દેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવની વખતોવખતની સલાહ અને મદદ કૃતજ્ઞાપૂર્વક કમ્પુલ કરવી જોઈએ. ખીજ પણ ઘણા મિત્રો જેમણે કાંઈ કાંઈ સૂચના કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

આ આવૃત્તિ દોષ રહિત નથી. મને પોતાને કેટલીક ખામીઓ જણાય છે, તો ખામી જ જોનારના વિશે તો શું કહેવું? ગૂજરાતી વાંચનારી પ્રજા આ આવૃત્તિને જો ઉત્તેજન આપશે તો ખીજ આવૃત્તિમાં કેટલીક સંદિગ્ધ બાબતના ખૂલાસા કરવાનું બનશે. કવિતાના રસિક પુરપો જોને પદ્મનાભની બાનીનો સ્વાદ લેવાની ઇચ્છા હોય, તેને સાચું અમે કાન્હડે પ્રબંધનો આધુનિક ગૂજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે તે અવકાશે પ્રગટ કરીશું.

છેવટે મારી આ આવૃત્તિથી ગૂજરાતી બાંધઓને પદ્મનાભ કવિની મનોહર બાનીની લહેજત મળવામાં સહજ પણ સુગમતા થઈ દશે, તો હું પોતાને કૃત્યકૃત્ય માનીશ.

कान्हडदे प्रबन्ध.

प्रथम खण्ड.

॥ इहा ॥

गौरीनंदन वीनवूं, ब्रह्मसुता सरसात्ति;
सरस बन्ध प्राकृत कवूं, दिउ मुझ निर्मलं मत्ति. ॥१॥

आदिपुरुष अवतार धुरि यादवकुलि जयवन्त
असुरवंस निकन्दीउं, ते प्रणमूं श्रीकन्त. ॥२॥

जिणि जमुनाजलि गाहींऊं, जिणि नाथीउ भुयङ्ग,
वासुदेव धुरि वीनवूं, जिम पामूं मन रुङ्ग. ॥३॥

पद्मनाभ पण्डित सुकवि, वाणी वचन सुरङ्ग;
कीरति सोनगिरा तणी तिणि उच्चरी सुचङ्ग. ॥४॥

जालहुर जगि जाणीइ, सामतसी सुत जेह;
तास तणा गुण वर्णवूं, कीरति कान्हडदेह. ॥५॥

नवकोटी नामे भणूं मारूंआडि वण देस;
धण कण वरि सविकहि तणे कप्पड कणय सुवेस. ॥६॥

१ क ख घ यु. च सरसत्य, मत्य. २ ग घंश, च धरि. ३
क ख भुअद्. ५ ग तणु गुण; काव्यडदेव. ६ ग धण कंचण धरि
धरि घणां.

कणयाचल जगि जाणींई ठाम तणुं जाबालि;
तहीं लगइ जगि जालहुरं जण जम्पइ इणि कालि. ॥७॥

कुल कीरति आगइ घणी; वंस विशुद्ध वखाण;
राजहंस रलीआमणा सोनगिरा. चहूँआण. ॥८॥

कान्ह तणइ संपत्ति इसीं जिसीं इन्द्रह घरि रिद्धि;
सवे दिवसि वासुं वसइ राजभवनि नव निद्धि. ॥९॥

प्रीति सहोदर स्युं घणी, मालवदे मतिमन्त;
कूंयर वीरमदे वली जाणि जगि जयवन्त. ॥१०॥

हठ कीधुं सुरताण स्युं तास कथा संवन्ध
चाहूँआण गुण वर्णवूं पुहविं प्राकृत वन्ध. ॥११॥

राजनीति जाणइ घणी रूपि सुहावि अङ्ग;
राज करइ घरि आपणइ चाहूँआण नवरङ्ग. ॥१२॥

॥ चर्पई ॥

तिणि अवसरि गृजरधर राइ सारङ्गदे नामि वोलाइ.
तिणि अवगणिउं माधव वम्भ तांहे लगइ विग्रह आरम्भ. ॥१३॥

रीसावीउ मूलगु प्रधान करी प्रतिज्ञा नीम्युं धान:
‘गूजरातिनू भोजन करूं तुं तुरकाणूं आणूं अरहूं.’ ॥१४॥

माधव महिनइ करिउ अधर्म; नवि छूटीइ आगिलां कर्म.

जिहां पूजीइ सालिग्राम, जिहां जपीइ हरिनूं नाम, ॥१५॥

८ घ राज करइ घरि आपणे. ९ ग वार्ति वति. १० ग. मालदेव
घ मालदे. च सिद्ध. ११ ग आपणि. १२ ग तेणि दिवसि गृजर. १४
अहं; च गूजराति (रही) भोजन. १५ ख पूजीजइ, जापजइ, ग आगिनां.

जिणि देसि कीजइ जाग, जिहां विप्रनइ दीजइ त्याग,
 जिहां तुलसी पीपल पूजीइ, वेद पुराण धर्म बूझीइ, ॥१६॥
 जिणि देसि सह तीरथ जाइ, स्मृति पुराण मानीइ गाइ,
 नवखण्डे अपकीरीत कही,—माधवि म्लेच्छ आणिया तहिं. ॥१७॥
 चालिउ माधव हीली भणी भेटि अपूरव लीधी घणी;
 विषम घाट उछड्यो देस, नयर-योगिनी कीध प्रवेस. ॥१८॥
 पहिलं जई मिलीउ दीवाण; साची वात सुणी सुरताणि.
 अलावदीन वड्डे मुरनाण, वणि देसि वरनावी आण. ॥१९॥
 धरी भेटि घोडानी लाम मीर ऊंवरे करी अरदासः—
 ‘वड्डे मुकुंदम माधव नाम पातसाहनि करि सलाम.’ ॥२०॥
 जाण्युं परदेसी परधान; असपनि राई दीधूं मान
 पूछइ वात पातसाह हसीः—‘गूजरानि ते कहाइ किसी ? ॥२१॥
 किम्युं खम्भायत, अणहलपुर ? किम्युं दीवगढ, मांगलहुर ?
 झालावाडि, सूरठ छि किसी ? एह राउत सुणीइ साहसी.’ ॥२२॥
 इस्युं सांभली सरुइ सादिं माधव बम्भ करइ फरीआदिः
 ‘खित्री तणु धर्म लोपीउ, राउ करणदे गहिलु थयु. ॥२३॥
 एहवु अङ्गु तणु अनुराग, नितु नितु भच्छ करइ वछनाग.
 विण पडीआर पट्टे कर वहइ; न को अङ्गरख जमलु रहइ. ॥२४॥
 मरण तणि भाये भोजन वार वासी चाटुउ धरइ सूआर.
 पहिलु राई हूं अवगणिउ; माहरु बन्धव केसव हणिउ. ॥२५॥

१६ क ख षटदर्शन, तलसां च तुलसी पीपल. १७ ग तीर्थनाई,
 मेछ. १८ ग लोधी घणी २० क कुंदम. ख मुकुंदम. २१ ग केही.
 २२ ग खंभाइत. घ खंभावित च. झालावाडि गोहिलवाडि कसी २५ ग
 मरणे भूप भोजन वार, वामि वाउ धरि मयार.

तस घरणी घरि राखी राइ. ए वडु रोस न सहिणु जाइ.
 गूजराति स्थूं मांडिसि कलेहु माहारइ साथि कटक मोकल्ले ॥२६॥
 हुंढी हींदू घाल्लं रानि, एक मारुं एक झाल्लं वान;
 खूनकार तूं साचूं जाणि, गूजराति लेई आपूं प्राणि. ॥२७॥
 ततखिण तूठउ असपति राउ; तस आप्यु पश्चाड पसाउ. ॥२८॥
 दीआ ऊतारा पाणी धान. तिज्या पातसाहइ परधान. ॥२८॥
 जालहुर भणी सोखामणि दीइ:—‘चाहूआण जई इम पूछीइ,
 तूं ताहरुं भोगवि पाट, लसकर आलइ सूधी वाट ? ॥२९॥
 सुरताणनी वाणी सुणी ग्या परधान कान्हडदे भणी,
 पातसाहनी पिहिरामणी तव धरावु सिम्भरने घणी. ॥३०॥
 कहइ प्रधान ‘ऊंघारु राइ ! भणी सूरठ तुरकाणूं जाइ.
 बीजी भूमिं दोहिला वाट; पातसाह मागइ आ वाट.’ ॥३१॥
 सभा सिद्ध रा वोलइ मर्म:—‘एतां नहीं अहारु धर्म.
 भाजीइ गाम झालीं वान, अवला तणा त्रोडीं कान, ॥३२॥
 जिहां पीडीं विप्र नइ गाइ, तिहां वाट नवि आपइ राइ.’
 वल्या प्रधान, न सीधूं काज, हईआडि घणी उपनी लाज. ॥३३॥
 बीनवींआ जई नइ सुरताण:—‘कान्हडदे नवि मानि आण.
 चडी वात घणेइ प्राणि.’ नीसासुं मेहल्ले सुरताणि. ॥३४॥

॥ पवाडु. ॥

वडु वीर वख्यात वदीउ महमूद साहतु केडु:
 ‘अल्लखान वलवन्तु वन्दउ महुल मांहि तेडु. ॥३५॥

२६ ख ताव घरणी. ग तेह घरणी २८ ग स्त्रि, पसात, २९ ग
 चालि, च हुइ, लइकर जाशि. ३० ख धरावीउ, च उधरावि. ३२ ग जिहां
 साजइ गाम.

अलूखान बलवन्तु वान्दु तास दीऊं फुरमाण;
 गूजराति ऊपरि दल न्युंधा; वीडऊं दीऊं मुरनाणि. ॥३६॥
 माधव महितु साथि मोकल्यु पोसातु परधान;
 मोटा मीर मलिक मेलावड् दीधा खोजा खान. ॥३७॥
 अलावदीन पातसाह पोहु, कान्हडेदे चहूँआण,
 गढ जालहुरि हूड गढरोहु; नेह हुं कळू वखाण. ॥३८॥
 गूजराति सोरठ सोमईआ वाहरि विममूं वीतूं;
 भडकमाडि राउलि हठ कीधउ, अलूखान दल जीतूं. ॥३९॥
 डहली, दोर, साँवान सिराचा कटक तणा सिणगार;
 घडीआ जोयण सांढि पहलाणि, पूठइ परठइ भार. ॥४०॥
 कोटि घणी घूवरी वाजइ; रव्वारी असवार;
 पहिलइ दमकइ सह चालइ, घडी न लागइ वार. ॥४१॥
 फारुकी हाथी नइ वली हवसी बीहामणा बड्गाल;
 पाला पुलि पटावत काहर भोइ नव लाभि पार. ॥४२॥
 रांध्यां धान चालतां खाइ भठिआरा तव्वाक. ४१७
 चाल्यां कटक पेसरा पूढा मांहि म्लेच्छना लाख. ॥४३॥
 मदिमाता मयगल सिणगार्या पूठि चड्या पूतार.
 लीधां पाखर नइ कठपञ्जर वण्टा रणरणकार. ॥४४॥
 ऊपरि चड्या न मानइ अङ्कस, एहवा गज रोसाल;
 सवि सारसी करता चालइ जेहवा परवन माल. ॥४५॥

३६ ख तासु दीधउ, ३८ ग हऊड. ४१ ग पेसरु चालिउ लाई-
 वार. ४२ ग भारक भाथा अनि हवसी; पाला पुलि पटाई काहल भोई नि
 बहुयाल. च भाथी. ४३ ग पेसरु पूठि मेछना. ४४ ग घंटाख सणकार.

बोडा तणी फोज जूजई, तेह न लाभइ पार;
 ऊवट वाटि ऊपज्या चालइ खान तणा तोखार. ॥४६॥
 वणगां ढोल नफेरी वाजइ, काहल नि नीसाण.
 जिहां जिहां झाझां खडनइ पाणी, तिहां तिहां दीइ मेहलाण. ॥४७॥
 आगलि थिका कुहालीआ चालि, भरी कराई वाट;
 आरहडे पाहणा वणि भांजी कीधउ माधव वाट. ॥४८॥
 आगलि थिकां वागडु सावज वाटि नाठां जाइ;
 विसमी भूमि लीइ, चिह्नदिसि हुडी धाडां धाइ. ॥४९॥
 दीधी वाट समरसी राउलि; आव्या कटक बनासि;
 गूजरति वृंवीआ पहुता; ततखिण पडीउ त्रास. ॥५०॥
 ऊडी खेह थयूं अन्धारूं; गयणि न सूझइ भाण.
 चाली दल मुहडासि आव्या; दमदमीआ नीसाण. ॥५१॥
 आव्या सुणी म्लेच्छ मूछाला रणि राउतवट कीधी;
 वतड भणइ 'साहमा वा लेसीऊं;' अन्न प्रनिन्या लीधी. ॥५२॥
 'आगइ अह वंस सूं वीतूं', छयल भणइ 'नवि छांहुं';
 असपतिनां दल साहमु चालु लेई ऊघाहुं खांडू, ॥५३॥
 दीठा तुरक रहा रणि थोभी, पिहुलु काम ज सारि;
 रोसि चडीउ रणि पेरण मांडइ, मारी माग देवारि. ॥५४॥
 वडी वि चारि घणूं दल थोभ्यूं; वीर वावरइ लोह;
 तुरक वचा मूंगल करकटीआ ऊपरि पाडि समोह. ॥५५॥
 मारी म्लेच्छ पडन्तु दीठउ वतड, वखाणीउ खानिं;
 जय जयकार हूउ, सरगापुरि वइसी गयूं विमानि. ॥५६॥

४७ ग सलसल पाणी. ४८ ख कुंदल. ग कुदाला. ४९ ग वेदि नाठां.
 ५० ग वृंवीड. ५१ ग मुदासि. ५२ ग मेछ. पहिला घा. ५३ ग दवि छल
 नवि छांहुं. ५४ ग रणि पेरण माह. ५५ ख करकटिया. ५६ ग विसी.

धर्या वान, मुहडासु भागु, गमे वाली लाइ;
 गमे गमे लूसावसि हई; दहदहि धाडां धाइ ॥५७॥
 चड्या कटक, डण्डाहि चिडोत्तर धाणधार धन्धोलि.
 ऊडि वीवी आव्या वासी दीधी पाटण पोलि ॥५८॥
 दीधा रखत जई दरवाजइ; मज्ज थया झुझार;
 माधव महितु आगलि कीधु, जाणइ मागनीसार ॥५९॥
 भेलं नगर; रह्या गढ थोभी, साहमा तीर विडूटइ;
 माधव भणइ 'कर्ण ! जा नासी, कां मरई अणखूटइ ?' ॥६०॥
 पाडी छीड़ूं कर्ण रा नाठउ; पाली जाइ राणी;
 पाए नवी डामसी खूचइ; रही न पीइ पाणी ॥६१॥
 किस्या रूख फल्या ? राउ ! ऊधारि; नाणि मनि संदेह;
 बीलां वोर किर नि गोहोलां माधवना फल एह ॥६२॥
 नाठउ कर्ण, पछइ गढ भेलीउ, भर्या लीया भण्डार,
 अलूखानि आवी छोडाव्या वालि तणा तोखार ॥६३॥
 एहवी वात न हई, न हसिइ; अणहलपुर मझारि,
 जेणि ठामि हूतूं देहरासर वांग दीइ सेलार ॥६४॥
 अलूखानि पाटण गढ दीठउ, पूठि करूं वखाण,
 अलावडीन पातसाह केरी तु वरनावी आण ॥६५॥
 भणी कटक ऊपड्यां असाडलि, गढ मांहि मेहलूं थाणूं;
 गूजरात देस हीलेल्यूं अनि कीधु नरकाणूं ॥६६॥

५७ ख खेहदार. ग गार्मि गामि. चगेतर वाचन मांदि (sic मांदि)
 बहुमाग; खोखर भाटु. ५८ क दडोत्तर. ख दहोत्तर. ग दाहोत्तर. ५९ ख
 रखत. ६२ ख राणीमनि, अनइ इंगोरां. ६४ ग नावि होसि. ६५ ग
 पोदि. ६६ ग गूजरात देश मांदि गडजनु.

असाउलि, धूलकुँ, खम्भायति, सूरति नइ रानेर,
बीजां नगर केतलां कहीइ ? कम्पइ चांपानेर. ॥६७॥

तडोआं नगर सवे धन्धोलां; दीठां सायरपूर;
सोनां रूपां अनइ सावटं लीया काच कपूर. ॥६८॥

मारइ देस, फिरइ वण फोजि, अनइ लसई धान,
वालइ दोरदार, सपराणा माणस झालइ बान. ॥६९॥

गूजराति मांहि ताखति कीधी, सहू सामटी लीधूं;
वाजी सान; खान सोमईआ भणी पियाणूं कीधूं. ॥७०॥

सोरठ मांहि मयगलपुर महुवा वली उना नि दाठा
पडी ढाक, नीसाण धसूका, लोक दहोदिसि नाठा. ॥७१॥

राखी जीव दीव मांहि पयठा, वरतइ हालकँछोल;
तुरक पासि देव म पाडासि, वारे घाले द्रहबोल ॥७२॥

हईआ ढक कोलाहल सुणीइ, दीसइ धूम विराल
पडइ बृंवरण, काहल वाजइ, जाणे कुपीट काल. ॥७३॥

खारकी, द्राख, नालीयर नीलां, फोफल नइ बीजोरां,
| वारू वाड सेलडी केरा, वाडीना केलेहरा, ॥७४॥

६७ क चांपानेर. ख चांपानेर. ग खंभाइति; ६८ ख तडोआ नइ.
ग सावडु (? सावटु) च काचां लूटाइ कपूर. ६९. ख दोरदार. ग वालिं
दोर चोर. ७० ग समेटो. ७१ क दहोदिसि. ख महुवा. ग मयगलपुर. च मयगलपुर
उना आगल्य दाठा. ७२ ग देवप्राहि. ७३ क हियाप्राणि; च हिया डगमगइ
कोलाहल सुणी ७४ ग वाड (? वाट) च वाड वाव.

आदूँ, सूरण नइ पिण्डोलूँ, वलीँ पोसातां पान,
 कटक मांहि जुँ ताखति आवइ; कोइ न खाइ धान. ॥७५॥
 सोरठ मांहि सहूँको नाठतूँ; भरीउ देस लसाइ;
 भाजइ नगर देस-आगलीआं; आहुँ कोइ न थाइ. ॥७६॥
 कीधउ कूच, ऊँपडीआं साहण, वणूँ नीसाण वजाव्या;
 भाजी देस देवकइ पाटणि दल देखन्ता आव्या. ॥७७॥
 नगर निवेस बारगइ दीधी; नवा सराचा उभ्या;
 घोडा तणी पायगइ कीधी; तरुअरि मयगल थम्भ्या. ॥७८॥
 दीधी पोलि; हूउ गढरोहुँ; कीधुँ घणु पराण;
 नगर मांहि पोसाता पायक, तेह न मूकइ माण. ॥७९॥
 आवी पाद्रि सिइफलूँ कीधुँ; लीधा चउपट घाय,
 सोरठीआ राउत सपराणा न दीध पाछा पाय. ॥८०॥
 वाला, वाजा अनइ जेतुआ, चुडासमा से आवइ;
 असपति सेन समुद्र उलटीउ ऊपरि चांपी जावइ. ॥८१॥
 कटक मांहि हाथी पाखरीआ; पटा दन्तूँसलि घाल्या;
 वीटऊँ नगर; तुरी हणहणीआ; पोलि पाधरा चाल्या. ॥८२॥
 पाद्र थका ऊसरीआ राउत; कांइ न लाधुँ लाग;
 दीधी पोलि; फारुकी चडीआ म्लेच्छ महलावि माग. ॥८३॥
 कटक उलट्यां, ढोल ध्रमूक्यां, थरहर धरती कांपी,
 करीऊँ पराण, ऊठव्या हाथी, तुरक चड्या गढ चांपी. ॥८४॥

७५ ग भाजि नगर अभंग आगलां आदि. ७७ ग दल देखन्ता. ७८
 निवेसि बांगइ; पाइणि. ८१ ग वाजि वाजां अनि जुन्न हुया, सुइद संख्या-
 मेलावि. ८४ ग असन उलटी.

वरती भेल देवकइ पाटणि, पाडी पोलि पगार; ८२५॥
 नगर मांहे जु लक्का लूसि खान तणा असवार. ॥८५॥
 देव तणइ प्रासादि बिहु दसि राउति दीधा हाथ;
 करी सनान, धरी सरि तुलसी, सरणि किउ सोमनाथ. ॥८६॥
 देव तणे भढवाइ चुरासी तेह पडाउं थाइ;
 वाजी हाक, ऊठव्या हाथी, आव्या नूपट घाइ. ॥८७॥
 रणि वाउला दोटि उछीना वलति साहमा चाल्या;
 करकटीया हवसीए पाखलि फेरी कुंडइ घाल्या. ॥८८॥
 रोसाला राउत रणि सुंझ्या, नडी नाद ऊतारिउ;
 अनरथ तणूं मूल बीजी दीहि माधव महितु मारिउ. ॥८९॥
 किम गोहर साहि देवराइ, आझि एतली आहि;
 मारी म्लेच्छ मांकडा मूंगल पछइ पज्या रण मांहे. ॥९०॥
 जे पद नहीं याग नि तीरथ घणि दानि त्रैलोकि,
 सोमनाथ नि चाडिं मरतां ते पुहता सुरलोकि. ॥९१॥
 पडी भेल प्रासादि देवनइ; भागां कुञ्ची तालां;
 हलहल करी पोलि मांहे पयठा; लीया डोल कंसाला. ॥९२॥
 ईडि चल्या असुर आरहडा; वेगि वावरइ घाण;
 पासा तणी पूतली भांजइ, भूमि पाडइ पाहाण. ॥९३॥
 सांघि सांघि जूजई कीधी; घर पाडेवा लागी;
 ऊपरि थिका जे हाथी घोडा घण तणे घाइ भागा. ॥९४॥

८५. ग. भीडि देवकि; ८६. ग. कंठि तुलसी, कर. क ख तलसी
 ८७ ग ओढव्या. ८८ ख चालति. ग ऊछीता; करकटीए तां पाखलि फेरी हवसी
 कुंडि घाल्या. ८९ ख मूलजे कहीइ ग नांगिनाद. ९० ख किमको गिरि,
 मांकडी, रक्षा; ग मांजरा. ९१ ख जे फल नही डूई गंगा नइ; घणे दनि.
 ९२ ग भीडि. ९३ ग हीडि; ९४ ख सांघि सांघि, ग हाथीया घ घाय.

तलि परठइ सांगि लोहडानी, प्राण करेवा लागइ,
हलहल करि बिहुं पखि बलगइ, मुठा मूरति नांगइ. ॥९९॥
विरूई चात वरतेवा लागी; कलिजुग करइ विलास;
प्रथवी तणूं पीठ मेहली नइ देव गया कैलास. ॥१००॥
अलखानि एहवूं फरमायूं, मढ रहावुं सुनु;
दीली भगी भूत चलावउ; निहां करेसिउं चूनु. ॥१०१॥
लोहडा तणी फलक अणावी, वली अणावुं गाडा;
सोमनाथनूं लिङ्ग चडावउ आणी ओडां आडां. ॥१०२॥
काला भूछ तेडीआ भोई; गाडे लिङ्ग चडावूं;
आगलि घणी जोतरी त्रीयल; दीली भगी चलावूं. ॥१०३॥
आगइ रुद्र ! घणइ कोपानलि दैत्य सवे तिइं वाला;
तिइं प्रथवी मांहि पुण्य वरतावीउं; देवलोक भय टाल्या; ॥१०४॥
तिं वालिउ काम; त्रिपुर विध्वंसिउ पवनवेगि जिम तूल.
पद्मनाभ पूछइ सोमईया ! केथउं करूं त्रिसूल ? ॥१०५॥
वालां गाम, देस ऊजाडिउ, घणां नगर विध्वंशां;
सोरठ मांहि कोलहल कीधउ, लोक तणां धन लूशां. ॥१०६॥
साह्या लोक बम्भ नइ वालक नारी वरण अहार;
आले वाघे हालरां कीधां; वान न लाभइ पार. ॥१०७॥
वन्दीखानूं साथि चलावीउं, तुरक कुर्या तसलीमा.
वाजी सान; खान ऊतरीउं सोरठीयानी सीमा. ॥१०८॥

९५ क हलकहल फरि ग परठि सांगि लागि लोहडानी. ९७ ख मठ.
९८ ख लोहडई जइ फरकइ रहकलि; अख्या ग फरक. ९९ ग. खोद
लिंग. १०१ क तिवलाउ काक घचन वेगि ख ति बलकाक, १०२ ख हा-
लाहल; ग. गाम.

। वाउ वाइ वेडि दव वालइ, तेह प्रति सिऊं करीइ ?

तिणीं परि तुरक तरवरा आवइ, कहुं किहां ऊंगरीइ ॥१०५॥

जूनै गढ गिरिनार बुलैऊ; काच तणी भूँइ चांपइ;

कन्थागहडि अनइ पारकर, ठठूं थरहर कांपइ ॥१०६॥

अलूखान आपणपूं दीठऊं: कीधुं गरव अपार,

वाट पाधरी मारु वांका नावि चींति लगार ॥१०७॥

आगइ पानसाह अवगणीऊ, वाट काहानडि नापी.

तेह रोष हीआ मांहि आणी लीऊं सोनगिरि चांपी ॥१०८॥

अलूखानि एहवूं नवि जाणिऊं जे लागं छइ पाप.

दरि दरि नवि गोह प्रगटइ, कहीं नोसरइ साप ॥१०९॥

तीना तेजी तुरक तारवि विरद आपणूं बोलइ.

वरगां ढोल नोसाण धसूकि, डगमग डूंगर डोलइ ॥११०॥

मारुआडि मांहि कटक पुहुता, भली जायगइ लीधी.

मुहल मांहि बीसी नइ मोटे मलिकि मसूरानि कीधी ॥१११॥

करी मन्त्र जालहुरि कान्हडदे भणी प्रधान चलाव्या;

अस्युं कहावूं:—'मांटी थाजो, अलूखान गडि आव्या ॥११२॥

माहरा दल साहामूं कुण मंडइ ? देखि माहरी वात ?

आणीमुहि देस मि जीता सोरठ नि गूजराति ॥११३॥

कीधा भूत बन्दि मि तेरा; करी सजाई आवे,

मांटी हुइ तुं घाटुं बांधे, सोमनाथ मेहलवे ॥११४॥

१०५ कख वाइवाउवेगि; ग. वेदिश्वलागि. १०६ ख कच्छ ग कछ,
कांथगेहडी. १०९ ग दरदरि. ख तीनातीगतुरक ग. ग विरद आपणि; टगमग.
११२ ग करी मसूरति. ११३ ग वे

लई भेटि कइ मिलवा आवे, कइ पुरुषारथ दाखे;
 कइ नाहरुं भलपण जाणीइ सिद्ध घर आपणुं राखे' ॥११५॥
 तेणि दिवसि दृउं सुपनन्तर हंतइ प्रगट विहाणइ.
 पाउ-धारां गंगा नइ गोगी, कान्हडदे इम जाणइ ॥११६॥
 पृछइ वान, 'राज किणि दीधुं ?' काहान भणइ, 'ईशानि'.
 गोगी भणइ, 'ताहरुं स्वामी तेरा ग्रहीउ वान' ॥११७॥
 गंगा भणइ, 'ऊठि, अजरामर ! अजि विमासण कांड ?'
 ताहरा देम मांहि सोमईउ असपनि लीवइ जाइ ॥११८॥
 एक बार आगइ दैत्य थिकुं रामि रुद्र मुंकावीउ;
 बीजी बार बली वरोचनि भगनि विशेष जणावीउ ॥११९॥
 लीनइ मोर विहु ऊडाणे; जाणे काहानडंदउ !
 म करि जेइ वीर ?' इम बोलइ गंगा गोगी बेउ ॥१२०॥

॥ गग रामगिरि ॥

वे अवला बोलइ अस्युं : 'अमुनि असंभम कीध.
 चौद लोक स्वामी ग्रहीउ ते प्राणि पेखतां लीव !'
 विलखइ वे मनीरे 'कीनइ कङ्कण मङ्ग !
 ऊछइ नीरि जिम माछिली (निम) विरहि दहइ अह्य अङ्ग (आंचली) १२१
 जे को बन्धन छोडवइ, पातिग छण्डि पृदि.
 वेद वचन अम मांभलां; तूं काहानडदे ऊठि ॥वि०॥१२२॥
 छोडवि स्वामी अह्य तणुं; मूंगल म्लेच्छ विहाणइ.
 कीरति लि काहानड वणी; तुअ नाम रहइ नवखण्डि' ॥वि०॥१२३॥

११६ स्व सनान्तर; १२० स्व त्रिहु, १२१ स्व उछलइ ग. जी, ग्रहीउ;
 वृष्ट. १२१ स्व अह्ये संभल्यु; १२३ ग ते वड मेउ;

॥ पवाडु ॥

ऊठौं वीर, मोडीं आलस, कीधु सपन विचार.
सोमचन्द्र व्याप्ति इम कहीऊं:—'म्लेच्छ तणु करि मार. ॥१२४॥
 सोमनाथनी वाहार करेजे; बली छोडावे वान'.
 असपतिना दल थिकु तेनलइ गदि आविउ प्रधान. ॥१२५॥
 संभा मांहि जई राउल भेज्या; दीधां आसन मान.
 कहि परधान 'काहान ! अवधारु; इस्युं कहावइ खान:— ॥१२६॥
 'मारी देस सवे ऊजाडिसि; तूं पणि करे पराण;
 गढ तलहटीइ सरोवर पालि अमे देस्युं मेलहाण'. ॥१२७॥
 राउल भणइ 'वीर आफणीइ आपणपूं म वखाणि.
 जु पुरुखारथ करी दाखवइ, तु सहको इम जाणि. ॥१२८॥
 अलखाननि - इम संभलावे, अहे परगणूं करेस्युं.
 दिवस एक बिहु मांहि जालवे, दलि आवी घाउ देस्युं.' ॥१२९॥
 जई प्रधानि खान वीनवीआ:—'हिंदू वेढि करेसि'.
 खान भणइ:—'सहूइ सज्ज थाउ; ए अल्लां दाउ देसि'. ॥१३०॥
 करी सजाई दीया ददामा बीजइ दिवस विहाणइ.
 अलखानना कटक तेतलइ चाली गया सिराणइ. ॥१३१॥
 पाखलि कर्या काठगढ खाई, नहीं लगारइ माग;
 घोडा हाथी रहइ. पाखर्या; किम लहेसि लाग ? ॥१३२॥

१२४ क कहिउ ग चुपे पासि इम कहावि. १२५ क चाह करेजे ख
 चाहइ करेजे ग पालिआविउ. १२८ ग. ते वीर नहीं जे आपणपूं य १२९
 ख पगणुं ग संभालु. १३० क दाह देसि ख इमखान. १३१ ग. सरांढि (sic
 सिराणि).

जयत देवड्डे, लखणसी वड्डु, लूणकरण बोलाव्या;
 साळ्हे नि सोमते, राउलि लसकर भणी चलाव्या. ॥१३३॥
 मरखे बोडे सायि मोकल्या सानवीस असवार;
 दीवी सीख 'जई दलि जाणु कटक केतले पार'. ॥१३४॥
 कटक मांहि परधान पड्ता, दीदूं दल मेव्हाण;
 हेजवनि वरदार नकीवे मांहि कीधूं जाण. ॥१३५॥
 अलूखानि एहवूं फरमायूं 'करु विच्छेद, म जेडु;
 जे प्रधान कान्हडदे केरा, मुहुलि मांहिलि तेडु. ॥१३६॥
 अलूखानि जूजूंआ देवार्या ते सविहूनि अनाम;
 सोनां ह्यां अनड सावटूं आप्या तीरी द्राम. ॥१३७॥
 एक भणइ 'कान्हडदे टाली अवर न करूं प्रणाम'.
 खान भणइ 'आवा तेडवु, वरि, म करस्यु सिलाम'. ॥१३८॥
 करी भेटि राउले प्रधाने; पूछइ खान भलाइ;
 'कटक तणी कान्हडदे आगलि किसी वात बोलाइ ? ॥१३९॥
 द्यु अरदास, पासि तुह्म दीवी जे कान्हडदे राइ'.
 कहि परवानः—'खान, अवधारूं, किहां मिलाय लिखाइ ? ॥१४०॥
 जु वेश्वानर टाहु थाई, पश्चिम उगइ दीस,
 नागयण बलते कान्हडदे कहीइ न नामइ सीम ? ॥१४१॥
 खान भणइ, 'कुणकारणि आव्या ? कहु तुह्मारूं कान'.
 कहि प्रधान, 'राउल आदिंसि कटक जोईई आज. ॥१४२॥
 अलूखानि आयसि पंनारि ततखिण गयवर गुज्या;
 वाळि तणा तेजी पखराव्या; मलिक मुहुल मांहि तेज्या. ॥१४३॥

१३५ ख परदार. १३७ ग तेरी (corrected into तीरी.) १३८
 स अद्वे कान्हड टाली ग क्षणि (म्हणि). १४१ ग. नागयण टलतु हुं क्षणि
 कहि न नामूं. १४२ ग राउलि आदिंसि. जोएसुं.

तुरक बचा मूंगल करकटीआ, तेहे मांडी हारि.
 परधाने सामग्री दीठी कटकह तणी अपार. ॥१४४॥
 कीधी सान खानि मूंगलनइ; सींगिणि परठिउ तीर,
 ताणी गयणि पंखिणी वींधी; पेखइ मोटा मीर. ॥१४५॥
 तडंग समेत तेतलइ लखणइ राउति भइसु आहाण्यु.
 करिउ विसंध थाइ खांडानइ. अलूखानि विखाण्यु. ॥१४६॥
 पूछइ खान, 'कान्ह घरि केता ताहरि जमलि कहीजइ ?'
 लखणु भणइ, 'वीर चुवीसइ पूछचा व्याज लहीजइ.' ॥१४७॥
 तूठु खान भणइ, 'तुं हींदू ! मागि न; करूं पसाउ'.
 कहि प्रधान, 'रीझ नवि लीजइ; लाजइ कान्हड राउ. ॥१४८॥
 एक खाति पूरवु अहमारी कटक चिहुंदसि जोस्युं.
 मनि जाणेस्युं वरीसु वीतु, रातीवाहु देस्यु.' ॥१४९॥
 अलूखानि जण साथि मोकल्यु; देखाडि मेलहाण.
 घोडा हाथी ऊंठ पोठिया वेसरी पूठि पल्हाण. ॥१५०॥
 मलिक तणा जूजुया मरातव मांहि भला झुझार.
 दल जोअंतां दिवस आथमिउ, तुहि न आवइ पार. ॥१५१॥
 बंदीवाल वणा सीदाता दीठा; पाडइ दाडि;
 दीसि अगासि तावडि दाझइ, राति वाइ टाडि. ॥१५२॥
 थान विछोह्यां बालक रोइं. दीसइ सरखां दूख.
 आगइ एक टलवल तरसिइं बीजी लागइ भूख. ॥१५३॥
 ऐक मांदा, ऐक न सकइ ऊठि. ऐक अणुहाण ऊवाज्या.
 दाणा पांच लहइ नवि खावा. एक तणे पाए लोहडा. ॥१५४॥

ँक जूजूयां हालरां कीधां, वाघ्रि वांध्या आलइ;
 ँक छोरू माय बाप विछोह्यां. एक जकडोया गालइ. ॥१९५॥
 करिउ विछोह, जूजूआं कीधां सवि नारी नइ नाह.
 बाल वृद्ध टलवलतां दीठां; कटकि ऊछली धाह. ॥१९६॥
 एक भणइ, 'अहो जन्मि आगिलइ हींज्या किस्यूं अणूरूं; *अहो जन्मि*
 तुरक पासि पाडोया दैवि; वयरी दीधु पूरु; *दौहिता* ॥१९७॥
 कूडी साखि कइ अहो दीधी, कइ चडाव्या आल;
 कइ जणणी ऊछंगि रडतां थान विछोह्यां बाल; ॥१९८॥
 गाइ तणां कइ गोयर खेज्यां, कइ लोप्या आघाट,
 कइ अहो जंगलि मधु लीधा, कहिं कइ पाडी वाट. ॥१९९॥
 कइ अहो मोंयबाप न मान्यां, वेद वचन ऊथाप्यां,
 कइ अहो एकादशी न कीधी, कइ रिखि दान न आप्यां. ॥२००॥
 कइ अहो कुलाचार लोपिया, कइ संभेडा लाया;
 कइ घरि आव्या अनिधि न पूज्या, तरस्यां नीर न पाया. ॥२०१॥
 कइ परनारी गमन आचर्या, कीधां पातिग पंच,
 खाधां धान रात्रिं अंधारइ, छोरू कीधां वंच. ॥२०२॥
 भर्या सरोवर पालि ऊसासी, तरुअर दीधा घाउ;
 देव तणा प्रासाद विणास्या, कइ हरि लायु पाउ. ॥२०३॥
 १ लाख, लूण, तिल बुहर्या, वीक्या, कन्या विक्रय कीधा; १ *२५१७८*
 सोम सूर कइ राहु गलंतइ महादान को लीधां. ॥२०४॥

१५५ ग पाडोआ गाले. १५६ ग नाति नर (sic 'नइ') नाह. १५९
 ग गोचर भांज्या. १६० क नवि पर्व तिथिनवि कीधी ग विप्रदान. १६२
 ग धान उलविबिसो. १६४ क रोलंतइ ग गलंति.

कइ विश्वास घात अहो कीधा, कइ अवगणियां पात्र,
 कइ धन प्राणि परायां झूठी पामर पोख्यां गात्र. ॥१६५॥
 जन्म लगइ जेहनां धन लीजइ ते चाडइ संग्रामि
 कइ आपणा प्राण उगार्यां रूंधिउ मेहली स्वामी. ॥१६६॥
 कइ अहो स्वामीद्रोह आचरीउ, कीधां आसव पान.
 कइ अहो ब्रह्म घात कीधा, कइ पाज्या बंधाण. ॥१६७॥
 कइ अहो नीच संग आचरीउ, कनक चोरीआं कापी;
 तुरक तणइ बन्धानि पडीआ कहु अहो केहइ पापि. ॥१६८॥
 भावि करी नि देव न पूज्या, जीव दया नवि पाली.
 अंगी कर्या वचन को लोप्यां, कइ अहि कारुहरि वाली. ॥१६९॥
 सूप्या द्रोह कइ अहो कीधा, कइ छानां विप दीधां;
 आशाभंग कइ अहो कीधा; कइ धन प्राणि लीधां. ॥१७०॥
 कइ अहो सत व्यसन आचरियां, कइ गुरु निंदा कीधी.
 कइ अहो दीन दया नवि पाली, लांच अजुगति लीधी. ॥१७१॥
 एहवां वचन द्यामणां बोलइ; वि करि पीटइ आप;
 'केहा जन्म तणां एणो वेलां आवी लागां पाप?' ॥१७२॥
 एक भणइ 'एहवुं भरुसु जे छोडवासे कान्ह;
 कीधुं मेल; मिल्या दलि आवी तेह तणा परधान'. ॥१७३॥
 झूरमझूरा करइ, विमासइ:—'हवइ जंवारइ आणइ
 जुं कान्हडदे नहि छोडावइ, रह्या सही तुरकाणइ!' ॥१७४॥
 इसी बात सांभली प्रधानि वान विगूँत्रतां दीठां;
 कटक मांहि डांगरा फेरिया, कथन कहाव्यां मीठां. ॥१७५॥

‘पडखु कटक करी मेलवु कान्ह जेतलइ आवइ,
ऊया सूर तणु जु साचु, सही वान मेलवइ.’ ॥१७६॥

ग्या प्रधान कान्हडदे आगलि; अलखान मौकलावी;
‘लेस्युं वाउ, रहेज्यो मांडी, दिवस बिहु मांहि आंवी’. ॥१७७॥

जई प्रधानि जालहुरि कान्हड कटक सरूप अणाव्युः
‘पाटणि थिकु देव सोमईउं ढीली भणी चलाव्यु. ॥१७८॥

कटक सनाहु, हाथी घोडा साहण संख न पार,
गुजरात सोरठोआं माणस ज्ञाल्यां वान अपार.’ ॥१७९॥

करी प्रतिज्ञा राउल कान्हि ‘हवि तु निमीइ धान’ } ३००
मारी म्लेच्छ देव सोमईउं अनि छोडीइ जु वान.’ } ॥१८०॥

लेख लिखाणा; आयस दीधा; फिरइ देति उपल्हाणा;
करी सजाई पुहुरि पाछलि तेज्या राउत राणा. ॥१८१॥

राजवंश छत्रीसइ मिलिआ, खांडा लाख वि च्यारि;
एक एक पाहि सभराणा जेह भुजि नावइ हारि. ॥१८२॥

पाणीपंथा खुरासाणी नइ एक तुरकी तुरंग;
सूडा पंखा नइ किहाडा एक नीलडा रंगि. ॥१८३॥

पंचवर्ण तेजी पाखरीआ; कंकलोह पल्हाण,
सोना तणां सांकलां पाई; हणहणीआ केकाण. ॥१८४॥

प्राणि खुरतलि धरती खंदइ; एक न मानइ साट;
वारगिरि तेजी देवराणा; चालइ ऊवट वाट. ॥१८५॥

सावलोह पाखर नइ चामर; वणी घूघरी खलकइ;
पाणी तणी दलकनी चालइ नीचां फूमन फरकइ. ॥१८६॥

आंगां दोप रँगाउलि खांडां खेडां पटा कटारी
सींगणि जोझ मेली तरूयारी लीजइ सार वसारी. ॥१८७॥

छत्रीस इ दंडायुध लीधां; पडण पज्या तिणि वारि;
आसापूरी 'शक्ति' कर जोडी रांउलिं करिउ जुंहार. ॥१८८॥

पूजा करी चंदन नि कुसुमिं राउत पाई लागइ.
'आसापूरी ! कान्ह जींपाडे' करी आशिका मागइ. ॥१८९॥

(भटाउली.)

राजा कान्हडदे तणि कटाकि पाछलि पुहरि कडाहि चडइ । सिं हाथि
बीडां । प्रवाहि घोडां पडख ता न सहइ । थानान्तरि पहिला सुखासनि
चाल्या । कंठा लीया । किर्या किर्या । भंडार भरीआ । आलोची आत्मा नि
आव्या । मन्त्र मांहि डाहा सेलहुत सीखामण हुई । पडण पज्या । गोत्रदेव्यानइ
नैवेद्य नीपनां । सूरु सुभट खित्री तणे घरे घोडा पाठव्या । किर्या किर्या
वर्ण तणा घोडा । उज्जरा गुरा कारा तूरकी भारिजा सींधूया अहिठाणा
पइठाणा । उत्तर देसना ऊंदिरा । कनोज देसना कलथीया । मव्य देसना
मह्यडा । देवगिरा गंगाजला । चपल चरण, खुर विस्तीर्ण; खेत्र खुरासा-
णी । वाहीक देसना बोरिया लहिट्या गंगोटिया हंस जादरा ऊडणभ्रमरी
शालिहोत्र प्रतिष्ठित सिद्ध विशेष गति करइ । मन स्यूं चलइ, पवन स्यूं
तरइ, पाटि पग देई उतरइ । समुद्र मांहि वस्या, कसूटी कस्या, प्रथवी खुर-
तलि खूंदइ । ते घोडा गंगोदकि स्नान कराव्या । तेह तणे सरि कमलपूजा

(क) क लोहबंध लुडि, रुप हरेतु, इसी सुरातनी. ख (ख) ख. पात्र,
कठा, गुह्यवरा, शिवनि नमस्कार, घोडुं बोलइ, कीर्त्ति विस्तारि, ग (ग) अथ
मढाउली-पाली, म्हीडे, वर्णना, देखाऊ, शंवा, पठाण, संप्राणीया, ऊरुहा,
शिराहा, कालीकंठा, करडागर, हरीडा, शिखरडा, घटकत्रा, उन्नता,
फोरडा, बाह्यदेसना, हलडूया गंगोटी, लखण मर्नि धरिं, घाघा घालीइ,

कीधी। तेह तणी पूंठि वावना चंदन हाथा दीधा। तेह तणी पूंठि पंचवर्ण
पाखर वाती। किसी किसी पाखर। रणपाखर जीणपाखर गुडिपाखर लोह-
पाखर कातलीआली पाखर। तेह बोडा तणी पूंठि पंचवर्ण पल्हाण मांज्या।
किस्या किस्या पल्हाण। कंकलेह बोडीआ नागफणा। वाजनी वज्जाउली।
कटी पुहली। पातली पट्टाट्टि। ढलकतां फूमन मूक्यां। पीतलहर वाजनां पा-
गडां। तेहे बोडे किस्या किस्या खित्री चड्या। पंचवीस वरस ऊपरें पं-
चास वरस मांहि। परनारी सहोदर, संग्रामि सधर। बोलवी मारि, मारि नइ
मरि। आपणा स्वामी तणूं कारिज करि। छत्रीस युद्ध सरम करि। सूर्य
भणी नमस्कार करइ। तेह राउते चालते हूँते हस्ती गुज्या। तुरी पाखर्या।
रथ जूना। राउन चड्या। सनाह लीधा। किस्या किस्या सनाह। जरह-
जीण जीवरखी अंगरखी वज्जांगी लोहबंध। समस्त लीधा। सज्जीभूत हुआ।
मुगट तणा सिणगार धडहड्या। रतनाउली झलकी। साहण फडहड्या।
फेत्कारनी फेणाउली। आसणी ऊडी रज। अंधकार प्रवर्तिऊं। सूर्य खे-
हइ छाहु। छत्रीस दंडायुध लीधा। तेहे राउते चालते हूँते बंदिजन विर-
दावली बोलइ। खड्डू तणा खटक। खंडा तणा भटक। तरूयारि तणा
झटक। धनख तणा टंकार। अणी तणा अंगार। बाग तणी वृष्टि। इसी
मूरा राउतनी सूरवृत्ति ॥

॥ पवाडु. ॥

आशापुरी आशिका आपी; त्रंवकि वाजी सान;

ढोल भ्रमूकि, डूंगर कंपइ, चडीउ राउल कान्ह. ॥१९०॥

असधार बलगाछि, जाणे आकाश गमन कगभि, पाताल तणां पाणी
प्रगदसि, पाखर ढाली, रणपखर, छाक्यो हस्ती, मौजडा तणी कसकसी,
वाघवाडलीवागी, चालते छाकें हूँते, सौर्यवृत्ति.

उपरि थिका सांचरि साहण वेगि पुहुता घाटि.
 नह वाजी, धमधमी धरणी, तरवरीआ तलहाटि. ॥१९१॥
 जइत देवहु करइ वीनती, 'बीडा करु पसाउ.
 राउल कान्ह ! प्रतापि तुहारि अहो जई लेसिउ घाउ.' ॥१९२॥
 मानिउ बोल; देइ सीखामणि इम कान्हडदे राइ,
 'भइसी प्राणि असुर मारेजो, रखे हसारथ थाइ'. ॥१९३॥
 कटक ऊपडां करी ददामा, 'बढीसूं जइ तुरकाणि'
 आव्या हेरु, वात जणावी, 'छइ मेहलाण सिराणि.' ॥१९४॥
 करीइ केडि, 'तरकाणा पूंठि ए जाएसि दूरि.'
 पूंठि मिल्या तारव्या तेजी जई आथमति सूरि. ॥१९५॥
 दीवी सहैस वि च्यारि करावी नइ वनव्या रणकाहल.
 कटक थऊं उगमणि पासि; कीधूं झाकझमाल. ॥१९६॥
 जांगी दोल सावसिइ वाजइ बौहामणां नीसाण.
 मांटी सवे मूछि बल घालइ, कायर पडइ पराण. ॥१९७॥
 करी वि फोज मालदे राउलि गयु आथमति पासि;
 पीठा कटकि, काठगढ भाजी; चूकी रह्या ते नासि. ॥१९८॥
 पडी भेल; बुंवारव वरतिउ; हींदु कीधी हाक.
 ऊडी ऊंघ; तुरक दशमुहड्या; काने पडीया ढाक. ॥१९९॥
 गमे गमे दीसइ अजूआलां ! स्लेच्छे छांडी छाक;
 आपोपई ऊठइ दिशिमुहुड्या. कटकि पडचु वलकाक. ॥२००॥

१९१ ग संचर्यावेगि. १९२ ख प्रसादि १९३ क ख मारेयो. १९५
 ग. जाएसि कालि. १९८ ग पिठां कटक. १९९ ग ऊठि तु. रक सवे दिशि
 मुहुड्या. २०० क आपोपरि, असमुखा ग मेछे मांडी छाक.

ऊंचे हाथे धाह पुकारइ, बोलावइ किरतार,
'आणी वार किम्हि उबेले, करे अहारी सार !' ॥२०१॥

जरहजीण लेवराइं अवलां आंगा सिंगणी वाण;
ऊतावालि घालीइ अवलां तेजी पूंठि पल्हाण. ॥२०२॥

कीधी खवरि खानजी आगलि; एहवूं कहइ खवास,
'फेरी वेढिं दलि हींदु आव्या ! लसकरि पडौउ त्रास !' ॥२०३॥

अल्लखानि हाथी पखराव्या, पल्हणाव्या तोखार;
हलहल करी भणी अजूआलां सांचरीआ असवार. ॥२०४॥

आपण पीआर विगति न लाभइ ! दुहदसि हींदु आवइ.
वड्ठी मूठि मलेछ मारतां ! खांडाना बौउ फावइ. ॥२०५॥

तीना तुरी ऊठवि राउत; भला वावरइ भाला;
माझिम राति म्लेच्छ मारतां दुहदसि हींदू भाला. ॥२०६॥

सपराणा सींगेणी गण गानइ; तीन्हा तीर विझूटइ;
जरहजीण आंगा दीधी नइ अंगे मूसरा फूटइ. ॥२०७॥

अंगोअंगि पटा अणीआला प्राणि पाखर फोडइ.
खांडा तणे वाएँ सपराणे सांधि सांधि विछोडइ. ॥२०८॥

राणि राउत वावरइ कटारी. लोह कटाकटि वाजइ.
तुरक तणा पाखरीआ तेजी, ते तरुयारि भाजइ. ॥२०९॥

माल तणी परि वार्थि आवइ, प्राणि विलगइ, झूटइ,
गडदा पाटुं, डोट वजावइ, भडइ प्रहारइ मोटइ. ॥२१०॥

- उपरि था पूतार विछूटइ, भूतल भाजइ पाउ.
 वाढइ सूंढी, ढालइ ढांचा, धरणि ढलि नीहाउ. ॥२११॥
 भाजइ कंध, पडइ राणि माथां, धगड तणां धड धाइ.
 मांहोमांह मारेवा लागइ; विगति किसी न लहाइ. ॥२१२॥
 हींदुए मारीथल कीधुं, पग मेलहणु न जाइ;
 लोही तणा प्रवाह उलटिया दीसइ व्याहणा मांहि. ॥२१३॥
 दोर सिराचा फेरी पाडइ डहिनीना बंधान;
 वाढि चंब जूजूआ गाला नइ छोडाव्या बान. ॥२१४॥
 बोडा हाथी ऊंट पोठीया ते उदाली लीधा;
 सादल सींह मलिक बे मोटा बांदि जीवता कीधा. ॥२१५॥
 अलखान एकलु ज नाठउ जे हुतु सपराणु.
 सादी मलिक ऊंवरु मोटु, ते रण-क्षेत्रि मराणु. ॥२१६॥
 ऐक नाठा जाई दसिमुहज्या, ऊडी वीवी अपार,
 करासे केडि 'मारसि हींदु!' ऊवले किरतार. ॥२१७॥
 बीजइ दिनि राउति रण सोव्यां; दीठां पज्यां पलहाण.
 हाथी तणी पांजरी भागी; धरणि ढल्या केकाण; ॥२१८॥
 खेडां खांडां पड्यां जूजूयां भाला सींगिणि कटारी;
 भागे कणसे पडि तरुआर्यु स्लेच्छ मांकडा मारी. ॥२१९॥
 कंध कवंध पड्या राणि दीसइ; कीधुं कचरा वोह !
 सोमनाथ मूकाव्यु रौउलिं पडि पखालिआ लोह. ॥२२०॥
 नवि लाख जु वान मूकाव्या. वरतिउ जय जयकार !
 'धन्न धन्न राउल कान्हडदे कान्ह तणु अवतार !' ॥२२१॥

- चाहुआण कुलि पुण्य अपार, पुण्यइ म्लेच्छ करिउ संहार;
पुण्य विचार जे जाणि सह, इम संखेपि प्राकृत कह. ॥२२२॥
- पुण्यइ एक आरोगि पान, पुण्यइ घरि संपजई निधान.
 पुण्यइ हुई सकुलिणी नारि; पुण्यइ रेवंत बझइ वारि. ॥२२३॥
- पुण्यवंत नइ सहुको नमइ, पुण्यहीण नर भूल् भमइ;
 पुण्यइ रोग न आवइ अङ्गि, पुण्यइ पुरुष रमइ नवरंगि. ॥२२४॥
- पुण्यइ अङ्ग न आवइ रीस, पुण्यइ सह दीइ आसीस.
 पुण्यइ वाह्वां नहीं वियोग, पुण्यइ हुई सजन संयोग ॥२२५॥
- पुण्यइ पहिरइ वारुं चीर, पुण्यइ हुइ फूटरां शरीर.
 पुण्यवंतना दुष्कृत टलइ, पुण्यवंत नइ चामर ढलइ. ॥२२६॥
- पुण्यवंत सारि छत्र धराइ, पुण्यवंत नवि पाला जाइ.
 पुण्यइ मयगल बझइ वारि, पुण्यवंत नवि आवि हारि. ॥२२७॥
- पुण्यइ हुई नवनवा रंग, पुण्यइ सुणीइ वेगि मृदंग.
 पुण्यइ सुईइ तलाइ खाट, पुण्यइ बोलइ कोरति भाट. ॥२२८॥
- पुण्यइ घरि नवि खटि धान, पुण्यइ हुई पुत्र संतान.
 पुण्यइ करी रा दीइ मान, पुण्यइ हुइ पाथग प्रधान. ॥२२९॥
- पुण्यइ धरीइ सोनां सार; पुण्यइ पहिरीइ मोती हार;
 पुण्यइ पामीइ विद्या बली; पुण्यइ हुई कीरती ऊजली. ॥२३०॥
- पुण्यवंत घरि त्रिणि वार, अट्रोतर सन मंगलावार.
 पुण्यइ मुखि नवि कइउ चवई; पुण्यवंत पृथ्वी भोगवई. ॥२३१॥

पुण्यइ पुण्य करि आदरि; नितु दीवाली पुण्यइ करी;
 जे जे आण्या वानर वीर, पुण्यइ पत्थर तरीया नीर. ॥२३२॥
 पुण्यइ अणयुगतुं संभवि, रामि राक्षस मार्या सवि.
 कौरव कूडि न सीधूं काज, पुण्यइ पांडव पाम्या राज. ॥२३३॥
 पुण्य प्रसंसा पुहुवि करी, पद्मनाभ पंडित विस्तरी.
 कान्हडदे नइ पुण्यइ करी, जगि जय दीधु आश्यापुरी. ॥२३४॥
 वल्यां कटक आणंदु सहू; कीरति बोलइ बंदणि बहू;
 नगर भणी सांचरीउ राउ; ततखणि वलि नीसाणे घाउ. ॥२३५॥
 भेच्या रूद्र न्हलाई खेव; नगर भणी पधराव्या देव.
 जीतु कान्ह वात इम सुणी, नगरलोक दि वढामणी. ॥२३६॥
 मदन भेर भुंगल भरहरइ; वर्ण अढारइ जयजय करइ.
 तलिया तोरण सवि झलहलइ; नगर मांहि गूडी उछलइ. ॥२३७॥
 फल्या मनोरथ पूगी आस; ठामि ठामि देवराइ रास.
 नारी करइ लूण लूछणां; नगर मांहि मांड्या पेखणा. ॥२३८॥
 मारागि नवां पाथरीई चीर; फूल पगर परिमल अवीर.
 पद्मनाभ कवि इणि परि भणइ; आव्या राय नगर आपणइ. ॥२३९॥
 बीजा छइ जे राणा राय, आप आपणि ओवासे जाय.
 खांडव दि चासणी नइ खाण, वाली लेई बांध्या केकाण. ॥२४०॥
 सविकह हईयाडि हरख न माय; मांहिलि मुहलि पंधारइ राय. ॥२४१॥

॥ राग धन्यासी. ॥

मांडवि मिलइ सुहासणी, सखी, ऊढणि नवरंग घाट कि,
 जाई सहीय वधामणी, हईयडलइ हर्ख न माइ कि. ।जीतु सही.
 आंचली ॥२४२॥

हार निगोदर बहिरखा, सखी, नेउर रणझणकार कि. |जी। ॥२४३॥
 त्राट करु करि कनकमइ, सखी, मोतीडे पूरु चूक कि. |जी। ॥२४४॥
 तिलक करु कुंकम तणां, सखी ते रंगि राउ वधावु कि. |जी। ॥२४५॥
 असुर दली घरि आविउ, सखी, शंकर छोडौउ बंध कि. |जी। ॥२४६॥
 कान्हडदे जीवे घणू, सखी, बेलिइ मालदे वीर कि. |जी। ॥२४७॥

॥ चृपई. ॥

सरसां संवल नइ पहिरणां, पाछां बान चलाव्यां वणां;
 मागस तणां वर्ण अढार, पछैयां तणा न जाणूं पार. ॥२४८॥
 अबला विप्र दीइ आसीस, कान्हड प्रतपे कोडि वरीस.
 सोमनाथ आराधइ कान्ह, नितु नितु पंचामृतइ सनान; ॥२४९॥
 पूजा तणां सोल उपचार, चंदन निलक कुंकम शृङ्गार.
 नितु नितु पूजा हुइ नवनवी; सहु जुहारइ भगति करी. ॥२५०॥
 नवखण्डि कीरति विस्तरी; कान्हडि वात असंभम करी.
 नरकपात उवेलइ जेह, मोटा संकट छोडिउ तेह. ॥२५१॥
 मूरति पांच एक लिङ्गथी, छट्टी नास जमलि को नथी.
 सुरठभणी पधराव्यु लिङ्ग, एक भाग वागडि लोह संगि. ॥२५२॥
 आवू उपरि थाहर भली, मूरति एक तिहां मोकली.
 मूरति एक जालहुर मांहि, तिहां प्रसाद कराव्यु राइ. ॥२५३॥
 देउल एक सि वाडी मांहि, पांच ठामि शंकर पूजाइ;
 पांचे लिङ्गि जे पूजा करइ, गर्भवास ते नवि अवतरइ; ॥२५४॥
 राज रिद्धि उत्सव नवनवा; साचा न्याय लोक पालवा. ॥२५५॥

॥ इति का० प्र० प्रथम खण्ड समाप्त. ॥

२४२ ग घणू सखी पूजो आशापुरी आसकि. २४७ ग चुपे क आ
 तूकतुं उत्तरार्ध नथी. २४९ ग चंदन कुसुम तिलक सिणगार. २५३ ग गर्भवासि
 ते नवि विस्तरइ

खण्ड २.

॥ चूणई ॥

बीजां खण्ड तणु आरम्भ बोलइ पद्मनाभ कवि बंभ.

.... ॥१॥

जे जे तुरक नासी ऊवल्या, एक ठामि जई जंगलि मिल्या.

एक ऊँघाडा वस्त्र विहीण; भूखइं करी एक थाई खीण; ॥२॥

एक घूमन्ता जाई घाइ; ऐक डोली उपाड्या जाइ;

एक तणइ मुखि टोई नीर; पाला पछइ उंवरा भीर. ॥३॥

रानि रलंता थ्या दिन घणा; ढीली नयरि गया ऊगणा.

अलूखान अंधारूं करी, वस्त्र एक मुखि अंतरि धरी, ॥४॥

अस्युं वेष नवि भावइ भल्ले, नयर मांहि पइहुं एकल्ले.

भागा तणी वात इम सुणी ठाम ठाम रोई तुरकणी ॥५॥

टोलइ टोलइ पीटइ खरांकि; नीर प्रवाह वहि जिम आंखि,

ऐक फाइ पहिरणि सूथणी; पाए नेउर भानइ घणी; ॥६॥

ऐक लाखइ एकाडलिहार; एक ऊँतारइ सविसिणगार;

ताणइ बीणि, विछोडइ दोर, एक लूस्या दीसइ बंदोरि; ॥७॥

ऐक नवि रहइ पुहर नइ घडी; ऐक आलोटी आडी पडी;

थ्यु विखवाद पान नइ फूल, एक रोआवी मुहणी मूलि; ॥८॥

एक तणा बंधव भरतार, एक तणा फूटरा कुमार,

जे जे हता रणि वाउला, एक तणा मार्या माउला; ॥९॥

२ ग एक सुधाकारी एक थयाखीण. ३ ग पुलि. ५ क अपु ग. अयु भागां कटक इम ६ टोले टोले पीटि करंखि; पहिरणि फाइ संखिणि घाटिनेउर. ७ क तांणइ, ग. नाखि एक भणि लूसा बंदोर. ८ ग आलोटी पुहोर. ९ ग. माउला.

- अलूखाननि दि सवि स्याप; एक तणा मार्या रणि वाप.
 साथ विसाणे पडोया वाट; नगर मांहि देवराणां हाट. ॥१०॥
- एकाएकि सणीजि सगि, चालि वात पातसाह लगि;
 आव्या जे जीवंत निदानि, ते तेडी पूछ्या सूरताणि:— ॥११॥
- “अलूखान एवडु भडवाउ किम चहुयाणे दीधउ दाउ?”
 बोलइ तुरक दयामणिसादि, आगलि रह्या करइ फरियादि:— ॥१२॥
- ‘वचन अवधारु, असपति राय ! जे जे वीतुं लस्कर मांहि,
 खोजा सीदा, मौरिया खानि; नव लाखइ छोडाव्या वान; ॥१३॥
- मीरां खोर खान खवास सैद मलाणे लीधा वास;
 बांद गुलाम सवे तिणिवार समरंगणि मार्या पुरंदार; ॥१४॥
- हण्या हवसी खांडानी धार, मूंगल वचा नवि लाभइ पार;
 हाथी सवे ऊदाली लीया; तेजी ताखति छंडावीया; ॥१५॥
- ऊदाली लीधां हथीयार; खान तणा लूस्या भंडार.
 जेह ऊपरि शाहा मनि हेज, पातसाहना वि भाणेज ॥१६॥
- सादल सिंह मलिक जे हता, प्राणि वांदि कर्या जीवता.
 दीठउ असूं अह्यारे नेत्रि, सादि मलिक पाडिउ रणक्षेत्रि’. ॥१७॥
- वात वात छेह करि सलाम, ‘केता मलिक न जाणूनाम.
 एक मना मारइ रजपूत, हींदू तणु छोडावु भूत’. ॥१८॥
- सुणी वात रणि कीधउ रोल, पातसाहि नाखिउ तंबोल;
 सलतानी घोडा हाथीया कान्हडदे ऊदाली लीया; ॥१९॥

१० ख विसाहणे. ११ ग सगि, लगिइ. १३ ख खोजन सदा मारिया
 खान. १४ क मारी खोर खार खवास. १६ क ख वाहामनि हेज ग वालह-
 पण जेह १८ ग एक मने मार्या.

मीर मलिक मौरिया रणि मांहि; इसी वात देसाउरि जाइ.
 ढीली नवि विइसइ दीवाण; बाहरि मुहल न दिइ सुरताण. ॥२०॥
 अलूखानि वणसाडउ काज, कटक मरावी आविउ आन !'
 करइ वात इम सारु राज, 'अलूखानि जो आणी लाज.' ॥२१॥
 इसी वात बोलइ प्रधान, 'रखे मुहल मांहि आवइ खान.
 अलूखानि वणमाडिउ काम, पानसाहनु लूण हराम !' ॥२२॥

 अलूखान तणु जाणी दोस, पानसाह मनि आणिउ रोम. ॥२३॥

॥ पचाडु. ॥

पातसाह मनि वात विमासी नाहर मलिक बोलाविउ;
 साथि थिकु भोजलु खांडाधर मुहल मांहि तेडाविउ. ॥२४॥
 करी मसूरति देई सीखामणि, 'नामजाद लिउ साथि.
 मारुआडि ऊपरि दल नूथ्यां; बीडऊ उडउ हाथि'. ॥२५॥
 मोटा मलिक सवे तेडाव्या; 'साहण करु सजाई,
 सोनगिरा सिउं विग्रह मांडउ, मारुआडि मांहि जाई. ॥२६॥
 पाणी धान चलावउ साथि; सोवति बाहु अपार;
 आपापणा मरातव लेयो, मांहि भला झुझार; ॥२७॥
 नामजाद नइ मयगल माता, लिउ साहण सपराणू;
 साथि घणू पाइदल पालउ, वेगि दीउ पीयाणू; ॥२८॥
 करी कूड नइ जाई लेओ मारुयाडिनु पासउ'.
 पातसाह एहवुं मुखि बोलइ, 'बलि रखे हुइ हांसउ'. ॥२९॥

२४ ग मुहोति आगलि आव्यु. २५ ग ओइ. २६ क सुंउं ग सोन-
 गिरासुं. २७ क वहि ग. लेजे २८ ग नामजाद मयगल मदमाता. २९ ग
 लेजे हासुं.

‘करसिउ काम विछेदि जाई; अह्म आएस परमाण’.

नाहर मलिक पातसाह केरुं सिरि किधूं फुरमाण. ॥३०॥

हल हल करी कटक सामग्री; भलूं महरत लीधूं;
करी सलाम वालिउ सहुं पाळउ; पछइ-पौयाणूं कीधूं. ॥३१॥

‘पातसाहनी आण न मानइ, हीइ करइ पराण
सामतसी राउलनु वेटउ कान्हडदे चहुंयाण. ॥३२॥

जालहुर गढ विसमु अछिइ; लेसिउ प्राणि मारी
कि तलहटीइ घोरिं जिपयसिउ, पणि नवि आवूं हारी’. ॥३३॥

बोलइ बोल मलिक सपराणा; भडतां किमइ न भाजइ;
कीधूं कूच; ऊँपडियां साहण, दोल धसूकइ वाजइ. ॥३४॥

भागां झाड, बीड थिउ पाधर, कादव कीधू पाणी;
‘दुंगर तणा भिखर जिम चालिं तिम हायी सरताणी. (॥३५॥

तरक नणा देस ऊतरिया वाजते नीसागे.
बुली बाट घाट गिरि कंदर कटक गया समीयागे. ॥३६॥

रीसौविउ राउल भत्रीनउ नहिं लगि छइ थाणि;
सांतल सिंह तणी परि गाजइ सवल वीर समीयाणि. ॥३७॥

जाणी वात देसि दल आव्या; बूवइ बूव सुणीजिइ.
सांतल भणइ, ‘करु मेलावउ, जई चुपट वाउ लीजिइ’ ॥३८॥

जोइ वाट राउल कान्हडदे. ‘अजि नगर को नावइ.
कटक भणी तु वाहरि चडीइ, जु सांतल तेडावइ. ॥३९॥

३० ग भाइस. ३१ क मुहरत कीधूं. ३३ क कई तलहटी जई गोहर
ग घोरिं पिमूं. ३४ ग किहमनभाजि ख दसूकइ. ३५ क घाटगिर किखर
ख विडलि. ३७ क घाणि ग. सेवाणे. ३९ क हजी.

खित्री तणु तेज सपराणु सांतल करइ वाहार,
 गमां गमां मेलानि आवइ, जेह भल झुझार. ॥४०॥
 करी सजाई सहु सांचरिउ; पाखरीया तोखार,
 जरहजीण कोठा रंगाउलि वली लीया हथियार. ॥४१॥
 नाहर मलिक तणि दलि मिलीया मंजोहरि चहुआण.
 हुऊं जाण जे हींदु आव्या; खलभलीऊं मेहलाण. ॥४२॥
 भडिया कटक, रणि काहल वाजइ, भाजइ खांडाधार.
 सांतलसीहि सइफलू जीतूं, मारी म्लेच्छ अपार. ॥४३॥
 नाहर मलिक उसरिउं पाछु; हई असंभम वात.
 तुरक तणा ऊदाली लीधा तेजी सइ छइ सात. ॥४४॥
 मारी तुरक नि अधलूं कीधूं, मचकोडचूं तुरकाणूं.
 दुडी नि छोडाव्या हाथी, वेडी गया विहाणइ. ॥४५॥
 घोडा सवि जालहुरि मोकलिया संरसां संवल देउ.
 सांतलसिंहइ सइफलू जीतूं; हरखौउ कान्हडदेउ. ॥४६॥
 वली मलिक सुंडीनि आव्या, देखु करु हमारु.
 एक वार वरासु वीतू; वली अहो किम हारु? ॥४७॥
 समीयाणइ गढरोहु कीधउ सांतल न करइ जाण.
 बीजे राउति तेडाव्या कान्हडदे चहुआण. ॥४८॥
 सवा लाख खांडायत सरिसु, पाखरीए केकाणे,
 समीयाणइ राउल कान्हडदे आव्यु छडे पीयाणे. ॥४९॥

४० गं गांमि गांमि, आवि क विहार. ४२ ग इम जोइ, हवूं. ४३
 क चह्यां ग वाहि खांडाधार मेछ. ४८ क. गडि रोहुं ग सैवाणि. ४९ ग
 मुवा लाख दंडायत सरसु सैवाणे.

एकइ गमि ऊतरिउं सांतल घणु मेलावु लेअ.

बीजइ गमइ कटकि जई विलगु राउल कान्हडदेअ. ॥९०॥

गमे गमे मारेवा लागा; मलिक सवे वचि कीधा;

अंगोअंगि बिहु दल साह्या मलिकि उयला दीधा. ॥९१॥

सांगिणि गण सपराणा गाजइ; साह्या आवइ तीर;

ऊडइ लोह बीज निम झबकइ; भडइ मोटा मीर. ॥९२॥

बिहु गमइ बलवंता हिंदू, वूढी एक ज धार.

बीजा मलिक केतला कहीइ, मार्यु मलिक नहार. ॥९३॥

राउत मांहि घणु सपराणु सींधल कुलि सपराण

भलु भिडि साह्यु रणि चाल्यु, सुहडइ छांडयु प्राण. ॥९४॥

आज लगइ सहइको जाणिइ, समरंगणि सपराणु

भडकमाड भोजलु खांडाधर ते रणक्षेत्रि मराणु. ॥९५॥

जीता तणइ वधावी वाजी. मीर मलिक सवि मार्या.

भागां कटक राय चह्याणि, तु जालहुरि पधार्या. ॥९६॥

जाणी वात, सांढीउं आव्यु, 'जे हुता सपराणा,

नाहर मलिक भोजलु खांडाधर वे रणक्षेत्रि मराणा.' ॥९७॥

इसी वात सांभली सुरताणि 'जे चाहुयाण जीतु;

नाहर मलिकि तिसी परी कीधी, अलखानि जे वीतु.' ॥९८॥

वारइ वारइ हारि सांभली ततखिणि हुइ हेराण;

'क्या बलाइ ऊठी तुरकाणइ' इम बोलइ सुरताण. ॥९९॥

५१ ग. मलिक भाक्कीकीक. ५२ क भडइत. ग भडिति. ५४ ग. भडिइ, सुहोडि छंडया. ५५ क. भिडकमाड. ग. भडकमाड. ५६ क. क्या बला, ग. सी बला.

खानाजेहां नि मलिक अमादल मलिक नेव ए च्यारि
कमालदीन मलिक तेडाव्यु ततखिणि मुहुल मझारि. ॥६०॥

माहिलि चूकि मसूरति वइसी वात करेवा लागाः—
'जे जे मलिक कटक लेई जाइ, ते चहुयाणे भागा' ॥६१॥

पातसाह मूछि वल घाली विसमा बोले बोलः—
'जे को माहरी आण न मानइ, चूकइ ठाम निटोल. ॥६२॥

गौड, चोड, गाजणं, कनूजं, मरहठ मि वसि कीध.
लाडदेश नि सिंधु सवालख, गूजर, सोरठ लीध. ॥६३॥

मइ लीधां मालव, चंडेरी, मांडव, सारङ्गपुर,
रणथंभर, चीत्रोड भल गढ, वली लीउ नागुर. ॥६४॥

पूर्व दिर्सिं भिमणपुर, मथुरां, वली ते अंतरवेध,
मइ काकपुर, भोजपुर, डीसा प्राणि चांपी लीध. ॥६५॥

पूर्व सागर लगइ कटक लेई आगइ दीऊं पीयाणं;
मइ त्रुडी रा देस छंडाव्या; तिहां अह्मरुं थागं. ॥६६॥

हींदुस्थानी अनइ पडुंआ, वली जालंधर लीध.
मइ काश्मिर, कामरु, हिमाचल चूल लगइ वसि कीध. ॥६७॥

खुरासाण मइ खुरतालि खुंदुं, प्राणि लीउ निधान;
मइ मारी मूंगल दल भागां; लीउ उच मुलतान. ॥६८॥

चीण, भोट, दंडूर देसपति ढीली ऊलग आवइ;
दोरसमुद्र लगइ मुडुवा अह्म घरि दंड लेई आवइ. ॥६९॥

कलवरगुं अनइ आनागूंदी, वेदर, देश तिलिंग—	
बुहरि सोनां, पान जिहां बुहरइ, बाणी बोलइ चंग—	॥७०॥
एवही भूमि विषम मइ चांपी खांडा प्राणि लीधी.	
देवगिरुं राऊत रामदे तेणइ बेटी दीधी.	॥७१॥
उडगभंमरी मांहि विसमा दरीया भीतरि बेट.	
सीवल द्वीप तणु जे राजा, हाथी पूरइ भेट.	॥७२॥
उचि, कलहथ, जात्रा बंदिर, हिरमज विसमा ठाम,	
तेह तणा माल घरि आवइ, अह्म घरि करइ सलाम.	॥७३॥
सेतबंध रामेश्वर सुणीइ वानरि बांधि पाज,	
वरतइ आण तिहां जण माहरा; इस्युं अह्मांरुं राज.	॥७४॥
विषम दुर्ग मइ सवि पालटीया, भरतखंड भडवाउ.	
जालहुर गढ विसमुं सुणीइ चाहुआणनूं ठाउ.	॥७५॥
आगइ वार वि च्यारि हराव्या तुरक, न लाधु लाग.	
मेटे राजि लाज अह्म आवी, हवूं हइइ वयरग.	॥७६॥
आणी वार जालहुरि जाई नइ तेज अह्मांरुं दाखु.	
कइ सोनगिरु पालटु प्राणि, कइ अह्म आयुध नाखु.	॥७७॥
पातिसाहि जुं करी प्रतिज्ञा अनइ दिऊं फुरमाण.	
‘पाटण हंतु खान तेडावुं’ इम बोलइ सुरताण.	॥७८॥
काशिद तेडी छडे पीयाणे पाटण भणी चलाविउ.	
थाणदार जु साह्य आवी सिरि फुरमाण चडाविऊं	॥७९॥

७० क तलिंग बुहरि सान पान जिहा पहिरइ. खः वरंगुल ग उनागूंदी

७२ क भमर मां भविसमा दुरिया. ७३ क कूंची ख कूंधी (कूंधी) ?

७४ ग श्वेतबंध रामेश्वर. ७८ क तेडाव्युं. ७९ ग कासद.

वांचिउ लेख, सजाई किधी; तेडाव्या सोनार,
सोना तणु करावइ मंदिर वारू पोलि पगार. ॥८०॥

वावन मण सोना तिणि लागा; खानि सरिसु लीधऊं
ढीली नयरि जई नइ भेटइ पातसाह भल दीधऊं. ॥८१॥

चिहु गमइ ऊपल्हाणा धाया पानसाह फुरमाणि;
राणा.राय मलिक मुडुधा खान बोलवी आणि. ॥८२॥

गमे गमे सहुई दल आविउ; चडी चाल्यु सुरताण.
निहां मुकाम दीइ, तिहां रुंधइ सात कोश मेल्हाण. ॥८३॥

हाथी सहिस वि च्यारि पाखर्या; घंटा, घूबरमाल,
पाए सांकला करइ खलूका; कुंभस्थल सु विशाल. ॥८४॥

श्रावण मासि ऊनया दीसइ जेव्हा काला मेह,
गयवर ठाठ चालता दीसइ; जोतां नावइ छेह. ॥८५॥

सालीहोत्र जेहनी कसूटी, तेव्हा कोडि केकाण.
गढ जालहुर भणी सांचरीउ सवे दलि सुरताण. ॥८६॥

भोई, मेहर अनइ ठाठीया चालइ काहर, कमाणी.
च्यारी सहस साथि सांचरीया व्हइ पखाली पाणी. ॥८७॥

त्रीस सहस कटकीया वाणीया साथि वस्तु चलावइ.
गाडे चडी चालती घाणी घांची खेडता आवइ. ॥८८॥

मोची, गांछा नइ सतुआरा, साथि चालइ माली,
दरजी, बाबर, ऊड चालीया, च्यारि सहस तंबोली. ॥८९॥

८१ क भेटें ग भेटिइ. ८४ ग सहिस पाखरिया; घाघरमाल; पय सा-
कडी करि खलूकां. ८५ क मेहा. ८६, ग शालिहोत्र जेहे कसुटी एव्हं कोडि
केकाण. ८७ क पखाली पाणी. ८९ क सतूआरा. उठ ख सतूआरा, उठे चडिया.

- बगनीघडा कावडि चालइ, भाठी वहइ खमार,
पांच सहस चालइ भठीयारा, घाटघडा लोहार. ॥९०॥
- सवि सिलावट साँचरइ साथि, छोह वहइ चूनारा. ॥९१॥
- चालइ वुहरा कागल कूटा, हीर तणा तनारा ॥९१॥
- लाख वि च्यारि वाणजू चालि, वार लाख उलगाणा,
कटकटीया हवसी भाथाइत फरसीधर सपराणा. ॥९२॥
- दल चालंतां धरणी कंपिइ; शेष न झीलइ भार.
सायर तणा पूर उलटीयां जाणे रेलणहार. ॥९३॥
- वरगां डुंडि नफेरी वाजइ साथि सहस अदार;
जांगी ढोल; नीसाण धसुकइ; सुणीइ जोयण वार. ॥९४॥
- पडइ त्रासि भडवाउ तरकने देस दहोदसि नाठा
वणा दिवस दल मारगि चाली मारुआडि मांहि पड्ठा. ॥९५॥
- झाझा नीर, सरोवर मोटा, दीठा वारु ठाम;
पहिला दल समीयाणि आव्या कीधु पाट्रि मुकाम. ॥९६॥
- असपति राय इस्यूं मुखि बोलइ:—‘आ गढ लीजइ धुरि,
पाडी भेलि मेहलीइ थाणु, तु जईइ जालहुरि’. ॥९७॥
- लोक सवि नासी गढि चडिया, तुरके तलहटी रुंधी.
गढ उपल्यूं रहठाणूं वारु, भली सजाई कीधी. ॥९८॥

९० ग सीइस घडि सोनार. क बगनी घोडा; चालेइ. ९१ क वोहरा, ग वुहरा. ९२ क घाहणि चालि, भयाइत ग ओलगाणा. ९३ क झालर, ग सायनापूर जलहलीयां जेव्हां. ९४ ग वणगां. ९५ क त्रास ग भडवाइत तुरकने देस इसोदसि नाठां; दल साथि चाली. ९६ क वारु जो वली ठाम; ग पहिलु दल सेवाणि आव्यां. ९७ क मिल. ९८ गढ उपरिलि रत्नावण वारु.

साठि वरस वावरतां पुहचइ कण तणा कोठार;
 समीयाणे सांतल सपराणु, मांहे भला झुझार. ॥९९॥
 सूकां खड, चणा नि कौरडी, पूली कडव अपार.
 पांच सहस सांतलनी वालि बांध्या चरि तोखार. ॥१००॥
 काठी, लूण वरस सु पुहचइ; ऊपरि भली सजाई.
 पहिलइ पुहरि विपुहरे सांझइ पडइ साद भुंजाई. ॥१०१॥
 पाणी भर्या सरोवर ऊपरि नीठइ नहीं लगार.
 जु आकाशि मेघ उलीचइ, तु हि न आवइ पार. ॥१०२॥
 गिरि ऊपरि गढ थाहर विसमी, विसमी पोलि पगार,
 ऊंचा कोठा, घणी फारकी, वली ति विसमा मार. ॥१०३॥
 चडी त्रिकलसइ सांतलि जोयूं, दीठऊं दल सुरताणी;
 गढ तलहटी सरोवर पालि हाथी बांध्या आणी; ॥१०४॥
 ठामि ठामि सावान, सराचा, डहिली नइ एक चोई;
 ऊंचे थांभे बारगइ दीमइ; तेह तणी परि जोई. ॥१०५॥
 ऊंचा नेजा, घणा मरातव, जोतां पार न आवइ.
 सांतलनइ मनि साहण देखी मोटऊं अचिरज भावइ. ॥१०६॥
 कटक तणी सामग्री दीठी; सांतलि कर्यू वखाण:-
 'धन्न धन्न दिन आज अहारुं, जे आविउ सुरताण !' ॥१०७॥
 कोठइ कोठइ कर्या रखोपां; मोटा गडा चडाव्या;
 चाहआण चिहु पासे भीर्ति भला यन्त्र मंडाव्या; ॥१०८॥
 ऊतावली ढीकली ऊपरि पासे मांडी मूकी.
 आपापणे ठामि सहइ नितु रातिइ जाइ चुकी. ॥१०९॥

१०० क चणानि फुली, ग चिणानी पूली. १०३ ग दग उपरि. १०५
 क एक छोइ ग डहि नइ. १०६ क पार न जावइ: ग अलंघ नेजा. १-१
 ग ढीकली पाखलि पासे मूकी; आप आपणे ठामि सहइ रातिं रातिं जागि चुकी

ऊपरि थिका ऊतरइ हींदू, वलगइ रातीवाइ;	
दीहइ वली सइफलू मांडइ, आवइ चूपट घाइ.	॥११०॥
नितु नितु सूंडी नइ गढि आवइ साव दलि सुरताण;	
नितु भडइ राउत रोसाला नि सांतल चहुआण.	॥१११॥
हींदू तुरक पडइ पोसाता; नितु नितु वेढि ऊतारइ;	
नितु ऊठवइ ऐकमना राउत, रोसि चड्या रणि मारइ.	॥११२॥
वानर तणी परि झडपी नइ एक चडइ गढि धाई.	✓
माझिम राति कोट ऊपरिथी आवइ कटक हवाई.	॥११३॥
ऊपरिथी ढीकली ढालइ लोढी गडु वछूटइ;	
हाथी घोडु आडु आवइ, ते मरइ विण खूटइ.	॥११४॥
ईणी परि जालवइ हींदू हठि चडयू सुरताण	
<u>वरस सात</u> कर्यु गढरोहु; छंडाव्यु चहुआण.	॥११५॥
गढ ऊपरि नितु हुइ पेखणा; सुणीइ वेणि, मृदंग;	
नितु उच्छव, नितु पात्र ज नाचइ; नितु नवनवा रंग.	॥११६॥
चडी त्रिकलसइ सांतल वयसइ; चिहु पखि चामर ढालइ.	
कटक मांहि सिंहासनि बइठु पातसाह निहालइ.	॥११७॥
पडइ साद; सारही तेडाणा; बोलइ असपति राउ:-	
'गढ ऊपर्यु पेखणू भाजइ आपु बहुत पसाउ'.	॥११८॥
मलिक अमादल केरु बंदू नाम हवाखु मीर	
। पाटू बांधी जु शर नांखइ, तु हि न चूकइ तीर.	॥११९॥

१११ क साचदलि. ११२ क नितु वाडे ऊतारइ. ग नित पाठसू तारि.

११३ क गढि जाई; ग झडप देईनि, चढि गढि धाई. ११६ ग होइ पेखणां;
नितु माडल नाचिइ; नव नव. ११७ ग बिसिइ.

सींगिणि तणां बि कोसां मेली प्राणि तीर विछूट,
 हस्ति धरी सोलही नइ वाजइ अङ्गि सूसरु फूट. ॥१२०॥
 पडि धरातलि; ऊसरु भागु; रोसि चडिउ चहुआण.
 सांतल भणि:-'सारही तेहु, जुउ न चूकि ठाण'. ॥१२१॥
 रामसीह राउत रोसालु ततखिण मागइ बीडु:-
 'सांतलसीह ! प्रसादि तुहारि म्लेच्छ इहांथु फेडु'. ॥१२२॥
 लीउ बाण, सींगिणि गण परठिउ, लाखंतां गणगाज्युं,
 मीर हवाखा कंध विछोडी बी लख खाटीं वाज्युं. ॥१२३॥
 दीटु तुरक पडिउ सुरताणि; ततखिण छांडचूं ठाण.
 मरण तणा भुइ सहइ बीहइ, 'वली आवेसि बाण !' ॥१२४॥
 तुरक चडी गढ साहमा आवइ ऊठवणी असवार;
 साहमा सींगिणि तीर विछूटइ, निरता वहइ नलीआर. ॥१२५॥
 ऊपरि थिक् दीवज ढालइ; झाड सहइ भाजइ,
 हाड गूड मुख करइ काचरां, पडतां पाहण वाजइ. ॥१२६॥
 आगिवण ऊडंता आवइ नालि नांख्या गोला'
 भूका करइ भीति भाजी नइ नणखा काढइ ढोला. ॥१२७॥
 यन्त्र मगरात्रे गोला नांखइ द्रु सांधइ सूत्रधार;
 जिहां पडइ तिहां तरुअर भाजइ, पडतु करइ सिंहार. ॥१२८॥
 पडइ त्रास, भटकीया विछूटइ अनइ धू धू निफात,
 बीज तणी परि झलकत दीसइ जाणे अल्कापात. ॥१२९॥

१२० क हस्ति करी घरी सोलही ग हस्तक घरी सोलही. १२१ क
 उसर जेअ १२२ ग प्रतापि मारी मेछह याइर फेडु. १२३ ग नांखंतां खंध
 विछोडी बीयक, पागु. १२४ ग छांडि ठाण. १२६ क मूल ग करइ कांचर.
 १२७ ख लाख्या ग नांखिढोला. १२८ ग. साथि सधूयार फातु करइ सं-
 वार. १२९ ग भटकीया मलहइ; जेहवु.

वणे दिहाडे छांडी जासिं तुरकि जोयूं पडखी;
मारुण सुरताणी साहण कीधूं खाखावीखी. ॥१३०॥

वि कर जोडी करी वीनती आशापुरी अवधारी;
सांतल भणइ, 'भाजि तुं संकट असुर सवि सिंहारी'. ॥१३१॥

हऊउ पसाउ, अंविका तूठी, दीठुं प्रत्यक्ष रूप;
बांह धरी दलि जई देखाडुं नीझिं पूढिउ भूप. ॥१३२॥

दीठां नयन त्रिणि, मुख पांचइ, कपिल जटा सु विशाल;
मुण्डमाल दीठी, करि तुंबी; दीठुं ब्रह्मकपाल; ॥१३३॥

जटा मूगट मांहि गंगा दीठी; आज्झि भस्मु धूलि,
वाघ चंव पागरण दीठां; दीठु वली त्रिशूल. ॥१३४॥

॥ दूहु ॥

चित्ति चमकिउ चीतवई; रज्जि रहिउ सिर नामि;
पद्मनाभ पंडित; भणइ, सांतलि दीठुं स्वामि. ॥१३५॥

॥ पवाडु. ॥

'रुद्र रूपि सुरताण अवतारिउ; किम घालीई घाउ ?'
हईइ वात विमासी सांतलि पाछुं दीधउ पाउ. ॥१३६॥

वली विमासी पासाहतु गुर्जु लीउ अहिनाण,
विण संकेत कहिइ केतलइ नहीं मानइ सुरताण'. ॥१३७॥

आशापुरी तणे पाय लागी गढि आविउ चहूँआण.
सकल सरूप जाणीउ सांतलि, तु हि न मूकइ माण. ॥१३८॥

१३० ग जाणिउं पडखी. १३२ ग पुहुदुयु. १३३ क करि तुया; ग मुखपंकज; गलि तुंबा दीठां दीठां. १३४ क अंसु भस्मु; पांगरण, ख अंसि ग अंगि भस्मअ (? भस्मह) धूलि. पांगरणि. १३५ ग चक्रविइ. १३६ ग घालीजि घाय. १३७ क पासायुं; ग पासिहुंतु. १३८ ग स्वरूप जाणी.

कहि प्रधान, 'एक परि कीजइ; अवधारु सुरताण !
 गढ ऊपरि छइ एक सरोवर तेणि करुं विनाण. ॥१३९॥
 लाख बि च्यारि गुणी त्रापडा ढीली थिकां अणावा.
 कोट तणी भौंति ते छाना लेइ यन्त्र मंडावां'. ॥१४०॥
 पापी तणी सी वातज कीजइ जेहे विणासी गाइ,
 गुणी ऊपरि यन्त्र मंडावी लेई नाखी जल मांहि. ॥१४१॥

॥ चूपई. ॥

थिउ प्रभात तव तुरणी नारि गई सरोवरि पाणीहारि.
 आगइ आछूं हतूं निर्वर्ण; दीतूं पाणी लोही वर्ण. ॥१४२॥
 गाइ तणां मस्तक जलि तरई कांठइ को नवि दातण करई,
 पाणी मांहि दोष ए वडु पाणीहारि भरइ नवि घडु. ॥१४३॥
 पालि आवी जोई लोक; हईडइ आणि ए वडु शोक,
 पाणी विश्व तणु आधार; पाणी हुइ जीवाडण हार. ॥१४४॥
 जेह मांटा छइ राणा राय, तेह जल विण खिण नरहिवाइ.
 सांतलि इसी विमासण करी तेडी पूछी अंतेउरी. ॥१४५॥
 राणी भणइ, 'विमासुं किस्युं ? अहो सविजमहर पइसस्यु.
 हींदू तणइ मानीइ गाइ, तेह तणु लोही जल मांहि ! ॥१४६॥
 जीवितव्यनी आशा टली; ए पाणी नहीं पीजइ पली'.
 राणी वात विमासी घणी लिख्या लेख कान्हडदे भणी. ॥१४७॥
 'चहूआणनूं गिरुउं राज रुडूं अहो भवाडू आज'.
 राणी बोल इसिउ ऊचरिउ, 'इम जाणेजो जमहर करिउ'. ॥१४८॥
 कान्हडदेनी घरणि हती, तेह भणी लखी वीनती;
 उमादे नि कमलदेउ जयतलदे भावलदे वेउ ॥१४९॥

१४५ ग इस्युं विमांसी करी. १४६ ग जमहरि पितसूं. १४७ क पीजइ
 पली. १४८ क भजाडु. जाणेज्यो, जुमहर. १४९ ग नामलदे.

इस्युं कहीऊ:- 'अह्म वीतूं जेउ, हवइ वीचिसि कालि तुह्म तेउ,
 अह्मस्युं प्रीति आणेज्यो वणी; आणी जमारइ मोकलामणी'. ॥१५०॥
 इस्युं कही नवि लाई वार राणी सवि करिउं शिणगार;
 चंदन काठ आणीउं वणुं तिहां परिवार मिल्युं तेह तणुं. ॥१५१॥
 साहस प्रभावि एतलीं आहि राणी पइठी पावक मांहि,
 राम राम वाणी ऊच्चरई सजन लोकनि आंसू खिरइ. ॥१५२॥

॥ दृढ़ा ॥

जल विण को जीवइ नहीं; जल जीवन जग मांहि,
 पद्मनाभ पंडित भणइ, जल विण खिण न रहाइ. ॥१५३॥

॥ राग सिंधुड. ॥

सात वरस नइ माजनइ गोरीडा दल वण बाण,
 गढपति गढरोहि भड्युं चुपटमल्ल चहुँआण. ॥१५४॥
 समौआणि मुरतागी साहण आवौआं ए
 कुय़रि कोडाली फूटडीवलीबुलाबु कवण दुल्हा भणी ? ॥१५५॥
 भाइलि भेद देखाडिउं सरोवरि करिऊ विणास.
 ए पाणी नवि पीजिइ ए अमूर हिइ पुगी आस ॥१५६॥
 जल विण खिण न जीवई जल जीवन जग मांहि,
 जिणि दिनि जल नवि पामीई तेणइ दिनि देहडी करमाइ. ॥१५७॥
 पिंड प्राण हुइ परहुणा दो दिवस पांच कइ सात,
 सांतल कहि सुणि सुंदरी हिव होइ सचराचरि वान. ॥१५८॥

१५१ ग भणी लाई; सविहुं. १५२ ग सनत लोकनि. १५३ ग रहिवाइ.
 १५४ क साजनइ, गोरीडां दलि; भयुं; ग रहिउरे चुपटमल्ल, ख भडया. १५५
 क छूटडी, कमण बलामणि ग सेवाण. १५७ ख दे करमाइ. १५८ क हवि
 हुइति देसाउरि घाता ग प्राहुणा.

सांतल तणी अंतेउरी राणि नारिंगदे निरवाण;
पावकि प्रेमादे चडी सइं दलि सुणी सुरताणि. ॥१५९॥

॥ चप६ ॥

अवाधि एतालि पुहुतु काल, गई आकाशि धूम विराल.
सांतल भणइ, 'गुर्ज मोकले, पातसाह कहिसि हुं भले. ॥१६०॥
इम जाणि साचइ अहिनाणि मइं नवि मारिउ, निश्चि जाणि'.
पातसाहि इम कहावी वात, 'सांतल नइ आपूं गूजरात. ॥१६१॥
जू अह्म आवी सांतल मिलइ, मरण तणुं भय निश्चि टलइ'.
'आपूं प्राण, न मूकुं माण; लाजइ साख तणी चहूआण' ॥१६२॥
लोक उतार्या करी उपाय राउत सवि पडा उंथाय;
पहिल पूजुं सालिग्राम; हई धरिउ रामनु नाम; ॥१६३॥
करी सनान उंगवीआ वाल; कंठि धरी तुलसीनी माल;
राउत सवि एकमना थया; चाली कटक तोरकइ गया. ॥१६४॥
कटक मांहि तेजी पाखर्या; हाथी आणी साह्या धर्या;
आविउ पातसाह सइ दलिइ हींदु तुरक वि टोले मिलइ ॥१६५॥
उडयूं लोह; न लाभइ पार; राउत भलां करइ हथीयार;
भिस्युं युद्ध रावण नि राम, भिस्युं देव असुर संग्राम, ॥१६६॥
हींदू सवि एकमना भडइ; पोसाता पायक रणि पडइ;
त्रिणि पुहर दल साहमुं भडचुं, घणि घाइ सांतल रणि पडचु. ॥१६७॥
साहस प्रभावि एतली आहि राउत भडी रह्या रणमांहि.
सांतल तणूं रुधिर सुरताणि वांछूं वीरातन वखाणी. ॥१६८॥
पद्मनाभ पंडित मति कही, बीजा खण्ड समापति हुई. ॥१६८॥

१५९ क पांचकी प्रेमादे सिमुखि ग सें सातनी निरवाणि; पूर्वकि प्रेमादे.
१६२ क साख तणी बाहूण ख चाहूण ग आपूं थान. १६३ ग ऊतधिया; दे
यडि. १६४ क ख घ तलसी. १६५ क तिहां हाथीजो. १६६ क जिस वासु-
देव ख जिम वासुदेव, १६८ क वंशु वीरायतन; ग पदवी ख वीरायत.

खण्ड ३.

॥ चूषई ॥

त्रीजा खण्ड तणु प्रारंभ वोल्इ पद्मनाभ कवि वंभ;
समीयाणे चडोउ सुरताण, जिहां हतु सांतल चहूआण. ॥१॥

लीधु गढ आण्यु अभिमान कान्ह भणीं मोकलिउ प्रधान.
पातसाहि एहवूं कहाविउं 'एक दुर्ग मइ प्राणि लीउं. ॥२॥

कइ अद्म आवी करे सिलाम, कइ प्राणि छंडाविसु ठाम'.
ग्या प्रधान सरि करिउ पसाउ; जई भेटिउ सइभरनु राउ. ॥३॥

आव्या सुरताणी प्रधान; सभासिद्ध रा दीधु मान.
तव प्रधान पूछया चहूआण, 'किस्यूं वचन कहाव्यूं सुरताण'? ॥४॥

इस्यूं प्रधान कहितेणि समइ:-सुरताणी दल कुण अंगमइ? -
जास तणु भूतलि भडवाउ, जिणि वसि कीवा राणा राउ. ॥५॥

जास तणइ तेजी लख आठ, जास तणइ वरि गयमर ठाठ,
जास तणइ नव निधि भण्डार, जेह भडंता नावइ हारि. ॥६॥

॥ दूहा ॥

पद्मनाभ पंडित भणइ, जेह तट्टु जगदीस
तास तडोवडीं हुइ किसी ? अंगि न आणु रीस. ॥७॥

॥ चूषइ ॥

ते सरिसूं हठ नवि मांडीइ; कीजइ मेल, वेढि छांडीइ.
एहवूं वचन कहूं सुरताणि, "भइ समीयाणु लीधउ प्राणि. ॥८॥

३ ग मनि धरी पसाउ, संमरित. ५ ग अंगाभि. ६ क ख घ च मां
नधी. ८ ग सैवाणा गढ लीधा.

- तीन परि सोनगिरु हूं लयोसि; हवइ म भणसि माहरु दोस".
 बोलिउ राय:-'सुणु परधान ! थोडि बलि मोटउ अभिमान. ॥९॥
- सांतलि सुरताणी दल दलिउं; सात वरस समीयाणे रलिउं.
 पातसाह नइ एवडी आहि ! पल वावरिउ सहस पल मांहि; ॥१०॥
- सरवरि जल पीधुं पोपटइ जूउ मान केतलउ घटइ ?
 काहन बोल मुखि बोलइ इसिउं:-समीयाणे पुरुषारथ किसिउ ? ॥११॥
- जु आवसिइ पातसाह बली, तु आवर्जन करसिउ भलि.
 जउ नावइ करी पराण, तु सूअर भख करि सुरताण. ॥१२॥
- कान्हडदे बोलिउ हठि चडी बल्या प्रधान नवि लाइ घडी.
 तव प्रधान अवगणना हुई, पातसाह जुहारिउ जई. ॥१३॥
- आगलि रही करी अरदास:-चहूआण रा लील विलास.
 जु सायर वडवानल समई, तु कान्हड तुरकनइ नमई. ॥१४॥
- कान्हडदे कही इम परि वणी, "किसी वात समीयाणा तणी ?
 कीहु गर्व तह्ये मनि धरु ? साति वरसि लीधुं डुंगरु ! ॥१५॥
- सांतलसीह हतु झुझार, तिगिइ कटक कीधउ संहार".
 'कान्हडदेनुं किसूं वखाण ?' हठइ चडी हाकइ सुरताण. ॥१६॥
- हं चालं बुद्धि आपणी; जालहुरे गढ नांखूं खणी.
 सूर ऊंगमतइ दीउं इसिउ, साहमुं गरुड भुयंगम तिसिउं, ॥१७॥
- साहमा सिंह जसी गजमाल, झंपइ दव जिम वर्षाकालि;
 सेन तणी परि वालु दोट, मारि खाणि छंडावु कोट'. ॥१८॥
- साव दलि चालिउ सुरताण, बार सहस वाजइ निसाण.
 चाल्या कटक ददामा करी, खेह तणी ऊडी डामरी. ॥१९॥

९ क ख लोस, ग लोसि, द्वि म, अह्वार. ११ ग सेवाणि किस्वुं.
 १२ क सुपर भख्य करि; ख सुयर. १३ ग हठे बोलिउ बडी. १४ ग तुरकह.
 १५ ग कसी सेवाणा, केवु. १७ ग मां चौथु चरण नथी.

गमै गमै भड धाडां धाड़; नाठा लोक दहदसि जाइ.	
चालइ एक पाधरा फेर कटक पुहतु वाहडमेर.	॥२०॥
जाणइ राय अह्य वण नडिउं मारु देस वणु ऊजडील.	
जे गालु आविउ आखेट, पाडिउ हाथ तव वाहडमेर.	॥२१॥
पातसाह दीधु फुरमाण:-लक्ष्मी नगरी दीउं मेलण.	
ब्राह्मण सहस पंचतालीस थई प्रथवी देव अवतरिया जई.	॥२२॥
भणवा भणी न आवइ खेद, अंगि सहित मुखि च्यारइ वेद.	
ब्राह्मण तणा भला आचर्ण, जिहां वर्तइ वड्ठा व्याकर्ण.	॥२३॥
भिन्नमालनूं किसूं वखाण ? विद्या चौद अठार पुराण	
आयुर्वेद नइ चरह संगीत जातकि पिंगल भरह विनीत	॥२४॥
बीजी नाटक विद्या वणी ब्रह्मपुरी चहुआणा तणी.	
श्रीमालीना गिरूआ गोत्र, घरि घरि अवसथि अग्निहोत्र.	॥२५॥
स्मृति विचारनु जाणइ मर्म; नितु नितु आचरीइ खटकर्म.	
इन्द्रादिक देवुने विभाग भिन्नमालि नितु कीजइ जाग.	॥२६॥
भेटि पातिग जाइ नासि; धोतिउं ऊगाइ आकासि.	
मांज्या त्रवालू सई हाथि सस्य भणंता जाइ साथि.	॥२७॥
सहम अत्रासी आगे सरिया जाणि वली तेहे अवतरिया,	
लक्ष्मी तणु इस्युं वरदान, एह घरि खुटइ नहि निधान.	॥२८॥
भिन्नमाल श्रीमाली वसई, पद्मनाभ पुहवि वर्णवई.	
भाखरींइ तिहां करू वखाण; हईडइ वात धरी सुरताण.	॥२९॥
गोरी मलिक दीउ फुरमाण; रुडु भाइलु आगेवाण.	
साहसी राउत आगलि थयु, भिन्नमालि आविउ बूबीउ.	॥३०॥

२१ क चाहडमेर, अहिर; ग मां नहीं. २२ ग पृथ्वी देव अवतरिया जेह. २३ क भणइ वात शुभ आवइ खेद; ग सहित छिच्यारि, ब्राह्मण तणि चालि आचारि, शास्त्र भणि जे छि संसारि. २४ ग जोनिख पिंगल त्रिवि विनीत २७ ख आगासि; ग ऊगाइ.

फेरउ वीर; पाडीउ त्रासः—'विप्र ! वेगि करजो निर्वास'.

‘दीनइ होम, दोहीइ गाइ, तु नासीइ विहाणा मांहि’. ॥३१॥

आव्या तुरक पाडुउ करि; सतु नगर सहको धरि.
गोरी मलिक धणेरि हाम ताखाति करी लगाडिउं गाम. ॥३२॥

वल्यां कटक नइ ऊगिउ भाण; गढि जालहुरि हूँउं ते जाण.
कान्हडदे राउल इम भणइः—हवइ ऊगरइ कसिउं आपणइ ? ॥३३॥

पातसाहनी जोउ ए वात, देहेरासरि कीधु उपवात.
ब्राह्मण जु न मूकावूं आज, जीवी किस्पूं करेवूं काज ? ॥३४॥

हवि आपण नइ आवइ खोडि, वेगि मसाणी ! घोडां छोडि.
सालहु सोभतु धनु बलवंत घोडां लेई तिहां पुहंत. ॥३५॥

महीप जितदेवडुं वखाणि; ए राउत सपराणा जाणि;
एह तणां बल जाणइ राय; तताखिण बीडा करइ पसाय. ॥३६॥

राउत भणइः—महीप ! न जेडि; राजवंस छत्रीसी तेडि.
चहुआण राय आयस दीइ; सवे वावेलो बोलावीइ. ॥३७॥

सोलंकी, राठुड, परमार, जाणे झलहलता झूझार.
बलवंता बारड नइ हूण, ताह तणइ मुखि मंडइ कुण ? ॥३८॥

चाऊडा, हरियड, डोडीया वेगि करि रा अंगाणि गया.
जयवंता यादव, वीहुल, नर निकुंभ, गिरुया गोहिछ. ॥३९॥

तु श्रीगरणि वांची वही; सवि बारगीरी तेजी लहि.
चाबु, मुहड, भलु रहीउत चुरासी तेज्या सेलहुत. ॥४०॥

लुडइ नइ रीछाउत, पतु, अजेसी, मेरु, विजेसी, सतु,
त्रिणसइ साठि गंगाजल तुरी, तेह राउत चज्या पाखरी. ॥४१॥

- धाधेलु, त्रसोमु मु विचार, जैसल, लखमण अति झूझार,
अग्यार सइ किहाडा तुरी, ए राउत चड्या पाखरी. ॥४२॥
- मूलराज नइ मारु जाणिं, अर्जन, वीहल वली वखाणि,
वारड, बापु माटी भला, एह सहस दीधा चापला. ॥४३॥
- घुवलीउ, नरमु, वेजसी, करमणीउ, माल्हण, लूणसी,
पंनर सइ पाखरीआ चंग, एह दीधा कालुआ तुरंग. ॥४४॥
- सोमाइत, पांचु, अडवाल, लूणकरण, जगसी, जगमाल,
ए राउत आप्या सुरंग एक सहस नीलडा तुरंग. ॥४५॥
- मेधु, लोलु, देवाईत, मूलु, राजु, महीउ, जीत.
वालि माहि जे तेजी भला, एक सहस दीधा चापला. ॥४६॥
- दीधी पाखर पूठि पद्माण, पनर सइ बोरिया केकाण.
देवसीह, भोजु, भड वेउ, अणतु, वडसी, तेजु जेउ, ॥४७॥
- आल्हणसी, वीरु, सोमसी, सामँत गुण, सबल भीमसी,
साल्हु, महिपु नइ महिपाल, वीरम वली मेछनु काल, ॥४८॥
- एक सहस पल्हाणा कीध, एह हरीयडा तेजी दीध.
गहिलाउत, कान्हु नि भाग, मुंजु, धारु करु वखाग; ॥४९॥
- देव वंस जे तेजी हूँआ, पनर सइ दीधा जांघुआ.
पातल, पूनराज, रणमछ, सांगु, वांगु, साहणमछ, ॥५०॥
- एक सहस कलहयना तुरी ए राउत आप्या पाखरी;
चाहड, वृजड नइ हंमीर, सिंवल, मोट्टे, भीमु वीर, ॥५१॥
- जके धरी साणहिथा गया एक सहस सेराहा दीया
झांझण, पातु नि पडिहार धीरु, वीरु, सांतल सार; ॥५२॥

४३ ग बावल हींइ मांटी भलु. ४९ ख; सपन्हाणा. ५१ क कुलध-
धना. ख कलधयना ग मुगवन्ना. ५२ ग मां पूर्वार्ध नधी.

पाणिपंथा, पूंठि पल्हाण, एक संहस दीधा केकाण.	
पुनउ भारमछ, भुज प्राणि मुजु रायमल वली वखाण;	॥१३॥
वाहर समइ कोपि धडहडइ; काच्छेले तुरंगमि चडइ,	
लाखणसी, साल्हु, धारसी, धारु, मुजिग नि पदमसी,	॥१४॥
एक एक नामि जूजूया एह आप्या तेजी सींधूया;	
मेरु, तेजु नइ सामंत, बारहीउ गोल्हण बलवंत,	॥१५॥
ए आगिला बुद्धिवल प्राणि सवि चडिया कराडे केकाणि,	
सुरु, बीजड, लीवु भणुं, कडुआ खीमा माटीपणु;	॥१६॥
पूठिइ पंचवर्ग पल्हाण इह आप्या हवस केकाण.	
धीरु, भडसी नइ मोखसी, कुमरपाल, लोलु, खोखसी,	॥१७॥
पवन वेगि जे चालइ चंग एह दीधा तोरकी तोरंग.	
जईतकर्ण, पूतु, जगमाल, दूदु, घडसी, दुर्जनमाल,	॥१८॥
खुरासाणी खिति खुंदइ प्राणि तिस्या तुरंगम आप्या आणे.	
कुंभकर्ण, सापु नइ फणु, फणगर, अदु, कर्णदे भणुं,	॥१९॥
मालु, बीछी, अर्जन जाणि, वीसु, देपु वली वखाणि,	
चाचु, मांडण, रावव, हमु, राणु, श्याणु कडुउ, नभू,	॥२०॥
हापु, हरदास अनइ सगर, सुरु, मूलराज नइ फणगर,	
हराज, देभु नइ विजपाल, रामु, रीछु नि नरपाल,	॥२१॥
सादु, दूदु नइ शिवदास, मेलु, सादूल नइ ब्रह्मदास,	
नेत्रण, शिवु, वीरु नइ अजु, बांकु, सांगु, चांगु, जगु,	॥२२॥
सिहु, मुलग नि रणवीर, देवु, केतु, नि रणवीर,	
राजु वीरम नि देवसी, लखमु, उदुसिंध, खेतसी,	॥२३॥

गांगु, गांजण नि समरसी, लोल्ले, लभु नि राजसी,
 सोभु, सोहडु, सल्लकणदे, वीक्रम, मडु, कुयरपालदे, ॥६४॥
 कुञ्जे, झाझण, सल्लखु, सिंघ, जागु, धरणिधर नइ नरसिंग,
 मांगु, मांडण नि रामदे, छांछे, बांछे नि भीमदे, ॥६५॥
 मोकल, हांसु, राजधर, भीम, बेलाउत नि मेघु, खीम,
 वली वनेसी, उडु जाणि, हीरु नि हरपाल वखाणि, ॥६६॥
 पद्मनाभ नवि जाणइ पार, राउत सवल सवि झुझार.
 तुरी खुर तालि धराणि खणइ; अनुपम हेखारव हणहणइ; ॥६७॥
 वायु वेगि चालइ केकाण; पूठिइं पंचवरण पल्हाण;
 तेजवंत नवि मानइ साठ; बाहर चालइ ऊवट वाट. ॥६८॥
 दल दीपतु; वणा अपवार; पायदल तणु न जाणु पार.
 'मलिक सवे भाजेज्यो भडी', हुइ मील, दल चाल्या चडी. ॥६९॥
 ढोल ध्रमुके; धर धुनंति; चालि कटक गयां रेवंति.
 कीधु कूच पीयाणे नविइ, आव्यां कटक धाणसे सविइ. ॥७०॥
 वि पुहरि रण काहल देइ कटक तोरकइ वलगा जइ.
 मलिक नेव बलवंत अपारि आगइ भड सांचरु शिकारि, ॥७१॥

 तेणइ बेला दीधउ दाउ; खुडलीइ जई लीधउ वाउ. ॥७२॥

॥ पवाडु ॥

हाजि मलिक, मलिक मउताज नि वली मलिक सात्राज,
 मलिक बुचनु, मलिक कवीरु, मलिक सरक, अत्रुराज, ॥७३॥

६५ रुडु झाझण निलखुसिंह; जोगु धरणग, छाजउ नाकर वल्लु भीमदे.
 ७१ ग आगि भड साचु रोस कागइ. ७२ क ख ग घ मां पूर्वार्ध नवी.

करी हाक दल साहसु ऊठिउ मलिक रसीद.

मीर ऊंवरा आठ सुरताणि फोजई मलिक फरीद. ॥७४॥

जरहजीण, जीवरखी, आंगा, ऊवाडां हथीआर;

तुरी पाखर्या; गयमर गुडैया; आव्या झूझणहार. ॥७५॥

लोहडा तणी कटाकटी ऊडि; यंत्रि पुहुतु सुर,

समरंगणि निसाग धसूक्यां रण काहल रण तर. ॥७६॥

पहिली तुरक तणी ऊठवणी रणि वाउल विछूटा;

घोडे साट देई हिंदू नइ फोज मांहि नई फूटा. ॥७७॥

विलगइ वयरि दैत्य देव नइ वात करंता वार.

कीधा घाउ भुजावलि प्राणि, वेगि बल्या असवार. ॥७८॥

बीजी जे ऊठवणी हिंदूनी, तेजी दीधी साट,

मारी नइ मचकोज्या मुंगल; म्लेच्छ मेलहाव्या वाट. ॥७९॥

गयमर ठाठ वि सइ, हिंदू खलभल भालइ खंडइ;

वालइ वयरि घाउ सपराणा ते रणि पेरण मंडइ. ॥८०॥

वीर हाक वाजि गयणंगणि; सींगिणिना गण गाजइ;

भाला अणी कणस तरुआरि ऊछीना घाउ वाजइ. ॥८१॥

बीज तणी परि लोह झबुकइ; थरहर कायर कांपइ.

पाछा पाय न मूकि पाइक, भूमि आगलि चांपइ. ॥८२॥

हिंदू करइ वेढे सपराणी; भडतां लाधु लाग;

मारी कटक आवाले कीधु; म्लेच्छ मेलान्या माग. ॥८३॥

८० ग गयमर थट घेसरि खलदल भाजि खंडि, घालि विर; रणप मंडि. ८१ ग सींगिणिना गुण गाजइ. ८२ ग पाछा पाइक (? पढिक) पाउ न मूकि.

असुरां पूठि सुभट एक धाया, एक पयठा मेल्हाणि;
 मारी मेछ भीछ बलवंता बान छोडव्या प्राणि. ॥८४॥
 सपराणा सुलतानी बंदा आठ मूलगा . पाड्या;
 कीधी केडि असुर उर्गता ते सवि रांनि भमाड्या. ॥८५॥
 छोड्यां बान सांचरइ पाछा; लसव्यूं मेल्हाण;
 विसमे ठामे वालिं बांध्या छोडाव्या केकाण. ॥८६॥
 बगनर तास लोआ उदाली; पाडिउ खजानि हाथ;
 तरकस तीर चीर हथिआरे लसइ सगलु साथ. ॥८७॥
 बि सइ हाथीं रोल्या सूरताणी; उदाल्यां नीसाण;
 वाजी सान; वल्या सवि हिंदू; तु मेलय् मेल्हाण. ॥८८॥
 महिप जइत देवडु पहिला कटक राउला धुरिं
 आगलि करी पायदल ताखति वेगि गया जालहूरिं. ॥८९॥
 तेणइं दिवसि अमावास्या हति खूडलिइं तिणि कालिं
 लखण सेवटू सालहु सोभतु रह्या सरोवर पालिं. ॥९०॥
 आंगां जरहजीण उतारियां; सीतल छाया लीधी;
 तेजी तणां पल्हाण हलाव्यां; खाण चासणी दीधी. ॥९१॥
 मार्या मेछ, सइफलु जीतु; अंगि हूउ अभिमान,
 हाथि डाब उतारि कोठि कीधां . नीर सनान. ॥९२॥

॥ दूहु ॥

पद्मनाभ पंडित भणइ:-जेह कुलि जेह आचार,
 लोप न कीजइ तेहनु; मरण न बीजी वार. ॥९३॥

८७ ग बान सवे उदाली लीधां. ८८ क वाजी नीसाण. ९२ ग सूफली,

॥ पवाद ॥

जे नीसाण तुरकां तिहां सर पाडूँउ पाउ वजाविउ,
सर वाजंना धेगि सुणी करि मलिक नेव तिहां आविउ. ॥९४॥

तुरी सहस छत्रीस पातरिया, सायि हाथी त्रीस,
मलिक नेव बटवतु बंदउ आव्यु आणी रीस. ॥९५॥

दीदु कटक सवल ऊनरौँउ; अछवा हिंदू आव्या;
आठ मलिक मूलगा मराणा; लोक मवे मेलाव्या. ॥९६॥

सुंड मुंड रडवडइ रणगंणि, लोही तगा प्रवाह;
ऊमे हाथइ असुर पोकारइ. पावलि पाडइ धाह. ॥९७॥

आव्यु मलिक सराधरि, देखइ हिंदू करइ मनान;
फेरी विट्ठी ऊडव्या हाथी, कीथां वाण संधाण; ॥९८॥

खेडां तणी ठाठरी मांडी धुरि जे हवसी आव्या;
करी हाक चंवारव वरतिउ; ते हिंदू बोलव्या. ॥९९॥

उठचा सुहड मवे सुडीनि; नीरि गलंता चीर.
घोडा लगइ न जावा लाभइ. वेगइ आहाणि तीर. ॥१००॥

धाया सुभट भाल फूटंते लोह अंगमी प्राणि;
वाजइ घाउ अंगि ऊवाडि; तु चडिया केकाणि. ॥१०१॥

एक सुहड ऊठइ एकमना झीलइ अंगि प्रहार;
भाला अणी कणस तरुआरि वाजइ खांडा धार. ॥१०२॥

एकवीस ऊपला प्राणि लखण सेवटि दीधा.
साल्हु सोभाइत सपराणि घाउ घणा सिंड लीधा. ॥१०३॥

९४ तुरकांते सर पाडूँउ वजाव्युं, विसर. ९६ क बलउ उतार्था सवि;
९९ ग घोडा तणी. १०० क ख विंधीइ. १०१ ग अंगमि. १०२ ग झालि.
१०३ ग ऊपला सपराणा.

साल्हु सोभाइत समरंगणि लखण सेवटु वीजु,
 रणवाटि रहु अजेसी मोहण मांहि मुलगु वीजु. ॥१०४॥
 च्यारि सहस राउत रणि रहीया; मारी फेडिउ ठाय.
 सुद्धि करेवा को न ऊँगरीउ, जई जणावि राय. ॥१०५॥

॥ चूणई ॥

मलिकि लोही लखणा तणू लेई ललाटि कीधउं वांदणूं;
 कीधी वली प्रसंसा घणी:-धंन धंन माता तुह तणी ! ॥१०६॥
 हींदु तरक नही को इसिउं रणि राउतवट लखणा जसिउं.
] जे समरंगणि साहमा मरइ, ने सेवउ सुर वंदण करइ. ॥१०७॥
 पद्मनाभ उच्चरइ पुराण, माणस बांदिउ, करिउ वखाण.
 वल्या मलिक, नवि कीधी जेडि, हींदू वली करेसिइ केडि. ॥१०८॥
 पातसाह आगलि परि सुणी; गयु रवारी वधामणी.
 'पहिला हींदु आव्या जसिइ, मलिक नेव नवि जमलु तसिइ. ॥१०९॥
 सरवर पर सर सुण्या निसाण, पछइ मलिक नइ हुऊं जाण.
 छोज्या वान सुणी परि नवी, आविउ नेव तुरी तारवी. ॥११०॥
 हुई वेढि सरवर तिणि वार; राउत भला करइ हथीआर;
 चुपट वाइ एकमना भडिया; लखणु नइ साल्हु रणि पडिया. ॥१११॥
 मलिक नेव जीतु संग्राम, पातसाह नइ करूं सलाम.
 तु आणदिउ असपति राउ; तस आपिउ पंचांग पसाउ. ॥११२॥
 हुई वात जालहुर मांहि; शुद्धि पूछइ सोनगिरु राय;
 जीतइ सइफलइ न आव्या वही, राय भणइ, कां सारु रही ? ॥११३॥

१०४ क ख महलण. १०५ क ख रण राउत रहीया. १०६ ग वृद्ध
 तणी. १०७ ग नहीं एकू तिसु १०८ ग न कीधी केडि. १०९ क नबेज
 नमणुं तिसे. ख नेव ज नामल्यु तिसिइ.

- दूहवैण राइ धरी तिणि वार; व्यास भणि:—नवि टलि हणार.
 श्रीमालीनी चाडि मूया, देवलोकि ते राउन हूया. ॥११४॥
- वेटइ महिप देवडा तणी रांधिल प्रतिइ वात इम भणी:—
 भोजन वार कंसीया तणू त्राट प्रहार म वालिसि घणू. ॥११५॥
- नासी नइ उगार्या आप; लोह तणइ भिइ विहइ वाप !
 तव लाजिउं महिप देवडुं; किम सांसहूं बोल एवडुं ? ॥११६॥
- तु महिपइ मोकलाविउ राय चडी कटक नि दूडी जाय.
 मलिक सरूप विहुं सि साधि महिपइ हणिउ आपणइ हाधि. ॥११७॥
- महिपा साधि पज्या पंचास, तेह हऊउ अमरापुरि वास.
 हईयडि रोस पातसाह धरिउं, गढ जालहुर भणी सांचरिउ. ॥११८॥
- जास तणु सीताई नाम, आगलि ऊभी करइ सलाम:—
 'जाति स्मरणिका करत लहुं शकन सरूप विमासी कहूं. ॥११९॥
- नवि अवतारि देव अवतर्या, जिणि सवि असुर संहर्या.
 चाहुआग कुलि दशभि वार आदि पुरुष लीधउ अवतारं. ॥१२०॥
- पंख सहिन वालि निज अंग, जुं जई दीवडि पडी पतंग.
 जउ चाली जाइसि सुरताण, सही कान्हडदे लेसिइ प्राण. ॥१२१॥
- बोल न मानइ असपति राय; गढ जालहुर भणी दल जाइ.
 तिणि अवसरि बड्ठी ऊछंगि कुमरी वात करइ मन रंगि:— ॥१२२॥
- 'आम तात ! सांभालि अरदास. वीरमदे छइ लीलविलास;
 रूपवेष वय सरीखु भावि; कान्ह कुमर सुझनइ परणावि.' ॥१२३॥
- बोलिउ पातसाह परि करी:—'गहिली वात म करि कूंयरी !
 ताहरइ मनि कूडउ ऊछाह; हींदू तुरक न हुउ विवाह. ॥१२४॥

नयर जोगिनी मुसलमान साहजादा नइ मोटा खान
ताहरि चिंति वासि वर जेह, करु विवाह; आणवूं तेह. ॥१२५॥

कुमरी भणइः—तात ! तुह्म सुणु, हींदू तुरक छइ आंतरु घणूं.
भोग पुरंदर हींदू एक; हींदू जाणइ वचन विवेक; ॥१२६॥

हींदू भोजन भाव अढार; हींदू तणा भला शिणगार.
तुरक कोइ वर नवि सांसह, वरि हूं तात कुमारी रहूं. ॥१२७॥

कइ कुंयर वीरमदे वरूं, आम तान ! कइ नश्रिइ मरूं.
कुमरी बोलए कहिउं जसिइ, गोल्हण साहि तेडाविउ तसिइ. ॥१२८॥

पातसाह परि कीधी घणीः—वेगि जाउ कान्हडदे भणी.
कुमरी अमारी वर ताहरु कान्ह वछेदिं. विहिवा करूं. ॥१२९॥

जुं कान्हडदे बोल मानसि, तं देसिउं जे मुखि मागसि.
गोल्हण साह जालहुरि गउं; जई वेगि राउल भेटिउं. ॥१३०॥

सभा मांहि सहु कोई सुगइ, गोल्हणसाह ईणी परि भणइः—
पातसाहनी बेटी जेह, वीरमदे परणावुं तेह. ॥१३१॥

जासिइ कटक आपणी ठामि; गूजराति आपसिइ अनामि;
करु विवाह, मनि आणु रही; छप्पन कोडि धन देसिइ दली. ॥१३२॥

बोलिउ वीरमदे मनि हसीः—‘पातसाह परि मांडी इसी
पातसाहनुं इसिउ निवेस, एणीं परि मांडी लीजइ देस ! ॥१३३॥

नवि देस्युं वेवाही मान, नहीं आवइ तुरकागइ जान.
मेर सिखर त्रुटी जउ पडइ, चहूआण चुरी नवि चडइ. ॥१३४॥

हाथेवालु हाथि नवि धरूं. नहि विइसि जिमण माहरूं.
। चहूआणनुं कुल निकलंक जिसिउ पूनम तणु मयंक. ॥१३५॥

१२५ क ख घ अंतर घणु. १२६ ग तुरक को परि नवि साहि.

१३४ क ख नाहण माहरूं.

सूर्य तणइ वंशिं हुँ आन वेडा पुरुषानि आवइ लाज.
 गोल्हण ! तुं मनि झंखिसि आल; हवि लाजइ माहरुं मुहसाळ. ॥१३६॥
 (कुंयर घणी मनि आणइ रीस) लाजइ राजकुली छत्रीस.
 एकवीस जे पृथ्वी राज, तेहु नीर ऊतरइ आज. ॥१३७॥
 लाजइ राजगोत्र, अहिठाण, लाजइ चाचिगदे चहूआण.
 हुं तां नही वटालुं आप, हवि लाजइ कान्हडदे वाप. ॥१३८॥
 गोल्हण ! तुं मनि निश्चल जाणि, इसी वात नवि सुणी पुराणि.
 (कुंयर चित्त विमासी कही) आगिइ हई न, होसि नहीं. ॥१३९॥
 अमृत हाथि थिकु किम ढोलीइ ? भवि भव सुं किम बोलीइ ?
 गोल्हण ! वात विमासी जोइ, खूटिइ कालिं मरइ सहू कोइ. ॥१४०॥
 जन्म मरणना अक्षर मांहि आवी पाछी घडी नवि जाइ.
 चहूआण नवि मूकइ मान. रूठउ किस्सुं करइ सुरताण ? ॥१४१॥
 मग कोरी मांहि रहि सदीव, कर्म न छूटइ ते हु जीव.
 कीधां कर्म सहू पामसि, पांचामि सिरजी छठि कि हुसि ॥१४२॥
 आवी लाज; हुउं अपमान; बोल न मान्यु; बलिउ प्रधान;
 कटक मांहि जई कीधू जाण, गोल्हण तेडाविउ सुरताण. ॥१४३॥
 गोल्हण भणइ, पातसाह ! सुणु. मानइ नहीं बोल आपणुं.
 साम दाम विधि तिणि उपाइ मइ संभलाउ सइंभर राइ. ॥१४४॥
 मइ बोलिया बोल गंभीर, राय भणइ, तुझे पूछु वीर.
 लोभ तणी परि मइ सवि कही, वीरमदे बोल सोसहि नहीं. ॥१४५॥
 भय आपणु चित्ति नवि धरइ, चाहआणविद्वा नवि करइ.
 (इसी वात बोलइ प्रधान) मछरीक मोटु अभिमान. ॥१४६॥

१. १३६ ग तीह नीर १४० ग न थाइ, किस्सुं. १४२ ख उपमान. १४३ ग दान, च्यारि उपाय, मिं सांभलिउं सिंभरि राय. १४४ क ख सांभलइ. १४६ ग रडुद्रि थया.

हईई रोस पातसाह धर्यु; चहूआणस्युं हठ आदर्यु.
 दल ऊपज्यां, रडुद्धि थीयां; जांगी ढोल दमामा दीयां. ॥१४७॥
 आप रडुद्धि आविउ सुरताण, बीजि दिन गोलि मेलहाण.
 तरुअर छाह नि निर्मल नीर आव्यां दल सुंदरला तीर. ॥१४८॥
 करी वालि बांध्या केकाण; पालि दीधां मयगल ठाण;
 ठामि ठामि फाजि राहवी; भला काठगढ खाई नवी. ॥१४९॥
 असपति दल नवि लाभइ पार; पाखलि फरतां कोस अढार.
 पातसाही दल दीछे जिसई, राउलि गढ सिणगार्यु तिसई. ॥१५०॥
 पटकूल मेघवनां कयां कोठिइ कोठिइ विमणां धर्यां.
 रत्न जडिन चंद्रुआथिकां दीसई मोतीनां झूवकां. ॥१५१॥
 उपरि वली त्रिकलसां वणां झलकत दीसई सोना तणां.
 तारा तणा किरणस्युं मिलइ, कोसीसि दीवा झलहलइ. ॥१५२॥
 गीत गान सांभलीई वणां, कोठि कोठि हुइ पेखणां.
 कोइ वर्णवी न जाणइ मान जेहवुं इन्द्र तणुं विमान. ॥१५३॥

॥ गग अशीला धन्यासी. ॥

लंक त्रिकूट सरीखडु रे गोरीयडे गढ दीठ.
 कनक सकोमल फूटडीरे विचिविचि रत्न चईठ. ॥१५४॥
 कनक त्रिकलसां झलहलइरे धन धरीइ सुविशाल,
 रचीय चंद्रुआ चुंफला ए मांहि मोतिडे जाल. ॥१५५॥
 पंचवर्ण पटूलडां ए रचीय परियंचि चंग,
 धवल धुलहर पेखीइ ए विचि विचिचित्र मुरंग. ॥१५६॥

पंच शब्द हुइ पेलणां ए नाचैं नाटक पात्र;
गीत संगीत सल्लण्डां ए सुणीइ सुस्वर सात. ॥१५७॥
कान्हमेर कोठा घणा ए दीसइ दीपक माल,
चाहुआण चंमर ढलइ ए कान्हडदे कुलपाल. ॥१५८॥

॥ चूई ॥

पातसाह मनि अचिरज भयु; कमालदीन तेडी पूछिउं:-
'आगइ सृष्टि सुणिइ त्रि वार; वली सृष्टि शी त्रीनी वार'. ॥१५९॥
बंदइ इसी करी अरदास; 'ईगइ गडि राउलनु छइ वास.
विसमु गढ; विसमा झुझार; उपरि विसमी पोलि पगार'. ॥१६०॥
इसिउ बोल जव बंदइ कहिउ, पातसाह सिर कंपाविउं.
मालदेव नइ वीरमदेउ रातिवाइ उतरिया बेउ. ॥१६१॥
खाई वूरी घणि विनाणि; काठ तणु गढ भांजिउ प्राणि;
एकइ राति तुरकह तणा मंगल बचा वारसइ हण्या. ॥१६२॥
नितु काठगढ खाई करइ; राति वाइ नितु उतरइ;
दीहइ तुरक रलइ जेतलं, नितु हींदू भांजइ तेतलं. ॥१६३॥
तुरकइ हींदू नवि आंगम्या; सात दिहाडा ईणी परि गम्या.
पातसाह ईणी परि भणइ:- (कथन सवि सीताई सुणइ.) ॥१६४॥
'आधी राति देवकीनंद सपन मांहि दीठा गोविंद.
शंख चक्र छइ करि हरि तणइ; पीलं पट्टकूल पहिरणइ; ॥१६५॥
माथइ मोर पीछनी धडी; कानि लोलि रत्न सूं जडी;
देव तणु सामलं शरीर; कटी मेखला शद्ध गभीर. ॥१६६॥
चित्त मांहि हिवि निश्चि धरु, साचु बोल हउ ताहरु.
कान्हडदे भगति आदरी; तताखिणि तुठी आठ्यापुरी. ॥१६७॥

कोलाहल सांभलिउ अपार, कटक मांहि वुठउ अंगार.
कटक सह ते दखीऊं हूऊ; घोडा माणस विलखूं थयुं. ॥१६८॥

॥ दूहा ॥

पुण्य नणूं ए पारखूं, जु दिन रुडा जाइ,
पद्मनाभ पंडित भणइ, तसु सुर किंकर थाइ. ॥१६९॥

॥ चूयई ॥

उलकापात हूउ विकराल; त्रिपम धूम धूंघइ अपार.
वलतु कटक छांडइ मेल्हाण; दीली भणी गयु सुरताण; ॥१७०॥

सोनगिरि जु छांडिउ घाट; वली गोल्हण मोकलिउं भाट.
भाट भणइ:—‘राउल ! इम जाणि, वीरमदे तोडिउ सुरताणि. ॥१७१॥

विहवा तणी न करसि वात; करी मेल देसि गूजरान.
कान्हडदे अवगणना करी, गोल्हण साह आविउ ऊतरी. ॥१७२॥

छडे पीयाणे पाछउ वलिउं; कटक जई वालहीइ मिलिउं.
तिहां थिकां साहण ऊपडी मूद्रडीइ सवि आव्या चडी. ॥१७३॥

वलिउं सहइ; हुउ फरमाण, बीजइ दिवसि गढि मेल्हाण.
तिणि दिवसि कान्हडदे राय शक्ति तणइ जई लागु पाय. ॥१७४॥

‘तूं वीनवूं, आदि योगिनी ! पाछां कटक आणि तूं अनि.
हम्मीर परि हुं आदरूं नाम अह्लांरूं ऊपरि करूं’. ॥१७५॥

शक्ति भणइ:—‘जाउ गढि चडी; जासइ कटक हवि चिहु घडी,
(आश्यापुरी कहि परि घणी) जाशिइ कटक मेडना भणी. ॥१७६॥

- तिहां पेरणूं करिजू जई, पाछा कटक आवशिइ सही.
 मालदेव नइ आयस दीउं; सारु कटक राउलु लीउं. ॥१७७॥
- आव्या कटक पूनलूं वही, आठ फोज जूजूई रही.
 एके मालदेव जई रहि; बीजीई वीरमदे गहगहि; ॥१७८॥
- त्रीजीई अणंत सीसोदीउं; जयंत वावेलु चूथि रहिउं;
 कटक तणु महिमा एवडु पांचमीइ छइ जित देवडु; ॥१७९॥
- दानकरण मालहणदे सही छठी फोजि जमलि रही;
 सोभित देवडु, सातमी; सहजपाल फोजि आठमी. ॥१८०॥
- पुहर पाछलिइ ग्या संचरी; वीटउ खान पाखलिइ फिरी.
 त्रिणि सहस मारिया अईआर; पीठा कटक, न लाई वार, ॥१८१॥
- लीधा घोडा नवि हजार; ताखति तणु न जाणूं पार.
 समसखान नइ खोजा हता, हींदूए झाल्या जीवता. ॥१८२॥
- राजडीउ पाथाइत जेउ नि केहण स्वारी बेउ.
 राउल भणी गया परि सुणी; वेगिइ मागइ कदामणी. ॥१८३॥
- भली वात सहैको सूणइ, किणि परि जीतु ? राउल भणइ.
 कहि वात, 'राउल ! अवधारि, चूकडीइ ग्या हेरु च्यारि. ॥१८४॥
- सहतु पुनेली वोलि छतिइ पातसाह तहीइ मेडतिइ,
 सरिस्यु वीस सहस असेवार समसखान आविउं सकारि. ॥१८५॥
- मोकलाणि सरोवरि हतुं, हुरम सहित साहिउ जीवतुं.
 साहमु राउल मांडी गइउ, मालदेव सिर नापी रहिउ. ॥१८६॥

१७७ ग पूवुली. १७८ 'क' 'ख' घं मां उत्तरार्ध नहीं. १७९ क शोभित
 देवडुं छइ पांचमी, सहित णल फोज पछमी. १८० ग पोहुरि पाछलिवा.
 १८२ ग भादाउत. १८५ क ख मोकल्या नइ ग आणिइ.

आभी राँउ जुहारइ सहै, कीरति बोलै बंदणि बहै;
 कान्हडदेइ इसी परि करी, राउत नइ आप्या सवि तुरी. ॥१८७॥
 एहवु आयस लहि प्रधान उदलपुरि ऊतारु खान,
 सरसु एक सहस भायाल राजडीउ मेहउ रखवाल. ॥१८८॥
 एक सहस पायक सिउं गयु वली सकथुउ जमल रहिउ,
 दिवस एक तिहां अवलंजीउ; सुरताणि दल गयु बूजीउ. ॥१८९॥
 'समसखान मोकलीउ हतु, हुरम सहित साहिउ जीवतु !
 हींदू वात असंभ करी, बूबू लीलां सरसी धरी !' ॥१९०॥
 'त्रिणि सहस मारिया अईयार; बाडा लीधा नव हजार;
 वीरमदे दलि आविउ चडी मोटा मलिक भांजवा भडी'. ॥१९१॥
 एहवी वात पातसाह सुणइ; खुजा लाडणी ईणीं परि भणइ:—
 'आमतात अरदास अवधारि ! भव आगिल्या तणु भरतार. ॥१९२॥
 धरी बहिनि बहिनेवी जेउ गयु जीवतु जालहुरि लेउ,
 सवि आहिनाण आगिल्यां कही हु मुकावि आविसि सही'. ॥१९३॥
 'पातसाह बेटी प्रति भणइ:—'किम भरतार वीरम तुह्य तणइ'
 जाती स्मरण भेद सवि लहिइ, तु वरतांत पिता प्रति कहइ: ॥१९४॥
 पहिले वापल रासुत एह, सिंह राज जाणीजइ जेह.
 हुं जयचंद तणी कूंयरी सरजूनदे नाभि अवतरी. ॥१९५॥
 बिहु बेवाहिं मानि उअह नयर जोगिनी पुर विवाह.
 सती धरम आचरु अभिराम; अंतर्वेध हूउ अवसान. ॥१९६॥
 कासी पति घरि बीजीवार वीरमदे कलहण अवतार,
 अजयपालनी कूतादेउ, ढीलीइ परणावियां वेउ. ॥१९७॥
 अंतर्वेध छइ रूडु देश; तिहां करु मइ अगनि प्रवेश.
 वासुदेव घरि बीजीवार वीरमदे लीधु अवतार. ॥१९८॥

- बैठी वात सांभलइ घणी मुक्तिखेत्र आठमी भणी.
 वली वात पूछइ सुलेतान, 'देवलोरकि' नासि चहूआण. ॥२२०॥
 कल्युग मांहे सत्य खूटसिइ. अहो दैत्य किणि परि छूटसइ ?'
 पातसाह प्रति बैठी भणइ, 'तुझे भगति छउ ईश्वर तणइ. ॥२२१॥
 एह जनम पूठिइ सुरताणि ! शिवगण माहि पामसिइ ठाण'.
 पाछउ बोल पूछिउ वाली, 'होसि मरण केतलइ कालि ?' ॥२२२॥
 'जेउ जालहुर पीयाणूं करइ, सतावीस दिवसि मरइ.
 सवि आगिलां वयर बालवा लिउ अवतार वली पालिवा. ॥२२३॥
 बीली जाइ, तुं मरणज अछइ आठ मास कान्हडदे पछइ.
 'हीई कान्ह सांभरइ सही खूटइ पाप अवतरइ नही. ॥२२४॥
 साचूं भणि; हुंइ जेतलूं गढि जालहुरि आय केतलूं ?'
 'सात वरस को नहि आंगमइ; नासि दुर्ग वरस आठमइ'. ॥२२५॥
 सीताई प्रति राजा भणइ, 'हिवाई जाईइ ठामि आयणइ'.
 बैठी भणइ, 'काम छइ घणूं. सुख जोएसु कान्हडदे तणूं; ॥२२६॥
 भेट करेवा छइ आकुली, वीर तणूं सुख जोइसि वली;
 कलं सनान कुंडि जाबालि छूटइ पाप केतलइ कालि; ॥२२७॥
 धरियां बहनि बहिवेवी जेउ, जई जालहुरि छोडवूं तेउ'.
 सातवीस दीधी पालखी, बापिं साथि मोकलीं सखी. ॥२२८॥
 चाली कुंयरी; हई वधाई; समसखान लावु गढ जाई.
 कुमरी आवी कुंयरी सुणी गउ रव्वारी वधामणी. ॥२२९॥
 'कूडी वात कुणइ ए कही ?' कुंयर वीरमदे मानइ नही.
 दीइ सीखामण, साहामुं जाइ, बीजड भाट मोकलींउ राइ, ॥२३०॥

ऊतारी सुंदरला तीर, तिहां आव्या राय नि वीर.
जव साहामी ऊठी कूंयरी, ततखणि आडि परिअन्नि धरी. ॥२३१॥
बोलइ वात कूंयरी घणी वीती छइ जंवारा तणी. ॥२३२॥

॥ दूहा ॥

पद्मनाभ पंडित भणइ; प्रीति परीक्षा एह,
अङ्ग बिहु जण उल्हसइ नरनारी नवनेह. ॥२३३॥

॥ राग शिखरी गीत ॥

एक पनुती (हो) बगलडी जी, तेहचा प्रेम अपार.
पीयु पोखइ पावसि चडी जौ, सुख लीइ संसारि. ॥२३४॥
कइ मइ मन्मथ दूहव्यु जी कइ हूं निर्गुण नारि ?
पीयु परदेसि वीनवइ जी, आपि आप संभारि. ॥२३५॥
दिवस दोहिला हूं नीगमूं जी; रयणि घणेरी थाइ.
विरह वेदना माहरी जी, पीयु विण रहणूं न जाइ. ॥२३६॥
जू जलहीणी माछली जी जीवइ नही जग मांहि;
कंत विहणी (हो) कामिनि जी तिम तिम खीणी थाइ. ॥२३७॥

॥ चूपई ॥

वीर भणइ, 'ए साचुं सही; पाणि मुख ताहरूं जोइसि नहीं;
तूं स्यूं नहीं परणूं; छइ रोस. बीजूं जं मागिस तं द्योस'. ॥२३८॥
कूंयरी भणइ, 'राय ! अवधारि, बीजां मागिसि वानां च्यारी.
सादल सींह मलिक जे सर्या, सोमनाथ छूटंतइं धर्या. ॥२३९॥

पातसाह नइ आवइ खोडि—समसखान नइ खोजा छोडि;
 सुरताणी दल आवइ जेउ, रातीवाइ म मारिसि तेउ. ॥२४०॥
 जन्म आगिलइ कामण करिउं, तेह पाप जाएज्यो परहुं.
 पातसाह बोल्यु पालसिइ'. वीरम भणइ, 'साचुं हसिइ. ॥२४१॥
 देउल तणुं न भाजइ रङ्ग, देसि अह्मारइ न करि भङ्ग,
 पीडइ नही विप्र नइ गाइ, सत्य वचन तु आपइ राइ. ॥२४२॥
 पातसाह' टलतुं जे सह देसि कटक मोकलयो वहुं'.
 साखि करिउ उगमतु भाण, कूंयरी करिउ बोल परमाण. ॥२४३॥
 तु कूंयरी बौली परि सुणी, 'ईछा छइ गढ जोवा तणी ।
 द्युं सीखामण, राउल कान्ह !' साथि मोकलीया परधान. ॥२४४॥

॥ अथ नगर वर्णन ॥

६२५५५ ६३२

श्री नगर जालहुरनी रचना । गढ मढ मंदिर पोलि पगार । अट्टालीआं
 मालिआं । टोडले त्रिकलसां । गगन चुंबित कोशिसां । सात खवणां धव-
 लग्रह । रभ्य प्रदेश । सूकडीया गवाख । मलयागिरि जाली ।
 कृष्णागरी थांभली । माणिकवंध काचवंध भूमि । उराउरी वलभी ।
 पगथीआ चूक चूनालूआ । शतभूमिका सहस्रभूमिका सभानी रचना । म-
 हाराजाधिराज कान्हडदे सभापूरि वइतु छइ । सिंहासन परतु छइ । परियचि
 ढली छइ । केतकीना गंध गहगहिया छि । सोरंभना सोड आवर्या छइ ।
 सभा मांहि सेरि मेह्हाणि छि । जाइ वेल वालु कंद मचकंद दमणु मरुउ पा-
 डलना परिमल । पंचवर्ण पुष्प जातिना प्रकर पाथर्या छि । गुलालना गंध-

२४० क सरणीइ दल आवइ जेइ. २४३ ग बलतुं. गयणगण.

क अथ नगर वर्णन जालहुर तणां, पोलि प्राकार, टोडाटोडी, पगथी-
 आरां चूकासरि चूनालूआं, वेढ्ठो, गहिगह्या, सांभलतुं, चामा वंजन, आत्मा
 प्रधान. ख गवाखां, ग घोडा वहीयालि घाल्या छि.

राग गहिगह्या छि । पज्यां कपूर पगे चांपीय छि । बोडा वालही जाल्या छि ।
 हाथीयानी सारसी आगलि कानिं पडिउ कांइ नथी सांभलीतुं । पीतलहरना
 मादलनो धौंकार वाजि छि । नृत्यकी नृत्य करि छइ । तत वितत घनशुपिर
 पंच शब्द वाजित्र वाजि छइ । पंच वर्ण छत्र धरियां छइ । चामर व्यजन
 बिहु पासि हुइ छि । अमात्य मंडल प्रधान, सामन्त मण्डलिक श्रीगरणा
 वयगरणा मुकुटवर्द्धन अङ्गलेह मसाहणी टावरी चारहीया एवं वधि पुरूप
 वयटु छइ ॥

॥ चूई ॥

कोटे छइ कोसीसां घणां, गूख गवाख, मढ, मतवारणां.
 धवलहरे ते जाई चडी; रत्नजडित दीठां भूमि हरि. ॥२४९॥
 राज लोक जोई कूंयरी, जिहां कान्हडनी अंतेउरी.
 कूंयरी केतलु करइ वखाण ? जोया पंचवर्ण केकाण. ॥२४६॥
 राजरीद्धि दीठी निरमली, राय तणूं सिंहासन बली.
 जोया राजसभा परिवार; जोया राय तणा भण्डार; ॥२४७॥
 जोई वाडी जोई वावि; कूंयरी जोवा गई तलावि.
 देवल देव जोऊं फिरी; नगर लोक दीठउ कूंयरी. ॥२४८॥
 गढ ऊपरि कूंयरी तिणि कालि करइ सनान कुंडि जावालि.
 कूंयरी जोवा आवा भणी राउलि दीधी पहिरामणी. ॥२४९॥
 सोमनाथ छूटंतइ लीया हाथी राउलि पाछा दीया;
 जे जे मलिक राई झालीया, ते कूंयरी नइ पाछा दीया. ॥२५०॥
 आगेवाण देखाडइ वाट, साथि मोकळिउ बीजड भाट.
 सह वलिउं बुलावी करी कटक भणी चाली कूंयरी. ॥२५१॥

२४५ ग कोठा नि, गुख मरम नि मतवारणां, जोयां चडी, जडित पिठी
 फूदडी. २५० ग छूटंति, कूंयरीनि आलीया. २५१ क आगइ वाण, ग बलीउ
 सुहार ज.

तू जिहमति हूउ सुरताण, पाछु बलिउ, दीउं मेहलाण.
 दल भेडता थिकु उपडिउं; तू हरसुरि जई नइ चडीउं. ॥२५२॥
 वहि पालखी उतावली; कूंयरी जई नइ सइमभरि मली.
 चालि चालि उतावली करी गयां आंबिर कटक सांचरी. ॥२५३॥
 चाल्या कटक ददामा दिया; बीजइ दिनि बाहडपुर गया.
 मदन भेर वागां नीसांण, तू ढीली पुहुतु सुरताण, ॥२५४॥

खण्ड ४.

॥ चूपई ॥

चूथा खण्ड तणुं आरंभ बोलइ पद्मनाभ कवि वंभ.
 संतोखिउं सजन संयोग, तु पातसाह थिउ आरोग. ॥१॥
 सरिउं काज, मन पूगी रली; पातसाह नइ वेटी मिली.
 ततखिण पूछइ असपति राय, 'किम तिं मलिक छोडाव्या माय ?' ॥२॥
 एहवूं वचन पातसाहि कहिउं. कुंयरी पीरोजा आयस लहिउ,
 गढनी वात पीरोजा भणइ, सावधान थिउ पातसाह सूणइ. ॥३॥
 बोल वापनु हईडइ धरी सकल स्वरूप कहिउं कुंयरी,
 'कान्हडदे छइ जेणइ ठाय, ते जालहुर किसु छइ माय ?' ॥४॥

॥ दूहा ॥

'कणयाचल जागि जाणीई ठाम नणुं जावालि;
 तही लगि जगि जालहुर जन जंपइ इणि कालि. ॥५॥
 विषम दूर्ग सुणीई घणा; असिउ नही आसेर;
 जसिउ जालहुर जाणिई, तिस्यु नही खालेर; ॥६॥
 चित्रकोट तिसिउ नही; तिस्यु नही चोपानेर;
 जसिउ जालहुर जाणिई, तसिउ नही भामेर; ॥७॥
 मांडवगढ तिस्यु नही; तस्यु नही मोहोर;
 जस्यु जालहुर जाणीई, तिस्यु नही रानेर. ॥८॥

॥ चूपई ॥

वसइ नगर गिरि ऊपर घणूं. स्युं वर्णवूं तलहटी तणूं ?
 वेद पुराण शास्त्र अभ्यसइ, इस्या विप्र तिहां वार्सि वसइ. ॥९॥

१ क हुउ आसिंग. २ ग कटकनी. ४ ग हैइ. ५ क ख जंपइ जय-
 कार. ६ ग आसेर (sic भासेर=असीर गढ) साहेर. ७ ग मोहोर. ८ ग
 आ छे नहि. ९ ग रुडु लोक तलहटी तणु.

विद्यावाद विनोद अपार वन्य विवेक लहइ सु विचार.
 राजवंश वसइ छत्रीस, छत्रु गुण, लक्षण वत्रीस. ॥१०॥
 चाहुआण रा तेणइ ठाय; अबला विप्र मानैइ गाय;
 छत्रीशइ दंडायुध धरइ. हीण कर्म नवि को आचरइ. ॥११॥
 च्यारि वर्ण उत्तम जाणीया विवहारिया वसइ वाणीया,
 वुहरइ, वीकइ, चालइ न्याइ, देसाउरे करइ विवसाइ. ॥१२॥
 जलवट थलवट चिहुदसि तणी वस्तु विदेसि आणइ घणी,
 बीसा दसा विगति विस्तरी, एक श्रावक नि एक महेसरी. ॥१३॥
 फडीया, दोसी नइ जवहरी, नामि नेस्ती कामि करी;
 विविध वस्तु हाटि पामीइ; छत्रीसइ क्रीयांणा लीइ; ॥१४॥
 नगरि मांडवि वारु पीठ; आछी खेरा^ल चोल मजीठ;
 पाडसूत्र पट्टेआ सालवी वुहुरि, वस्तु अणावइ नवी; ॥१५॥
 कंसारा नि नाणुटीया; घडिया घाट वेचइ लोटीआ;
 कागल कापड नइ हथीआर; सांघि सुदागर तेजी सार; ॥१६॥
 तली सूखडी तेलइ मान: नागवेलि अणीआलां पान;
 ईणी परि वस्तु विकाइं बहु जं जोइइं ते वुहुरि सहै. ॥१७॥
 बडी बडी घडीयालै सान, राति दिवसनां लाभइ मान.
 चुहटा चूक चूतरां घणां; ठामि ठामि मांडयां पेखणां. ॥१८॥
 सेरी सांघ मोकली वाट, नगर मांहि छोह पंक्ति हाट.
 बांची मोची सई सूतार वसइ नगर मांहि वर्ण अडार. ॥१९॥

१० ग विद्यावेद. १३ क ख महेश्वरी, ग अणवि घणी. १६ क ख
 कसारा नट नाणुटीया. १७ क जे, १८ ग चीरिया. १९ क ख सइ ग
 मांहि पटणीघट हाट.

गांछा छीपा नइ तेरमा विवसाईआ वसइ नगरमां, आप आपणि काजि सहुँ मिलइ; चुहटइ हईइ हईउ दलइ	॥२०॥
आठ पुहरि नित पूजा करइ; ईडि धजा वस्त्र फरहरइ; वलति वारि हुइ नितु जात्र; नाटक नट नचावइ पात्र.	॥२१॥
पुरइ प्रत्या जे ध्याइ लोक, भूख दुःख नइ टालइ शोक. जोइ जिणालां ठाम विशाल, वसही देहरां नइ पोसाल.	॥२२॥
गढ उपरि जल ठाम विसाल, झालर वावि कुंड जावालि, वारु वावि मांडही तणी, साहण वावि अति सोहामणि,	॥२३॥
राणी तणी वावि गंभीर, नवलख वावि निर्मल नीर; शोभित बूर्ज बूर्ज कांगरु नदी तरुअर फलवा वरु.	॥२४॥
साल्हा वावि करहडी जाणी, कान्हमेर रूयडु वखाणि. साहमी वाडी तरुअर चंग, राय तणा छइ मंडप रंग.	॥२५॥
जेणइ वइसइ जालहुरो कान्ह, राज रीद्धि छइ इन्द्र समान. रामपोलि अति रलिआमणी; त्रिणि पोलि तलहट्टि तणी,	॥२६॥
पोलि फूटरी पाटण तणी, चीत्तुडी नइ ढीली तणी. वारी पोलि भलेरु भाव, कुंयर तणु तलहट्टि तलाव.	॥२७॥
सुंदर नाम तलावउ जेउ, भोले लाउ कि चोली बेउ. पाणी तणी जे परव अपार सहुको मांडइ शाहुंकार.	॥२८॥
जे पहिरइ मुद्र कांथडी आविइ यनि योगी कावडी, देशान्तरी पंखीआ भाट अन्न अवारी पूछइ वाट.	॥२९॥

२० क वलते तारे, नाटक नृत्य नचावे. २२ ग चोथुं चरण नथी.
२३ ग पहेलुं चरण नथी. २४ क नटरख वावि, शोभित वज्र वरुवा वरु
ग नदी तरुअर मांदि वरु. २५ क साल्हा वावि कान्हमेर, ग साल्हु चुक.
२८ क तलावइ शत्रुकार, ग भोलि भाविक चोल बेउ. २९ क मुद्रा कावडी
अन्नयवारी, ग मुद्रिका घड़ी.

- तरुवर छांह परस चूवटि, राउत रमइ नितु जूवटइ,
नगर नायका रूप अपार, नितु नितु नवला करइ सिंगार; ॥३०॥
- तास नणइ मंदिर वीसमई भोगी पुरुष तेहस्युं रमइ.
वावि, सरोवर, वाडी कूआ; नगर निवोसि ढलइ ढीकूआ. ॥३१॥
- गढ गरुड जेस्यु कैलास ! पुन्यवंतनु ऊपरि वास !
निस्थु त्रिकूट टांकणे घडिउ ! सप्त धातु कोसोसे जडिउ. ॥३२॥
- घणी फारकी, विसमा मार, जेणि ठामि रहइ झुझार.
झुझणहारनी समदा वली वसमी वाट वहइ दीकली; ॥३३॥
- गोला यन्त्र मगरवे तणा आगइ गढ ऊपरि छइ घणा,
उपरि अन्न तणा कोठार व्यापारीआ न जाणु पार. ॥३४॥
- माणिक, मोती, सोनां सार, गढ मांहे गरथ भरिया भंडार.
टांकी वाव भयीं घी तेल; वरस लाख पुहचइ दीवेल ! ॥३५॥
- जूना सालां सूकां खड; ईंधण भणी घणां लक्कड.
जालहर गढ विसमुं घणुं चाहुआण राय नणु वइसणुं. ॥३६॥
- कान्हडदेउ पाटनु घणी बीजी भूमि भोगवइ घणी.
राजरिधिनुं कसिउं वखाण ? चालइ पंचवर्ण केकाण. ॥३७॥
- चरिइ सेलडी साकर द्राख अति रुयडा तुरंगम लाख.
पाणीहरा, पोलिआ, सूयार, दास दीकोली, संख न पार. ॥३८॥
- श्रीगरणा, वइगरणा भला, साणहिता महिता राउला.
नगर, तलहार, देस सेलहुत, देहरासरि विप्र प्रोहित. ॥३९॥

३० क चुवटे जूवटे. ३१ क वीसमे पुरुषज ग भोग पुरंदर. ३३ क जेणिइ झुझणहारना सम दावली वसमी धार ग झुझाणनी समदा वली विसमा वाट. ३६ ग टांका यावि, सूकां साल तणां सूकां खडां, लाकटां. ३८ क चरिइ रुडा, पाणीहारि, दाशदीकला. ३९ क देहरासरि, ग नगर तलहार देडु सेलुहोत.

अवधानी अनि ठावरी, - करइ मसाहणी चिंता तुरी.
 भंडारी कोठारी जेउ, पूरइ वरु राउलु तेह. ॥४०॥
 आंव्या गया नइ दीजइ मान बुद्धिवंत राउला प्रधान.
 नितु नितु कीजि रा लगुनि क्तां पोसानां दीजइ कणह नां. ॥४१॥
 चाहुआण बरि आजु लगइ ठकराला राउत उलगइ.
 सोहलंकी, बाधेला, सुहड, रोमाला राउत राडूड; ॥४२॥
 एक राउत चाउडा नइ हूंण अनि फूटरा, उतारइ लूण.
 जयवंता यादव, परमार, गोहिल सवे सबल झुझार. ॥४३॥
 एणि परि राजवंशी जे सबइ, लिइ ग्रास गाम भोगवइ.
 तरुआरे सोनानी मूठि, करडां खेडां बालई पूंठि, ॥४४॥
 कडिं कटारी हीरे जडी, पाडसूत्रनी छइ दावडी.
 भला भलेरा देशइ हाथि वयरी सिउं ते बाहइ बाथि. ॥४५॥
 मेयवानां फालिया बांधवा; पाए मोजड पागर नवा;
 खांडा पटा तणी गजवेलि अलविइ आगिला होंडइ गेलि. ॥४६॥
 साव लोह भाला नइ सांगि लिइ हथियार सवे मनरंगि;
 नवां सावटू ठेसि पाय, उलगीइ कान्हडदे राय. ॥४७॥
 रंग विरंगी मूहगइ मूलि पहिरइ एक कणयरी झूलि.
 भोजनि वीर मंडाइ त्राट. कीरनि बोलइ चारण भाट. ॥४८॥
 सेव, मूंहाली, लाडू गिल्या, आन्ना मांडा, पापड तल्या,
 खानां खडक, सालणी, वडी, कुर कपूर, तली पापडी, ॥४९॥

४० क अतेटावरी, मसांणी, जेह, राउल तेह ग अवधानीया दीसि
 ठावरी. ४१ क दीजइ दान, कोई राउलावतां. ४५ क दामणी, ग दावडी.
 उत्तगर्ध नथी. ४७ क भालाने, ठेसिइ ख सावटू ठेलिइ, ४८ क भोजनवार
 मांहीड त्राट, ४९ क मालणे वली ग खाजे खडक सवर्णि वटी.

पंचधार लापसी, कंसार, धान रसोना भाव अढार.
 अति ऊजलां सथरां दही, भुंजाई ई राउति लही. ॥९०॥
 पान कपूर दीइ थइ यात. चूया सरस चोलिया हाथ.
 मुडुधानि कुमरी घणी अन्तेउरी कान्हरा तणी. ॥९१॥
 सवि सकुलीणी, रूप अपार, माणिक मोतीना सिणगार.
 वडि रा लगुनि एहवी रीति हईडि सवि राय नइ चिंति. ॥९२॥
 कान्हडदे राजा सु विचार रुपिइ जिसिउ अश्विनीकुमार.
 वोलावीइ नितु परधान. छइ दरसन नइ दीजइ दान. ॥९३॥
 मंडपि मुहुल दीइ भूपाल, नाचइ पात्र, ऊगटइ ताल.
 जाणइ भरह भेद संगीत, पाटबंध ते गाइ गीत. ॥९४॥
 खित्रीवट जे महा सधीर मालवदेव छइलडु वीर.
 जिसी प्रीति लखमण नइ राम, राज अनेरइ एहवी माम; ॥९५॥
 जिसी प्रीति हणूया सुग्रीव, जाणि नही जूजूया जीव;
 सी करि छत्र चामर ढालीइ. साचइ न्याइ प्रजा पालीइ. ॥९६॥
 देस देसना आवइ माल. कान्ह मालदे वि विरिसाल.
 मोटिम घरि चाह आणह तणी. राज करइ थानक आपणि. ॥९७॥

॥ ब्रह्मा ॥

राज रिद्ध निर्मल सुंणी पूण्य तणइ परमाणि,
 पद्मनाभ पंडित भणइ, सिर धुणिउं सुरताणि. ॥९८॥

५० क टोपला दही, लईइ सही. ५१ क चोया मुडाधानी कहानडदे
 तणा ग चूया सरसा चोलि (सिं चोलि) हाथि. ५२ ग- हीहिं राउलि
 चिंति. ५३ ग छहरि सण देवगवि मान. ५४ क जाणइ जेह भरह संगीत,
 ५५ क साहस धोर अनइरई. ५६ क सिकिर, ५७ क कानमाल बेऊ परिसाल.

॥ चृष्टई ॥

कहि पातसाह, 'सांभालि माइ ! इसिउं दुर्ग किम लेणुं जाइ ?
 कुमरी ! तिं वण जाणितुं किउं ! जइ जालहुरि वचन कां दिउं ? ॥५९॥
 कुमरी भणइ, 'अवधि मिइ कही तिणि दिनि गढ भेलासि सही'.
 तिणि अवसरि बोलिउ सुलतान, 'सुकुन बोल ताहरा प्रमाण'. ॥६०॥
 राजा भणइ मुहुल मांहि आवी, 'सुलतानि बंदा बोलावि'.
 कमालदीन मलिक तेडिउ, सीहु, पातलु, सरिमु गउ; ॥६१॥
 सादी मलिक मान छइ वणूं, मलिक अमादलि माटीपणूं,
 नयामदीन मलिक बलवंत, मलिक नेव जाणे जयवंत, ॥६२॥
 मलिक बांहदीन बोलावीउ; लाख लाख साहण आपीउ.
 बंदा तणा सवि अईयार हुंसे मुंसे वरखुरदार. ॥६३॥
 अहिम्मद, महिम्मद नइ हाजीउ, आख, बापू नइ गाजीउ,
 मीर गदाई, ताजनमीर, मौजदीन, आरोहि वीर, ॥६४॥
 साहबदीन, पीरोजु बली, कयामदीन सिउं जाय मिली;
 बहिरदीन नि वगसुं भणउ, राजदीन बंदउ ते तणउ, ॥६५॥
 मलिक अइआज, प्यारु मीर, नथ्यु, आवू, गदाई, वजीर,
 नीधू, धार अनि मरगूव, ईसमाल, रूडु आकूव, ॥६६॥
 डुलतीयार, बाहादुर, हम्मीद, खिरदीन, कालु, फिरीद,
 समसदीन, आदम, अमरीम, सलेमान, अब्दुल, करीम, ॥६७॥
 अली, मीरण छि यम जिसिउ, इछू, मीठू, भीखु तिसिउ;
 चिगन, चंद अनि महारूफ, काविल महा भयंकर रूप, ॥६८॥

५९ क ख माय. ६१ ग नाम समरकदी जेहनि, बोलावि बंदा तेहनि.
 एवुं उत्तरार्ध छे. ६३-क खयरदार.:ख वखरदार. ६७ क पूर्वार्ध नथी. ६८
 क आसीमी रणमुंमणनस्थुं.

बदरदीन, सेख नइ सधु, बहादर, ईसप, प्यारु, बधु,
 मलिक अईयार, हसामु मीर, गटू, कटू, कमामु मीर; ॥६९॥
 तुरकाणां तणु पार नवि लहं. इणि परि नाम केतलां कहं ?
 गमे गमे चड्डीआता फिरइ, ढीलीं नगरि मेलावा करइ. ॥७०॥
 एक तणी नवि लहिइ भाख; चाह्यां कटक चडी नव लाख.
 असपति राय तणइ फरमाणि खानजिहां राखिउ दीवाणि. ॥७१॥
 दीधी सीख पातसाहि घणी, 'फोज करेज्यो आपापणी.
 वचन दीऊं जालहुरि राय, कटक न आवइ रातीवाय. ॥७२॥
 मारगि रहिजो जूजूइ गामि; तिहांथा जाउयो एकिं ठामि.
 ल्यु असवाव सामटु अनइ वरस आठ तणइ माजनइ'. ॥७३॥
 लाख लाख साहणना वाट दश सहिस दीवाणी हाट.
 लाभइ चाउल, मूंग नइ लूण; आटा गुल घी, खाइ कूण ! ॥७४॥
 लाभइ खांड, नेल नइ मीरी; करइ सालणां, लाभइ सिरि;
 अजमा जीरां लाभइ बहु; बेसण ब्रीहाली लि सह; ॥७५॥
 लाभइ नवी तिली नइ विरी, कोठीबडां तणी काचरी,
 आदा, सुरण, केला बहु, बीजेरां, दाडिम लीं बहु; ॥७६॥
 लाभइ खारिक, फोफल, द्राख; वली नालीयर लाभइ लाख;
 वली लाभइ साबू, कंटोल, हाटि हाटि छि निरतां तेल. ॥७७॥
 गांधि हाटि पामीइ पडी, रोग न आवइ एकइ घडी,
 साथि आवइ घोडानी लास, कटक मांहि मंडाइ घास. ॥७८॥
 लाभइ कापड नइ हथीआर, मोजां कुसि न लाभइ पार.
 एवडु वरु दीवाण ज सहइ; सहु चूगणां मसारा लहइ. ॥७९॥

७१ क नवि जाणु भाख. ७४ क देश देश उत्तरार्ध नथी ख दशदश.
 ७५ क लाभइ सझी ख सही. ७६ क विशी ख विही. ७८ क नइ एकिं
 मांढीनिखास,

- हाट तणु पार नवि लहई, घणां लोक विवसाईआ वहई.
खांडां, तरकस, तीर, कमाण, जरहजीण पूरइ दीवाण. ॥८०॥
- मोटा मलिक गुदरुइ वलि घोड़ुं मरइ नवुं मोकलइ.
चाल्या कटक सोनगिरि भणी, पूठिं वनगइ आवइ वणी. ॥८१॥
- भोई, मेहर, घणा तब्बाक, भठीयारा, धीवरना लाख,
ढाडी मतरव गाई गीत. ठामि ठामि निपजइ मसीत. ॥८२॥
- आगि उंड समारइ वाट, वार सहिस सूतार, सिलाट.
माली, तंबोली, सोनार, चालइ घाटघडा लोहार. ॥८३॥
- कंसारा, त्रांवाहर, सवइ चालइ, कारु नारु नवइ.
तीरगरा, बगनीगर वली, खास खवास सांचरइ मिली. ॥८४॥
- भाठी मद वेचइ खमार. चौद सहिस चालइ चमार.
द्राम रोकडा आपइ हाथि उरति पूंगडां लीधां साथि. ॥८५॥
- मलिक लहइ विमणी करियाति, चालइ कटक दीह नि रानि.
जिणिइ ठामिं कटक ऊतरइ, वेगि काठगढ खाई करइ. ॥८६॥
- चज्या कटक, सीखामण हई; ददा सनावर साथि देइ.
दि सीख पिरोजा तिणि भावि, 'वीरमदे जीवतु लेइ आवि. ॥८७॥
- एक वात हई जाणिजे, वीर तणु मस्तक आणिजे.
संसारि जे कुल मांहि करी', छानी वात कही कुयरी. ॥८८॥
- लाल सिराचा तुरक ज जिहां, मलिक मसूरति वइसइ तिहां.
वली वचन बोलइ सुरताण, 'अह्म एणीं परि करिज्यो जाण. ॥८९॥
- जोयण जोयण पाला मइ वीस मेल्हे वली ढोल च्यालीस,
घोडा सहस एक असवार, सुरताणी ढोल हुइ जिणि वार— ॥९०॥
- वाजइ सवे ढोल जेतलई—जाणुं खवर अझो तेतलइ'.
कटक मेडतइ चाली गयां; नवि लाख एक थाहरि हौयां. ॥९१॥

बीजड भाट चालीउंजिसई, गोलहण साधि मोकलिउ तिसई. ॥९२॥
 गोलहण गयु जालहुर मांहि, तु अवगणना कीधी राइ. ॥९३॥
 'जोयूं मलिकनूं मांटीपणूं ! सज थाज्यो, करस्यूं पेरणूं.' ॥९४॥
 लेख लिखाणा पाद्रिं पाद्रिं, तेडां गयां साचुरि, थराद्रि,
 काकरनयर वाराही बेउ, कांथगहडीना राउत जेउ,
 अमरकोट नइ वीकमपुर, जेसलमेर गढ, बाधणहुर, ॥९५॥
 पारकर, पूगल, मरोट, धाणक, पोखर, आल्हणकोट,
 कछ, जागलू नि जासेहर, साराणि, चेत्रा, नाईसर, ॥९६॥
 जिहलवाडु नइ देनेर, कइलवाडु, गढ बाहडमेर,
 सिंधू, सवा लख, नरवरजाणि, सवे देसुंत बोलावी आणि. ॥९७॥
 वली खमाल अनि नावरूं, टूकटोडु, सोजित, वारडु,
 पाद्रडूं, गिरडूं, रखेलि, डोडिआलि, राणिक, काछेलि, ॥९८॥
 घाडु, सीसुद्रूं, छेवाण, भाइल, बोरी मादूं ठाण,
 चडाउलि चांगु करी आप, सीमाडा स्यूं मांडइ व्याप. ॥९९॥
 झलहल देवराउत जित्या, आवु तणा देवडा तित्या. ॥१००॥
 त्रसांगमु, दांतु, भेलडी, वावेल, वारड ग्या चडी. ॥१०१॥
 पोसीना नि भड सीहर, गढ तारंगु, पालहणपुर,
 समीयाणा, रडुद्रा, रोहावि, संधि महेवा धणी बोलावि. ॥१०२॥
 भाद्राजण, मंडोहर तणा सूरु चंदेरी राउत वणा.
 नवि कोटना राउत जेह, ग्या जालहुरि चडीनि तेह. ॥१०३॥
 वालीसा नि सीसोदीया, सोढा नइ सिंधल आर्वीया.
 ते पंचास सहस असवार राउल भेटी करु जूहार, ॥१०४॥

९३ क मलक मसूख पणुं घरादि ख मलिकनुं पणुं. ग थिगादि. ९४
 ग कंतु गेहडी राउत तेंउ, ९५ ग आसलकोट. ९७ क बमानई ग सांकति.
 ९९-क-पाद्रवरां सांतसा १०० ग शुद्ध. १०२-क-सिंधव ग सामुद्रीया.

एक लाख खांडाधर वली. छत्रीसइ राजकुली मिली-
 हींदू घणा जे जालहुर मांहे कहिउ जई गोल्हण साहि. ॥१०३॥
 गढ मेडता नइ सिंउद्वडी दीयां पीयाणां चालियां चडी.
 पंच वीस सहस असवार, विमणा पाला झूझणहार; ॥१०४॥
 राउल मालदे चालिउ चडी पुहुतु वाडी जिहां टूंकडी.
 राउल कार्हि आयस दीयु; कुंयर वीरम भद्राननि गयु. ॥१०५॥
 मालदेवनूं दल जेतलूं वीरमदेव तणूं तेतलूं
 एक दिवसि कुंयर रणि भडई; वीनइ दिवसि मालदे चडई. ॥१०६॥
 च्यारि वरस ईणि परि नीगम्यां; हींदूए दल प्राणि दम्यां.
 ढीली भणी लिखी अरदाम; 'हींदूए दल पाडिउ त्रास. ॥१०७॥
 कटक तुरक थयु संघार; सतर सहस पडिया अईयार.
 मोटा मलिक किसी परि करई? हींदू तणु कोइ नवि मरई'. ॥१०८॥
 वलतु पातसाह इम भणई, 'नवि लाख साहण आपणई.
 लाख दस सिइ झूझणहार, मारंतां नवि आवइ पार. ॥१०९॥
 सहस पंचास हींदू तणई; एक लाख साहण सह भणई,
 जां हींदूथा विमणा मरु, तां तुझे पाछा मन ऊसरु. ॥११०॥
 वचन कान्ह नवि लोपइ सही; रातीवाइ आवसि नहीं'. ॥१११॥

॥ दूहा ॥

पद्मनाभ पंडित भणइ; भावि चंचल होई,
 सज्जन जे अंगीकरइ वचन न लोपइ सोइ. ॥११२॥

॥ चूपई ॥

'गढ लागि गढ खाइ करु, एणी परि आत्रा संचरु;
 नित मेह्णाण सवे पालटु; कटक करु ऊलट पालटु; ॥११३॥

१०९ ग उत्तरार्ध नथी. ११० ग पूर्वार्ध नथी. ११२ क प्रविचंचल
 ख जउ इवि चंचल.

एहवी बुद्धि सवे आदरु; एणी परि आवा संचरु.
 हींदू सूं तहो बोलुं इस्युं, सरिखे दलि आपण झुझस्युं. ॥११४॥
 ए पंचास सहिस मूलगा; इसी सहिस सांधू दल भला.
 एके एके झुझावयो; मांटी नि प्राणि पाडयो. ॥११५॥
 मलिक इसिउ हींदू नइ कहइ, 'बीजा कटक तडोवडि रहइ.
 अहो सामा आवूं जेतला, तहो राउत भडज्यो तेतला'. ॥११६॥
 ईणो परि बीस दिहाडा हूया, दस सहस राउत रणि मूया;
 बीस सहस मंगल रणि रह्या, गढनी पाता आवा गया. ॥११७॥
 बली पडिया विमणा हवसी, वात चिहु दासि जाणी इसी.
 गढि उतरइ नितु नवनवइ. गया कटक प्रादलि सवइ. ॥११८॥
 इस्युं सांभल्युं कान्हडदेउ, दलि रजपूत मरा सवेउ.
 मालदेव नि वीरमदेउ व्यास पाहि तेडाव्या तेउ. ॥११९॥
 कटक तूरकइ तोणि समइ गया उडवइ वरस पांचमइ.
 असिउं कहिउ कान्हडदे राउ, 'गढ उपरि जल थोडउ थाउ'. ॥१२०॥
 व्यास भगइ, 'मंत्रनइ उपाइ वहिली वृष्टि होसि गढ माहि'.
 गढ उपरि गढरोहा समिइ वूठा मेघ दिवस पंचमइ. ॥१२१॥

॥ दूहा ॥

मंत्र महोवधी देवता अनुदिनि पूरि कडि,
 पद्मनाभ पंडित भणइ, पुण्य तणी परसिद्धि. ॥१२२॥

११४ क डिहू सें अहो बोलिउं इसिउं. ११६ क भेंजु. ११८ क वाजी
 इसी, फालू यसिबइ. ११९ क मरासि वेउ. १२० ग ग्या ओहवाडी १२१
 क इसि, ठूठा देव दय सिचऊ दमइ. १२२ ग मंत्र महिपद्विज देवता.

- ‘जूनां धान हुइ वउहीण, निगि करी देह थाइ खीण’,
 असी वातराउल-जे भणइ, बीजि दिवसि महाजन सुणइ. ॥१२३॥
- राजंगणि सवि ग्या संचरी पहिल् सवि सह मेळु करी.
 जई रा लगुनि भेटणुं करूं, मोती भरिउ थाल ते भरु. ॥१२४॥
- विवहारीया राय बीनवई, ‘अहो आलहिणुं करिसं सवई,
 करया वेदि, म छंडु मान; वरस साठि प्रीसिउ धान’. ॥१२५॥
- रामसीह फडीउ इम भणइ, ‘कण कोठार वणा अह्न तणइ.
 मग, चात्रा, जव, काठा गहुं पूरूं वरूं, जु आयस लहु’. ॥१२६॥
- बीरम भणइ, ‘उवारु जीउ, वरस बीस हूं पूरूं बीउ.
 मागूं सीख, पसाय अह्न करूं, मुंजाइ विमणउं वावरे’. ॥१२७॥
- जइतसी दोसी इम भणइ, ‘वस्त्र वस्त्रारि वणी अह्न तणइ.
 लेवा तणी म करमिउ माठि; कापड हूं पूरूं वरस साठि’. ॥१२८॥
- भोलु माह भणइ, ‘लिउ नेल, असी वरस पूरूं दीवेल,
 वाले एतलु छइ पावरे, वलते वारे नाहणुं करूं’. ॥१२९॥
- राय भणइ, ‘महाजन ! परि कही कोरूं धान जिमाइ नहीं’.
 जमली सावि दीइ परधान, ‘ईवण विण नवि पाचइ धान’. ॥१३०॥
- मोहणसाह कहइ ए परि, ‘वान एतली छइ पावरी.
 सूकडि अगर अह्नारइ वणां; वरस साठि पूरूं ईवणां’. ॥१३१॥
- राय भणइ, ‘ई साचूं सही; पाखइ गोल न सकीइ रही’.
 भीमु साह ईणी परि भणइ ‘देउल मन भाजु आपणइ. ॥१३२॥
- वरस अद्वार लगइ त्रापडा गुल दीकलीइ पूरूं गडा.
 तेहु पारखूं जोउ राय ! गुलनु गोलु विमणुं जाय; ॥१३३॥

वाजइ ते नवि पाछु जाइ; जीवतु गुल रोटी खाइ'.
एहवी वात मलिक सांभली दीली नफर चलाविउ वली. ॥१३४॥

गढ ऊपरि एहवु परमाण सकल सरूप सुणइ सुरताण.
पातसाह मुखि बोलइ इस्यूं, 'बिमणु वरु अहो पूरस्यूं. ॥१३५॥

दिवस केतला रहिज्योमंडि; भाजी मन आवसियउ छंडि'.
असी सहस तुरक आवन्चा; त्रीस सहस हींदूदलि घन्चा. ॥१३६॥

सोमचन्द्र राय पूछइ व्यास, 'बार वरस निहूँआ छ मास.
वेढि करतां वरस सु जाइ, पणि गढि तुरके कांई नथाइ. ॥१३७॥

जु भाजी छांडेसि ठाम, तु किम आपणूं रहेसि नाम?' ॥१३८॥

॥ दृष्टा ॥

पद्मनाम पंडित भणइ, जु घरि संपति होइ,
अन्न तणु आदर किसिउ वीर न वंछि सोइ. ॥१३९॥

॥ चूपई ॥

व्यास बोलीउ वचन विचारि, 'माल वीर गढ था ऊतारि,
वली कटक ऊतारि घणूं, तु मुख दीसइ तुरकह तणूं'. ॥१४०॥

राउलि सहु सीखामण कही; वीरमदे गढ छांडइ नहीं.
पंचवीस सहस असवार, बिमणा पाला झूझणहार, ॥१४१॥

राउल कान्हि आयस दीउं, गढ अंवेरि मालदे गयुं.
राउल कान्ह तणइ आदेसि पाडइ सोर तरकनि देसि. ॥१४२॥

१३९ क जय संपत होई अंग तणु वीरनव छइ सोइ. १४० क उतारई
ख उतारि.

पातसाहई कामितें मोकल्यु मालदे देस मारइ एकलु,
कमालदीन कहिउ सांमलि, गढे लीया विण पाछउ बलि. ॥१४३॥

मलकि तसई पीयाणूं दीऊं, चुहमासि सुंदरला गिउ,
राउल भणइ, 'माल ग्यु परई तु हनी तरक नलहटि फिरई !' ॥१४४॥

उलंपा नवि राउत महई; नितु नितु यन्त्र मगरवे बहइ,
गोला बहइ नालिध्या बली, आठ पुहर बहि दीकली. ॥१४५॥

राउल आवइ रही करहडि, फेरिउ वेदि तुरकि दडवडी.
मलिकि तां मनिहट आदरिउ; जमलु गढ नलहटीइं करिउ. ॥१४६॥

हेटि कोइ न ऊनरी रहई, न को ऊपरि चडवा लहई.
जेदिमासि जु जल खुटसिई, लोक भणि, जीवीसीं किसइ ? ॥१४७॥

लावूं सपन राय नेणि कालि; एहवूं वचन कहिऊं जावालि:-
'आगइ देव तणूं वरदान, नवि गदि खुटइ पाणी धान'. ॥१४८॥

एहवूं वचन कहिऊं गंभीर, पछि ऊफरां आव्यां नीर. ॥१४९॥

॥ पषाडु ॥

नेडावीउ कान्ह उलीचुं; राउल सीख कहावइ.
बेगि करी भोलाइनी वाडी लेई कटक चलावइ. ॥१५०॥

दस सहस साहण मोकलीयां उदलपुर नइ पासइ.
निजामदीन मलिक इहां रूखे; रखे अवर को नासइ. ॥१५१॥

१४३ ग पातसाहि कागल मोकलिउ माल नि वीर साहिउ एकलु.
१४४ ग चिहुं मासे संदलि गयु. १४६ क फेरि विटी ग दुर्ग. १४७ ग क-
टक मांदि आव्या नवि लहि हेतु ऊपरि न को चडवा लहि गोखमि. १४९
ग ऊपहरां आव्यां. १५० ग बोलावी कान्हडु लावि राउल सीख कहावि.

- कलस थिका कान्हई ऊलीचई कटक मोकल्या हेरी.
खेर विपुहरि जई दलि विलगां; तेजी वाल्या फेरी. ॥१९२॥
- चूपट घाई भडि चडीआता हींदु तुरक अपार.
पायक पडई, लडथडई मंगल; ततखिण दीधा मार. ॥१९३॥
- तुरक तणां दल भांजी प्राणि नडी नाद उतारिउ,
निजामदीन मलिक बलवतु ते हींदूण मारिउ. ॥१९४॥
- हरम धरी हठि घोडा लीधा; वेगि चडिया हुंगरि.
लूणकर्ण माल्हण ग्यु साहमु; मिलीया उदलपुरि. ॥१९५॥
- बधामणीउ पहिलु चालिउ; तिर्थ माहि दल ल्यावई;
सोभित वर्ज कुंड जावालि वारीई थई आवई. ॥१९६॥
- रामपोलि जई राउ जुहारिउ; अधिक पसाउ लाधु,
रामचन्द्र हणूआनी परिं राई रणवटि बांध्यु. ॥१९७॥
- वान एतली कटक सांभली, सवि साचां अहिनाण,
वेगि प्रधान हेरी ढीली सांभलिया सुरताण. ॥१९८॥
- करी पराण विपुहारि वेलां हींदु आव्या चांपी,
निजामदीन मलिक राणि मारिउ, हरम भीलनई आपी. ॥१९९॥
- सहस त्रिणि तेजी ऊंढालिया; रणवटि सूज्या साथी,
मारी मेछ सवे थल कीघउ; लीया रणगणि हाथी. ॥२००॥
- कमालदीन मलिक सीखामण मोकलीउं फुरमाण.
साथि वली सल्लि देवराजी तरकस तीर कमाण. ॥२०१॥
- खानजिहां साथि मोकलिउं निजामदीननी वाहारिं
पातसाह वाहादुर पुरि आविउ मालदेवनी वारि. ॥२०२॥

॥ राग धवल धन्यासी ॥

बाहादुर पुर अंवेर कि अंतरि चूक आलेखीउं ए
 चूवटि परव्या पाउ कि कुण हारइ कुण जीपइ ए.आंचली.॥१६३॥
 एक सोनगिरु राय कि बीजु दीलीनु पातसाह कि
 कान्हडदेनु वीर कि मालदे सुरताणस्युं जूरमइ ए. ॥१६४॥
 सोगटडां केकाण कि गयमर पासा ढालीइ ए,
 खांडइ दीजइ दाउ कि झडप दीइ रणि मालदे ए. ॥१६५॥
 सोनगिरु गढ ठाउ कि जूआरीपणु मांडौउ ए
 कइ जीपइ सुरताण कि कइ गढ जीपइ मालदे ए. ॥१६६॥

॥ पवाडु ॥

खान तिहां दल ताजां लाविउ कटक आगिला मांहि.
 हिंदू वेढि करइ सपराणी, आवइ चूपट घोइ. ॥१६७॥
 जाणी वात मालदे राइ; ततखिणि छांडिउ ठाण;
 वेगे करी वनाद्रा आविउ. दीली ग्यु सुरताण. ॥१६८॥
 देसि देसि मोकल्यां हकारां; सहुइ आवुं आवु.
 राउ मालदे रोसि आगलु तेडावि मेलवु. ॥१६९॥
 सिंधु सवालख अनइ पारकर सवि देसुत बोलाव्या,
 अढार सहिस हांसरू घोडा थाणि मेलवि आव्या. ॥१७०॥
 तुरी सहिस छत्रीस मेली लाख खांडाधर लाव्यु;
 कटक तोरकां ऊपरि सूंडी राउ सींधल दल आव्यु. ॥१७१॥

१६३ ग विहुं मांहि जीपसिरे. १६४-१६५-१६६ आ तूको ग मां
 नथी. १६९ क सहुइ आवुइ आवु. १७० क अढार सासते सातणां मुभट
 वली मेलव्या.

आव्यु सुणी मालदे पडीउं तुरक तणइ दलि त्रास.
 संकटि पडिया असुर ढीली नइ मोकलावि अरदास. ॥१७२॥
 'एकइ पासि राउल मालदे, बीजइ राउल कान्ह.
 बिहु राय वचि रही न सकीइ' इम बोलइ परधान. ॥१७३॥
 असपति राय भणि, 'परधान ! जाई मलिकनि कहियो
 वरस आठ कूंयरि कहीया, तहीं पाछात न रहियो. ॥१७४॥
 आगइ ए गढ अछि सदैवत प्राण कोईइ न थाइ.
 ऊपरि चहुयाण सपराणा किम हि न लीणु जाइ'. ॥१७५॥
 राउल भणि मालदे प्रीति, 'जु थाणु छंडावि,
 कोड आपणूं किम पुहोचेति ? वली कटक नहीं आविइ'. ॥१७६॥
 सीख मोकली राउल कान्हि वाहडमेरिं थाणूं.
 मानिउ बोल मालदे राइ जई द्रुडु तुरकाणूं. ॥१७७॥
 आठ वरस मांहि आठ दिह थाकिइ तुरके करी सजाई.
 'पाछां कटक सहको चालु' मलिकि इसि फुरमाई. ॥१७८॥
 जहींइ सींह मलिक गढ ऊपरि बंदीखाणि रहावि,
 सेजवाल तेहनु सगपण जण हाथिं मोकलवी. ॥१७९॥
 वीकी नाटरडकनी वारिं सींह मलिक तेडाविउ;
 आधी रातिं लपी छपंतु सुहटिं मलवा आविउ. ॥१८०॥
 वीकु भणि, 'पाछा जायिउ; वचन कहिसं वेद,
 जु अह्म पातसाह गढ आपि, तुं देखाडूं भेद'. ॥१८१॥
 रूडु भवाडी जमलु राखी करूं बोल प्रमाण.
 मलिक भणि, 'जे बोल अह्वारि ते माने फुरमाण'. ॥१८२॥

१७२ क मोकलीवी, ख मोकलाविउ. १७३ क बिहु राउते चिचि र-
 हीन एटलुं अशुद्ध चरण मात्र छे. त्याग पछीना एकत्रीत दोहरा क ख घ मां
 मथी मात्र ग मां छे. १७५ प्राणि कोई न थाइ, किहमि.

॥ चृपई ॥

सेजवाल काढि कारण करी पापी पापबुद्धि आदरी.
 लोभि एक विटालि आप; लोभि एक करि घण पाप; ॥१८३॥
 लोभि एक नर लोपि धर्म; लोभि करइ पाहुंआं कर्म;
 लोभि मिली माल आयडइ; लोभि एक नर बाहणि चडइ; ॥१८४॥
 लोभि एक विदेसि वलइ; लोभि एक नर पाला पलइ;
 लोभि एक दाखवि अणाथि; लोभि बूढां बालि हाथि; ॥१८५॥
 लोभि एक फारि दारिद्र; लोभि चोर न आवि निद्र;
 लोभि काजि पीयारि मरइ; लोभि कन्या विक्रय करइ. ॥१८६॥
 लोभी जमलु वासि म वसे. लोभि एक सेडि सांडसे;
 लोभि एक थाइ अन्यान; लोभि एक पडावि वान; ॥१८७॥
 लोभि धर्म लोप आदरइ; लोभि सगां सहोदर मरइ;
 लोभि एक नर पाडइ वाट, मारइ विप्र नगारी भाट; ॥१८८॥
 लोभि एक नर छंडि मान, नीच तणि धरि खाइ धान;
 लोभि एक तणूं मन राखि; लोभि एक दीइ कूडी साखि. ॥१८९॥
 सेजवाल मनि एवडु लोभ, पाप तणु मनि नाणु क्षोभ.
 हैया सरिसु विमासी जोइ लोभ समु नवि मिलु कोइ. ॥१९०॥
 लोभ विहुणु जे नर सरइ पद्मनाभ तेह पूजा करइ
 सीह मलिक ते राति ज मांहि सेजवालनि देई कलाहि. ॥१९१॥
 वली लोभ देखाडिया वणा, टंका आपिया सोना तणा.
 कटक चडेवा कहीउं भेल, वेगिं गहि पाडैति भेल. ॥१९२॥

- लाधूं सुपन तेणइ वार. ब्राह्मण देखी करिउ जुहार.
 पूछि राय, 'कवण तूं नर ?' 'विप्र वेपि' हुं गढ जाल्होर. ॥१९३॥
- चडिया कटक जु माहरी पूठि; गढ भेलाणुं वहिले उठि.
 अछि पाप माहरि जेतलुं, हुं भोगविसु काल तेतलुं. ॥१९४॥
- पुण्यवंत प्रीति पामसि वली वंश गढि ताहरुं हासि'.
 पाछु विप्र ग्यु सांचरी. सुपन देखाडि आशापुरी, ॥१९५॥
- कीहि, 'पीठि अह्ने जास्युं आज जे वाळुं ते सीधां काज.
 वली वंश नर ताहरि कोइ माहरि वचनि पामसि सोइ'. ॥१९६॥
- वली गणेश वुहुणा मांहि एह ज वात जणावी राइ.
 चुथूं सपन राय जव लहि, कान्ह स्वामि अइम आवी कहि. ॥१९७॥
- एह वात चतुर्मुखि कही. राय विचारि, साचूं सही;
 कमालदीन मलिक सु प्रमाण सेजवाल थिउ आगेवाण. ॥१९८॥
- माहली राति मलिक दडवडी कान्हमेर गढि चालिउ चढी.
 आगलि यिकु बीकमसी गइउ, इसिउ बोलघरणी प्रति कहिउ. ॥१९९॥
- हीरादेवि भणि, 'चंडाल सूं मुख देखाडि तुं काल ?
 जेह पसाइं कीधां राज तेहणूं ते विणसाडयं काज ! ॥२००॥
- एक डील नइ कारणि आज गढ भेलाणु. लोपी लाज !
 जे नरनि छि करि प्रतिपाल दूध तेहनूं पीइ चिडाल !' ॥२०१॥
- करि रीस ऊभी घरवारि गढि दल चडतां देखि नारि
 इसिउ बोल हीरादे भणिउ. सेजवाल त्रंवालु हणिउ. ॥२०२॥
- सासन आवि ए अहिनाण पडिउ घरातलि गया पराण.
 अवला अंगि एतलि आहि हीरादेवि गई गढ मांहि. ॥२०३॥

राउल भणि गइ पाथरी ऊभी रही वीननी करी;
 'राउल ! ऊवारिउ वात सेजवाले गइ कीथे वान'. ॥२०४॥
 सुहुणा तणी वात मवि मिली; कान्हडदेवि बूँव सांभली.
 कांथिल नणइ साथि निगिवार दस सहिस बाया जुझार. ॥२०५॥
 उलीचि भइ जाणी इमिउ राउलि रणवट आलिउ इमिउ.
 कांथिल भडिउ कटक मांहि जाइ सीह मलिक मारिउ वण बाइ. ॥२०६॥
 मलिक मवे दल मांहि खलमल्या; कान्हमेर जन पाछा बल्या.
 कांथिल करिउ मइफलु भलु राउलि सहु पूर्वि मोकलु ॥२०७॥
 कटक तोरकु सुंडिउ भलु आठ पुहर वीथुं सइफलु.
 स्वामि काजि एकमना भज्या च्यारि सहस राउन रणि पज्या. ॥२०८॥
 उलीचि कर ऊतारीया वार महम मृगल नारीया.
 निहाणा मांहि वान मनि घरइ आब्या राय कोटइ कांगरइ. ॥२०९॥

॥ पशडु ॥

गमि गमि जुजुउ दल दीठउ, जई मंत्रासनि वइठउ,
 वालइ दोद; ऊयला दीइ; कांथिल भडनु दीठउ. ॥२१०॥
 राउल भणइ, 'आगि तू कांथिल ! इमिउ योध न जाणिउ.
 खांडा भरन कांगरा कोटइ', इमिउ कही बखाणिउ. ॥२११॥
 चडिउ वीर गमि कांथिल बोलइ, 'राउल जाणि म जाणि.
 आगइ अहो मवि दीहे एहवा. इणि वेला म बखाणि'. ॥२१२॥

२०५ क सहु तणी वात. २०६ ग उलीचि इतिइ राउलजाइ रणवट
 इतिइ. २०७ ग सवे मांहि रण खलमल्यां कान्हमेर मेछ पाछा बलिया, सहु
 कटक मोकलिउ. २०८ ग आठि. २१० क दइठिउ ग कांगरिइ. २११ क
 अज, भगतका करे कोठार. मात्र ग मां आ तूक बचारे छे. 'त्रोजि पुहोरि
 बांधीउ रणवटि होवन सारी वार, ऊझा लोह घणां घड भागां पटति कीधु
 मार'. ग मां

દીધી જાંપ પાંચસિ રાત્રી નીચી કાંધિલ પૂઠિ;
 મારી મ્લેચ્છ પડિયા સવિ પાયક કાન્હડદેની દ્રેઠિ. ॥૨૧૩॥
 તીણિ ઠામિ કાન્હ ઝૂલિચિ રણ વાંધીનિ ધાડ
 સ્વરા વિપુહર ઘણે દલ જાગડી પડિડ પછડ ઘણ ઘાડ. ॥૨૧૪॥
 આધી રાત્રિ જયત દેવડે તુરક તણિ દલિ મડિડે;
 મારી મેઠ મૂંછ મચકોડિયા; પછડ પ્રહારિ પડોડે. ॥૨૧૫॥
 જયત વાઘેલે પુહર પાછલિ મલુ મડિડે રણ માંહિ;
 મારી મ્લેચ્છ પડિડ ઘણ ઘાઈ; અંગિ ઇતલિ આહિ. ॥૨૧૬॥
 લૂણકર્ણ માહ્ણ લોહ નડ ચાલ્યા સાહમડ પૂરિ;
 મ્લેચ્છ સરિસુ મડિડે ઘણ ઘાઈ, પડિડ ઝંગમતડ સૂરિ. ॥૨૧૭॥
 વડાડલા અરજન નડ વાંધુ રણવટ કાન્હડ રાડ
 સોમચન્દ્ર વ્યાસ તેઢાવડ તતલિણિ તેડડ જાડ. ॥૨૧૮॥
 રાત્રલ મળડ, 'તુરક કિમ લેસિ ? વ્યાસ ! વચન ડગારુ.
 વેગિ દીડ મસાહાળી આયસ; તેજી સ્વાંડે મારુ'. ॥૨૧૯॥
 વ્યાસ કહિ, 'કરણનિ પિરિ અન્તકાલિ દોડ દાન.
 આપું તુરી, હાથ મ ઝૂડે, એહવૂ મારું માન'. ॥૨૨૦॥
 માનિડ બોલ રાડ ચહુયાણે; વેગિ પાલ્યા પાય,
 જાણિ વ્યાસ લેઈ ઉતરસિડ, ઘોડા આપ્યા રાય. ॥૨૨૧॥
 ચુવીસ સડ તુરંગમ રાત્રલા વ્યાસિ મેહલા વાલી,
 દીધડ દાનિ પુન્ય રાત્રલનડ; ઇસી વાત સંભાલી. ॥૨૨૨॥

૨૧૫ આ તૂક પછી છે. ૨૧૬ હું ઉત્તરાર્ધ નથી. ગ માં ૨૧૭ હું
 પૂર્વાર્ધ 'આલુ અને ઉત્તરાર્ધનો પ્રથમ સ્કંદ નથી. ૨૨૫ ગ જુ તદા પૂઠિ રાઈ
 જીવતુ ૨૨૫ ક ગદ જાલદુર મેલતાં નિશ્ચિ. -સ નશ્ચિ.

'बोडा सवि जीवतां मेहलावियां ते अह्म पुन्य अनंत.
 विप्र तणूं जे धन निग्रहसि ने जासिइ मसमंत'. ॥२२३॥
 राउल भणइ, 'इस्यूं कांकीधऊं ? व्यास ! प्राण छंडेसि'.
 व्यास भणइ, 'कुण बीजउ राजा खांवि पालखी लेमइ ? ॥२२४॥
 जुं नह्य पूटि हुं जीवूं तुं अपकीरति वण पामूं.
 जाल्होरि भेलातइ नश्चि देह आयणुं होमूं'. ॥२२५॥
 जयतलदे भावलदे उमादे अनइ कमलादे राणी
 जमहर तणी करइ सजाई वात हीआ मांहि आणी. ॥२२६॥
 साथि वणी दिकोली मूंडी. करइ आवी नइ वात,
 लोक भणइ, 'अह्मे राउल ! ताहरा नहिछांडउ संघान'. ॥२२७॥
 पहिलइ पुहरि विप्र ऊचरइ, राउल आसीस मागइ
 विवहारिया मवि सकुटंबा, पाए राउले लगइ. ॥२२८॥
 राउल सवि तणां जे माणस, तेह साथ नवि छांडइ;
 करइ जुहार सूद्र सवि आवी; वरि वरि जमहर मांडइ, ॥२२९॥
 गण गायक नि नगरनाथिका गाछ छीपा कोली
 करइ जुहार, मगावइ आयम, माली नइ तंवोली; ॥२३०॥
 कारु नारु नइ विवसाईया आवइ वर्ण अडार,
 पाइ लागी नि कामा सारइ आयस करइ जुहार. ॥२३१॥
 झालर वावि मांहि अनेउर लेइ आभरण नखावइ.
 पुरुसुं पाणी मांहि बोलाव्युं; गढमांहि कांई न रखावइ. ॥२३२॥
 माणिक मोनी हीरा आणी सोनां रूपां सार,
 ऊंडइ नीरि अणावि राउलि बोलाव्या भंडार. ॥२३३॥

चहूयाण कुलि जेह धुरंधर जाणि राज विवेक,
तेडावी वीरमदे कुंयर सिरि कीधु अभिषेक. ॥२३४॥

लागु पायि; माजी आंसू जणणी दीइ आसीस,
वंशि अह्मारइ तूं अजरामर प्रनपे कोडि वरीस'. ॥२३५॥

चंदन काठ अगर नइ तुलसी वीली आंविली आणी
करी सनान देव आदेत्य नइ अर्च दीइ सवि राणी. ॥२३६॥

हाहाकार हुउं तिणि वेला; राणी जमहर पइसइ.
सरले सादि सह्र हरि बोलइ जमहर इणि परि दीसइ. ॥२३७॥

॥ राग भूझी देशाख ॥

इंधव पुत्र कलत्र धन यौवन जाणि माया जाल,
जेणि दिणिहुइ देव ऊफराटउ, तिणि दिणि सहइ आल. ॥२३८॥

हा हा देव दोस किम दीजि हो किसिउं दीसि वहाण,
इणि सिहरि अजी न आवि हो हैडा था पापाण. हा हा. ॥२३९॥

पंनरसिं चुरासी गढि जमहर जालेहर निवेस
लोक सवि अंतेउर पुठि हो जमहरि करिउ प्रवेस. हा हा. ॥२४०॥

विषम कर्मगति किम टलइ हो मनिं विखवाद म आणि
मुगति भुगति दानेश्वर हो समरि न सारङ्गपाणि. हा हा. ॥२४१॥

॥ चूपई ॥

डुंगर तणां शिखर डगमगइ; थ्यु अजूआलं साचुरि लगइ.
दिग्गज आठ रहीया अवलोकि. धुम विराल गई सुरलोकि. ॥२४२॥

२३५ ग लीव. २३७ ग जमले गहियां इम शीसिइ. २४० अंतेउर
पूछिइ. २४२ सायर.

जाणी वात न लाई खेव, ततखिणि जोवा आव्या देव.
 हस्ति चडिउ एरावन इन्द्र, अंतरिखइ सूरज नइ चन्द्र; ॥२४३॥
 नेकन, वरुण, सवि सुर मिली नरवाहन तिहां आविउ वली.
 तिहां चुसठि योगिणी हती; हांसि चडी आवी सरसती. ॥२४४॥
 गरुडि चडी हरि आव्या अनइ आवी शक्ति सिंघवाहनी.
 सप्न राखिथर, साचू चवि, ब्रह्मादिक तिहां आव्या सवि. ॥२४५॥
 आव्या रूद्र वृषभ सज करी; महिपिसुर आविउ संचरी;
 पाछा रहि आवसि खोडि, आव्या सुर तेत्रीसइ कोडि. ॥२४६॥
 सरग लोकथी, साचु मानि, सवि अपछरा चडि विमानि.
 सवि देवता अंतरिख रही, दीव्य चक्षु विण दिसिइ नहि. ॥२४७॥
 वली मलिक चडीआ तणी समइ ले सिउ वाउ दिवस पांचमइ.
 कान्ह स्वामि नइ देहरइ वली करइ विणास वात सांभली. ॥२४८॥
 ततखिणि चडिउ राउल कान्ह, सविहुं राउत करियां सनान;
 गोपीचंदनि चरच्यां भाल; कंठि धरी तुलसीनी माल; ॥२४९॥
 एकमना राउत संचरइ, अंतरखथी अपछर वरइ,
 धाइ रणंगणि राउत भला; साहमा मलिक दीइ ऊथला. ॥२५०॥
 मलिकपुर नइ कमालदीन; ताजमलिक अनइ हरदीन,
 अहिम्मद मलिक नइ ऊपरु, अवृ, महिम्मद नइ ऊंवरु, ॥२५१॥
 करइ जेवा खोपर खान मीर मलिक मोटा अभिमान,
 निमरस मलिक अनइ बहिराम, बीजा तणां न जाणुं नाम. ॥२५२॥
 अंगोअंगि भड्ड मनरांगि, सहि प्रहार नेहनि अंगि.
 हठि चडिउ सोनगिरु राउ प्राणि वि हथि मेहलइ वाउ; ॥२५३॥
 दीइ ऊथला साहमा मंडि; वीर हाक वाजी ब्रह्मांडि.
 राउत नवि पाछा ऊसरइ, उपरि पुष्प वृष्टि सुर करइ. ॥२५४॥

साहमां छेइ सपराणा मीर. सींगिणि थिका विछूटइ तीर,
 ऊघाडां खांडां फरहरइ, वीज तणी परि झवका करइ. ॥२५५॥
 देव दैत्य जेणि परि भडइ, वेहु कटकना पायक पडइ.
 आगइ करुखेत्र घाउ जिस्या, हींदू तुरक भडइ रणि इस्या. ॥२५६॥
 पूठि रह्यु करइ संधान, वा पुकारइ राउल कान्ह,
 नाम नाम लेई भूपाल बोलावि परठइ कर माल. ॥२५७॥
 राउत वली वीर रसि चडइ; वच्छु सुहड साल्हु रणि पडइ.
 रहीउ थिर नइ लीधा घाउ; जीव उगार्या छांडी ठाउ. ॥२५८॥
 महिता, कुंडलीया, टावरी, भला भडया रणि आदर करी,
 लुहडु सेलहत चुरासीया चडि कटकि ते नासी गया. ॥२५९॥
 अरसी मेरु वजसी वली सांगु सिलार सूलणु मिली
 जेमु लखमण छलभु जाणि ए नासत नाठा निरवाणि. ॥२६०॥
 आगइ भड सपराणु हतु रीछु राउत नानु पतु
 अरजन वीहलु नइ मुलराज धांधल सूसोमु ग्यु भाजि. ॥२६१॥
 वापलदे महीयडि परि सुणी नाठु धूंधलीउ साहणी
 भोलइ नइ नरसइ चालीया राठुड रणवटि नासी ग्या. ॥२६२॥
 दीठू दल नि आवी हारि जगसी नाठउ धरम. दूआरि
 कर्मसीया रयणी नि दिनि फूट रसीया नाठा इम मानि. ॥२६३॥
 करि हाक जिम ऊडइ माल; भला भड्या अरजन अडवाल,
 लूण करण, भाल्हण, भाणसी, रणवटि आल्हणसी; लूणसी. ॥२६४॥
 वेढि तणा जाणि परपंच सोम तणा रणि भडिया पंच.
 मेघु, सोमु नइ देवाईत, मूलराज, त्रिकु नइ नइ जीत, ॥२६५॥

આલ્હણસી, મહીડુ, ભીમસી રણવટિ સાંતલુ નહ સોમસી,
 કરી હાક હઠ રણિ આદરિઉ; એહ મહી નિ ભારથ કરિઉ. ॥૨૬૬॥
 મહિપ જીત, કીકા, હરપાલ, સાહાસુત મેછના કાલ,
 મંડલીક મારૂ શૂઝાર, એહ રાઉતિ રણિ કીધુ માર. ॥૨૬૭॥
 વીરમ, લોહડુડ, વીરમ નાણિ, કીતલ, મુમુ, મહિઉ પ્રાણિ.
 રાઉતુ અમંગ અવીહ, દેવસી નારદ વે સીહ, ॥૨૬૮॥
 તેજુ, મુંજુ, વહિ રાઉત, મલુ મહિઉ કાન્હ ગહિલુત
 ધીરૂ સાહ દલહર સ્યૂ જાણિ લીધા ઘાઉ ધૂંધ નિ માણિ. ॥૨૬૯॥
 પૂનરાજ રાઉત રાંતલ વલી સૂડિયા રાજડ રણમહ્મ,
 સામતી સાહડ વજૂડ, જિણિ હમ્મીર ન જાણિડં કૂડ; ॥૨૭૦॥
 સીંધલ, સહસમહ્મ શૂઝાર, જાંઝણ નિ પાસુ પહિહાર,
 વાત્તુ, ભીમ, સ્વડ, વીકલ, મલુ મહુ રાઉત સાંતલ. ॥૨૭૧॥
 સાલ્હુ સોમત સૂર અપાર, સવિ સુમટ સવલા શૂઝાર
 પૂનલ, મૂજિ અનિ ભારમહ્મ, લાલ્હણસી, મહીડુ, રાયમહ્મ, ॥૨૭૨॥
 સાલ્હુ, રાઉત નહ ધારસી, એતા સવિ હુઆ સાહસી.
 મૂંજગ, મેરુ, સામતસીહ તેજુ, સૂડ વિ નિ અવીહ. ॥૨૭૩॥
 વીજડ, લીલુ, કડુડ જાણિ, મંડારી મહ મલુ વલાણિ,
 વારહીડ ગોહ્મણ આદરહ એ રાઉત રામાયણ કરહ. ॥૨૭૪॥
 સ્વીમુ, વીકુ નિ પદમસી, મલા મહિ મોહ્મણ, મોલ્હસી,
 મેડસી મહ સળીહ સાહસી, કુયરપાલ, તાલુ, સેતસી; ॥૨૭૫॥
 પૂતુ, આસુડ, વીજડ, વેડ ધારસી નહ રૂપુ જેહ,
 એ રાઉત એકમના જાણિ રણવટિ મલા મહ્યા મુજ પ્રાણિ. ॥૨૭૬॥

૨૬૬ ૨૭૧ માત્ર ગ માં છે. ૨૭૨ ઉત્તરાર્ધ માત્ર ગ માં જ છે. ૨૭૩
 ઉત્તરાર્ધ માત્ર ગ માં. ૨૭૫ થી ૨૭૬ અને ૨૭૭ નું પૂર્વાર્ધ માત્ર ગ
 માં જ છે.

મઈ સાંભલી આગિલી માપ, રણિ રાડત મૂઆ પંચાસ.
 હોંદૂ મહિયા ઇણિ પરિ ઘણા; મહ્યા અંગરખ રાડલ તણા; ॥૨૭૭॥
 એકમનુ તુરક સિડં મહિડ જયકર્ણ રાય સાધિદ પાડિડ.
 જેહે રાડતે અંગમ્યાં લોહ, તેણિ માર્યા મેછ સંમોહ. ॥૨૭૮॥
 સ્વામિ કાજિ એકમના મહ્યા મલા ગ્રાસીયા જે રણિ પહ્યા !
 રણિ સીફલ્લં ન ગ્યા જે છંડિ તે કિરતી પામ્યા નવલંડિ ! ॥૨૭૯॥
 ધારા તીરથ પામ્યા જેહ અમર લોકિ સવિ પુહુતા તેડ !
 જેહ તણી ઘરણી ઘરનારિ છંડી પૂટિ ગઈ મરતાર. ॥૨૮૦॥
 તે સરિસુ ગંભીર વિવાદ કરિ અપછરા અંતરિ વાદ !
 દિવ્ય કુસુમ માતા અણુસરડ, રાડત રંગિ અપછરા વરડ ! ॥૨૮૧॥
 પૂટિ ન ગ્યા જે રાડલ તણી તે અપકીરતિ પામ્યા વળી.
 જેહ પસાડ પહિર્યા સાર પટકૂલ, પહિર્યા સિળગાર, ॥૨૮૨॥
 ગૃધ્ર સેન રૂયાંહુ ફરિડ; આમિષ લોમિ ચંચ વાવરડ.
 પહિયા યોદ્ધ થિડં વીહામણું કટક તોરકું માંગું વળું. ॥૨૮૩॥
 મારિયાં મ્લેચ્છ, અસંમત્ર કરિડે; ધ્રાતુ લોહ; પાહુ ઝમરિડે.
 કરી વેદિ ગઢ માહિલ્યા માંહિ આંગરલે પધારિયા રાય. ॥૨૮૪॥
 વ્યાસ મણિ, 'રાડલ અવધારિ દેવ વચન યો યો વિચાર.
 આગડ ધારા તીરથ એક વલી પામીડ પુણ્ય વિવેક' ॥૨૮૫॥
 રાડલ મળડ, 'વ્યાસ ! કુલ સાલ્વિ, તાહરું ધૃમન જોડ આંલિ.
 થાડં ડસીકલિ અવસરિ મલે; દીધું વચન જન્મ આગલિ. ॥૨૮૬॥

૨૮૦ થી ૨૮૧ માત્ર ગ માં જ છે. વસે વ્યાસીમી પછી નીચેની તૂક ક્ષેપક છે. અન્વય અસ્ફુટ છે અને માત્ર ગ માં જ છે.

‘તે કાયા આળી પરિતાપ ગઢ છંડી ઝગારું આપ.

અંતરિ પલિ પહારે પડડ વલી દોટ પંચીયા પડડ.’

૨૮૩ ક લ રૂયાવ્યા ગ રૂયાંહું.

अलखाननू भाजी खंथ रुद्र तणु छोडाविल वंध.
 निरपराध जे मारिल चालि प्रनिपन्नूं पाळुं शिशुपालि. ॥२८७॥
 पृथिव तणु ऊतारिल भार; मेळ तणु कीडुं संहार'.
 मंवन नेर भणीजइ जिसई अठसठु संवत्सर जिसई, ॥२८८॥
 ते वैशाख माम पंचमी, शुक्ल पक्षि सवि अरिअण दमी,
 तिणि दिवस हुंड बुधवार, मकल लोक प्रतिपालगहार. ॥२८९॥
 कलियुग मांहे देव अवतरी वचन आपणुं सात्रुं करी,
 आदि पुरुष भणीइ अभिराम पामिल वली आपणु ठाम. ॥२९०॥
 जे मारतां मालिक उगर्या करवा वेडि वली सांचर्या.
 चाहुआण कुलि साहस धीर बोलिल वीर वचन गंभीर:- ॥२९१॥
 'सवि झुझार खडग वावरइ मारी ग्लेच्छ रामायण करइ !'
 वीरमदेवि संवासण काज ऊठ दीहाडा कीधू राज. ॥२९२॥
 अंतेऊरी अकुलीणी नथी; जमहर तणी करि सागथी.
 स्नान दान दहेरासर करी जमलि रही सवि अंतेऊरी; ॥२९३॥
 राणी वचन उचरइ इसिउं, 'एकोतर कुल अजुआलसिउं'.
 राम राम वाणी उच्चरइ. मजन लोक नइ आंमू खिरइ. ॥२९४॥

॥ राग ? ॥

रुपिं सत्पणडी सवि माहेलडी वेलडी रहीरे निहालतीरे.
 टोड्डे आवीय आंमूडां रहावीय जालहुर परवत वधावीउ ए. ॥२९५॥
 सुंदरी सोहामणी परवत उपरि वणी,
 आणि रे जंमारइ मोकलामणी ए. ॥२९६॥

२८७ क नरापराध चालि, २८८ क अठसठइ संवत्सरि २८९ क दनु
 ग शुक्रपाक्षि. २९५ क ख राग छाऊळी, ग राग प्र (? दा) डुळी.

सर्व गुण जाण नई वंशि (वलि) चहुआण नई
 वीर अवतारयो चहुयागनि ए ॥२९७॥
 वली रलीआमणु अरधासन वीरम तणु.
 अह्ने पामस्युं सोनगिरि वइसणु ए ॥२९८॥

॥ चूपई ॥

राणी वचन इस्यां उच्चरी जमहर तीरिं गई सनरी;
 पावक विषम सव्यु तिणि रंगि, आहुति करि तेहने अंगि. ॥३९९॥
 वीरमदे जाणिउं अनुमानि वीटी तुरक झालिसई बानि,
 वीर वचन मुखि विसमां जेपि ऊठी ऊरि कटारि चंपि. ॥३००॥
 राउल तणइ अंगि उछाह, ऊपरि दृढ बंध्या सन्नाह.
 बढवा साहू कोपि धडहडिउ तुरक तणइ दल साहमु चडिउ. ॥३०१॥
 चडिउ रोसि राउल तिणि समइ; लोहतणी झड कुण अंगमइ ?
 लघु वय कुंयर आविउ भार; राउत भला करइ हथीयार; ॥३०२॥
 बोलइ विरद सवि बंगाल; हींदू तुरक मिल्या रणि ताल.
 हींदूए रणि लाधु लाग; मारी म्लेच्छ मेह्नाव्या माग. ॥३०३॥
 खरे विपुहुरिं कटक तोरकु झगडिउ राय रणंगाणि थिकु
 वीरमदे खडग घण घाइ मारी म्लेच्छ पडिउ रणे मांहि. ॥३०४॥
 हईइ घणु मनोरथ हतु, 'वीरमदे साहस्युं जीवतु'.
 ऊपरि मलिक गया सवि मिली; दीठउ राउत नवि पूगी रली. ॥३०५॥
 जोयुं अंग तणइ अनुरागि तुरक ऊगरिया दसमि भागि,
 सरोवर पालि तलहटी अनि लाखे वि च्यारि गोहरि नीपनी. ॥३०६॥
 जोवामसि मलिक तिणि वार; ऊपरि चडिया; धखइ अंगार !
 हुई मेलाणि वात ए जिसइ, ददा सनावर आवी तिसइ. ॥३०७॥

२९७ ग अवगुण ज्याणयानि वंश वली भाणनि. ३०० क ख उहीं उदरि.

३०२ ग लघु वि (=वय)

हईई दूहवण आणी घणु मुख दीटु-वीरमदे-तणु.
 वांदी बोलइ आंसू भरीः—'धन्य धन्य जीणणी ताहरी !' ॥३०८॥
 पूर्व प्रेम हईई धरी साचु बोल कहिउ कूयरी.
 रत्न-जडित पांजरुं अमूल, चंदन, अगर, जायनां फूल, ॥३१९॥
 वीर वदन बहिकि एवडु, चंपा कुसुम अनइ केवडु;
 इणि परि जत्न घणेरं करी लेई मस्तक ढीली सांचरी. ॥३१०॥
 पुहुती वेगि नयर योगिनी असपति राई वात सवि सुणी.
 पानशाह मनि आणइ शोक. तनखिणि जोवा आवि लोक. ॥३११॥
 ददा सनावर तेणइ कालि मस्तक धर्युं कनकमइ थालि.
 असपति राय तणी कूयरी जोवा आवइ अंतेऊरि. ॥३१२॥
 दीठउ वीर वदन तीणि ठाइ; खित्रीतेज न सहिणु जाइ !
 पामिउ उदय जसिउं अकलंक जसिउं पुनिम तणु मयंक ! ॥३१३॥
 जिस्यां कमल युग नयन विशाल ! तिस्युं आगिलुं दीसइ भाल.
 अंतेऊरि भणइ, 'किरतारि इस्या पुरुष सिरज्या संसारि !' ॥३१४॥
 लागू वली अणरु मानि; जोतां आवइ मरण निदानि;
 कूयरी भणइ प्रतिज्ञा जाणि 'आगइ वचन दीउ चहुयाणि. ॥३१५॥
 वीर वचन न लोपइ आपणु—मुख नहीं जोउं कुमरी तणू'.
 माणसनु तु ए विवहार बोल बाप एक न सार. ॥३१६॥

॥ इहा ॥

जे सुकलीणा साहसी, मरणिं न मूकइ माण.
 मस्तक ऊफराटिउ थउ वीर तणुं चहुआणं ! ॥३१७॥
 सिद्धि निरंतर ते लहइ, सत्त न छंडि जेउ.
 मरण पूंठि पामिउ वली कीरति वीरमदेउ. ॥३१८॥

३१० क ख महिमा एवडु. ३१३ क सहाणु जाइ. ३१४ क तेज आ-
 गलुं. ३१६ क मुख न जोयुं. ग मां उत्तरार्ध नथी.

एक असंभेम ते भणू (जे) नीर तरिया पांधाण;

मरण पूठि मुस्तक फिरिउं ऐ वीजुं परमाण ! ॥३१९॥

॥ राग मालव सु सामेरी ॥

पूरवें प्रेम संभारीउ, आंसूडे भीनु हारजी;
गुण फीटी अवगुण थया; अह्म कहि कारण सिणगार जी ? ॥३२०॥

सगुण सलूणा राउल ! रूसणु किस्युं ?
हं तां प्रेमगहेलडी तुं सोनगिरु चहूआणजी. सगुण. ॥३२१॥

तुं तां प्राणद माहरु, हुं तां ताहरो वरि नारि जी;
जनम एक अंतरि गयुं, सो नेहलु म वीसारी जी. सगुण. ॥३२२॥

हईयेलडु घणु गहबडचु, तुं सुणि न अह्वारा नाथ जी !
तुं अमरापुरि सांचरिउ, हुं मरणि न मेहलुं साथजी'. सगुण. ॥३२३॥

॥ चूणई ॥

कुंयरी कारण हईइ धरइ, थई ऊफरांटी आंसू भरइ,
कुंयरी तणु अंग खलभलइ. लिख्युं विधाना ते किम टलइ ? ॥३२४॥

यमूना नदी जई तिणि वारि मस्तक तणु करिउ संस्कार,
मरण भणी एकमनी थई मा मंदिरि मोकलावा गई. ॥३२५॥

पातसाहने चरणे लागी वेगि सांचरि आयस मागी.
अत्रेला अंगि एतलि आहि झंपाविउ यमुना जल मांहि. ॥३२६॥

नर नारी वि पुण्य प्रसंगि देवलोकि पुहुतां मन रंगि.
आगइ अवधि कही कुंयरी वचन सवि हईइ धरी. ॥३२७॥

आठ मासि अवधि परिमाण पामेउ मरण पछइ सुरताण
कान्ह तणु उत्तम अवतार कलियुगि खट् दर्शन दातार. ॥३२८॥

३२० क राग मालव ग राग भाव सु सामेरी. इम कहि करणि सवि
सिणगारजी, राउत स रूसणू कहुं. ३२२ थ उत्तगर्ध नथी. ३२३ क गहबडयु,
मरण, ग अंचरिजं हईयेइ घणू गहिवरुं. ३२४ ग आंसू धरिइ. ३२५ ग गई
वीर मुस्तक करि संघ (स) कार.

तिणइ वंशि वीरमदे नंद मेगलदेव थउ आनंद
 सोनगिरा कुलि साहस वणूं अंतुराज मेगलदे तणु. ॥३२९॥
 पद्मनाभ मति बोलइ इसी आंवा तणु पुत्र खेतसी
 लक्ष्मीवंत खेतसी तणु अखयराज सोनगिरु भणु. ॥३३०॥
 ब्राह्मण तणा कराव्या याग; सवा लाख जिणि दीधा त्याग !
 अखयराज केतलुं वखाण ? जिणि सवि सांभल्या पुराण ! ॥३३१॥
 पुण्य तणी कीरति विस्तरी, विण्णुभक्ति जिणि साची करी,
 भोजन वार नितु अखिराज अतिथि भणी मुकावि वाज. ॥३३२॥
 जनम लगइ जयवंतु सुणु; परनारी सहोदर भणु;
 अखयराज उत्तम अवतार, जेहना पुण्य न लाभइ पार ! ॥३३३॥
 जिणि कीरति कान्हडदे तणी अखेराजि अजूआली वणी.
 बीसलनगरु नागर एक पद्मनाभ कवि पुण्य विवेक ॥३३४॥
 एहवूं विरुद आदरइ अनि लही बुद्धि कविजन रंजनी
 माय भारती तणइ पसाइ अक्षरबंध बुद्धि रस थाई. ॥३३५॥
 अखिराज सीखामण सरी पद्मनाभ कीरति विस्तरी.
 सांभलनां सरीर उल्लसइ चूपई बंध अमी सात सइ ॥३३६॥
 च्यारि खंड जस्या नवनीत; दूहा चूपई मधुरां गीत,
 पंचतालीस सु पूठि वरीस, मास मागभिर पूनिम दीस, ॥३३७॥
 संवत पंनर बारोतरू, तिणइ दिनि सोमवार विस्तरु.
 जालहुर गढ उत्तम ठाउ राउल कान्ह मालदे नाउ; ॥३३८॥

३२९ ग अलंवर्राज मेगलदे तणु. ३३० ग लक्ष्मीचंद तणु खेतसी
 तणु आपणि राजि सोनगिरा तणु. ३३१ ग आपिगाज केतलुं वखाण. ३३२
 ग वारि नितु आपिराज. ३३३ ग जन्म लगि जिवंतु आखिराज. ३३४ ग
 आपिराजि अजूआली. ३३५ एहवां पुण्य आदरि. ३३६ क इसी सातसइ ग
 आपिराज सीखामण. ३३७ क जेस्या पंच तीजसु पूठि ख पंच तान सुपूठि
 ग जस्यां निशिदीस. चुपई.

पद्मनाभ मति आणइ नवी तेह तणी कीरति वर्णवी.
 एक चित्त जे नर सांभलई, तेह तणां सवि दुष्कृत टलई. ॥३३९॥
 जे फल लाभइ दीधइ दानि, जे फल गंगा तणइ सनानि,
 जे फल हुइ तप कीधइ सदा, जे फल हुइ दर्शनि नर्मदा; ॥३४०॥
 जे फल सत्य वचन प्रमाण, जे फल हुइ सांभलि पुराण,
 जे फल लहि तापसि सवि, जे फल हुइ बंध छोडवि, ॥३४१॥
 जे फल पामइ कीधइ जागि, जे फल भेटि हुइ प्रयागि,
 जे फल पामइ गंगाद्वारि, जे फल हुइ भेटि केदारि, ॥३४२॥
 जे जल हुइ विद्या उद्धरि, जे फल भेटि गोदावरी,
 जे नारायण दीठइ नेत्रि, जे फल हुइ दानि कुरुक्षेत्रि, ॥३४३॥
 जे फल पामइ साहसि सती, जे फल माह मास गोमती,
 जे फल लही द्वारिकां खट मासि, जे फल भेटि हुइ प्रभासि, ॥३४४॥
 जे फल हुइ मुक्तिपुरी सावि, राम नाम उच्चरइ प्रभाति.
 कान्ह चरित्र जिको नर भणइ, एक चिति जिको नर सुणइ; ॥३४५॥
 तीर्थ फल बोल्यूं जेतलूं पामइ पूण्य सवि तेतलूं.
 पूण्य संग सवि सज्जन मलई; पूण्य आस मनोरथ फलई. ॥३४६॥
 प्राकृत बंध कवित मति करी कलयुगि कथा अभय विस्तरी.
 चाह आण कुलि कीरति बणी पूरु आम सविकह तणी. ॥३४७॥

३४० क ख वली नीमली. ३४४ क नाह्यां हुइ हुइ द्वारकां भेद्यां हुइ प्रभासि. ३४५ क सुगति पुरी साति जे जे भणइ जो कनर मूणइ. ख जे के नर. ग विष्णु भक्ति कगइ दिनरात्रि. ३४६ क प्रेम संगि सवे जनमिलइ पूज्येइ ख पूज (?) इ. ३४७ क पूजूं आस. ग पूगि आस सविकह तणी पछीयो 'पद्मनाभ मति पंडित भणी आशा पूरि सविकह तणी.

સ્કૃત વિવેચન.

૧. ગૌરીનંદન=ગણપતિ. વીનવું-અપઃ વિણ્ણવમ્-અમ્નું ઉર્; ગુરત્વના કારણથી સ્વર દીર્ઘ. **બ્રહ્મસુતા**—બ્રહ્માની પુત્રી-સરસ્વતી; માપ સાડે એવડી ત્તિ કરેલ છે. **વન્ધેપ્રાકૃત**-પ્રાકૃતખન્ધ-પ્રાકૃતભાષામાં રચના. **પ્રાકૃત-સંસ્કૃત** નહિ તે-પ્રાકૃત લોકની ભાષા-ગુજરાતી. **દિડ**-આપો. **મુઝ**-મુજને-મને.
૨. **ધુરિ**-આરંભમાં. **યાદવકુલિ**-બદ્ધવકુળમાં; ચાલુ સપ્તમીના પ્રત્યય 'એ'નું પૂર્વરૂપ. **સંઃ કુલે**-પ્રાઃ કુલે-જૂ. યુ. કુલિ-વ. યુ. કુળે. **નિકન્દીડ**-સેટના ઇકારાગમમાં જૂના કર્મેણિ પ્રત્યયનો ભ્રમ. **શ્રીકન્ત**-લક્ષ્મીના પતિ-શ્રીકૃષ્ણ.
૩. **જિણિ**-જેણે; ત્રીજી વિભક્તિ. **ગાહીઝં**-સંઃ ગાહ્-ઝંપાઞ્યં. **મુયંગ**-સંઃ મુજઙ્ગ-પ્રાઃ મુમઙ્ગ-જૂ. યુ. ભુયંગ-યુ. ભોરંગ; સરખાવો ભૂયસી (દક્ષિણા)-ભૂરસી.
૪. **વાળી**-સુરંગ=જેની ઉક્તિનો એકેકો બોલ કેવળ રસમય છે એવો. **સોનગિરા**=જે ડુંગર ઉપર ઝાલોર નગર અને કિલ્લો હતો તેનું નામ સોનગિરિ-સુવર્ણગિરિ-કનકાચળ-હતું; ત્યાં રહેનારી ચોવાણોની શાખા; એ ચોવાણો સોનગિરા ચોવાણ અગર એકલા સોનગિરા કહેવાતા. **તર્ણી**-સંસ્કૃતમાં તદ્દિત પ્રત્યય છે; પુરાતન પ્રાઃ 'કેર' (જે ઉપરથી કેરો-કેરી ઇ.) અને 'તણુ' શબ્દ સંબંધાર્થે યોજાય છે; તેમની પૂર્વે પછી પણ આવે છે. જૂ. યુ. માં સંબંધાર્થ શબ્દ તરીકે વપરાય છે-સોનગિરા તણી=સોનગિરાની. **તિણિ**-તેણે; ત્રીજી વિ. ચંગ=સારી-મઃ ચાંગલી-હિંઃ ચંગા. સરખાવો યુ. કહેવત. 'મન હોય ચંગા તો કચરોટમાં ચંગા.'
૫. **જાણાઈ**-પ્રાકૃત કર્મેણિ પ્રત્યય બે છે, ઈઞ્ઞ અને ઈઙ્ગ. પહેલા ઉપરથી જૂનો કર્મેણિ ઈ પ્રત્યય થયો. હાલ એ પ્રત્યય દેખીનું-જાણીનું-જાળીનું-માનીનું વગેરેમાં રહ્યો છે. જૂનું વર્તમાન, ત્રીજો પુરૂષ, એકવચન કર્મેણિરૂપ. **તાસ**-સંઃ તસ્ય-પ્રાઃ તસ્સ-તાસ, ઇત્તીનું એકવચન. **કાન્હડદેહ**-કાન્હડદેની. ઘણું કરીને પ્રાઃ સ્સ ઉપરથી હ ઇત્તીનો પ્રત્યય. સરખાવો. ઇન્દ્રહ-કાઃ પ્રઃ ૧ । ૨.

૬. નવકોટી—જેમાં નવ કોટ-ફૂર્ગ આવ્યા છે એવો દેશ. નવ કિલ્લા હોવાને લીધે મારવાડ નવકોટી મારવાડ કહેવાતી. જૂવો ટોડરાજ-સ્થાન, તેમજ એલ્ફિન્સ્ટન.

મંડોવર સામંત. હુવો અજમેર સિદ્ધ મુવ.
ગઢ પૂંગલ ગજમલ્લ. હુવો લોદ્રવે ભાણુલુવ.
અલ્હપલ્હ અરવુદ્. લોજરાજ જાલંધર.
જોગીરાજ ધરધાટ. હુવો હાંસુ પારકર.
નવ કોટ કિણ્ડુ મંજુગતુ ચિરંપવાર હરથાપિયા.
ધરણીવરાહ ધર ભાધ્યાં કોટ ખાંટ જૂ જૂ ક્રિયા.

ધન-ધન; કળ-ધાન્ય. સવિકહિ-સહ કોધતે. કલ્પકળય—
કલ્પકલ્પક-કિનખાપ; કાં કમખાપ. કવિતામાં આમ શબ્દ
ઉલટપાલટ કરવાની છૂટ છે.

૭. કળયાચલ—કનકાચલ-સોનગિરિ-જે હુગર ઉપર ઝાલોરનો કિલ્લો
છે તે. ઠામ-ઠેકાણું. સ્થાન. તણુ જાવાલિ-જળ્યાલિતણુ-જળ્યાલિનો.
જળ્યાલિપુર-ઝાલોર, પ્રાકૃત કવિતામાં આમ શબ્દ ઉલટપાલટ કરવાની
છૂટ છે. સરખાવો. કાં પ્ર૦ ૧. ૧. તહીં લગદ-તે કારણથી
જૂ. મ. ત્યાલા લાગુનિ; એથી પણ જૂનું મ. ૩૫ ત્યાલા
લાગુનિયાં. જમ્પદ-કહે છે; સં૦ જહપ-પ્રાં૦ જમ્પ; જમ્પદ=
કથયતિ દે૦ નાં માં.

૮. હસી—એવી. નિદ્ધિ-ધનપતિ-કુબેરના બંડાર. એ નવ ગણાય છે.

મહાપદ્મશ્ચ પદ્મશ્ચ શંખો મકરકચ્છપૌ ।

મુકુન્દકુન્દનીલાશ્ચ સર્વશ્ચ નિધયો નવ ॥

૧૦. સહોદર—એક ઉદરથી જન્મેલો-ભાઈ. સ્યું-સં૦ સમમ્-જૂ. યું
સિર્જ-યું, સાથે. કૂંચર-સં૦ કુમાર; પ્રાં૦ કુમરાં-યુ. કૃપર,
રાજપુત્ર.

૧૧. હઠ. નરજાતિમાં વાપર્યો છે. હાલ એ શબ્દ નારીજાતિનાં છે. પુહર્વિ-
પૃથ્વીમાં; સરખાવો જૂમિ, કાં પ્ર૦ ૧-૩૩. તેમ જ રાર્તિ, કાં
પ્ર૦ ૧-૧૫૫. આ ૩૫ ઇકારાંત નારીજાતિમાં જોવામાં આવે છે.
પ્રાં૦ પુહુવી, 'હિં' પુહુમી.

૧૨. આપણદ—આપણે; પોતાને—સંઠ આત્મન્—આત્મીય પ્રાઠ આપણકું.
૧૩. સારંગદે—અધી પ્રતોમાં રાજનું નામ કર્યુંદેવ નહિ પણ સારંગદેવ આપ્યું છે. રાજ્ય અને યુવરાજ બન્નેને નામે રાજ્ય કરવાનો રિવાજ હોય એમ જણાય છે. ચોટણ ગામમાં મળેલા વર્તમાન સંવત ૧૩૫૫ ના એક લેખ ઉપરથી જણાય છે કે ઝાલોરમાં કાન્હુડંદે અને સામત-સિંહ બેડે રાજ્ય કરતા હતા. પાટણમાં સંવત ૧૩૫૩ માં (રામદેવ અને) સારંગદેવ અને પછીથી સારંગદેવ અને કર્ણદેવ (૧૩૫૩) બેડે રાજ્ય કરતા હતા. કર્ણદેવ, રામદેવનો દિકરો એટલે સારંગદેવનો ભત્રિજો હતો. એમના વખતમાં પ્રથમ મહુડંદવ અને પછીથી માધવ કારભારી હતા. ચોલાદ-નવું કર્મણિરૂપ. અવગ-ણિડ-અવગા કરી-અપમાન કર્યું-ફાલવ્યો. વમ્મ-સંઠ વ્રહ્મન્, પ્રાઠ વમ્મો, જૂ. શુ. વમ્મ, વમ્મ, -આલણ. અમદાવાદમાં 'રધ-નાથ બંબની' પોળ છે. 'અમો પશ્ચિમ પુદ્ધિ બંબ કહાવું સદા' કવિ બદ્દેવજીની-ભમરગીતા. ક. ૨૮. અપ્ર કા. અં. ૭ બડો બડો બંબ. અહીં આલણના જ અર્થમાં વાપર્યો છે. તાંહિલગદ-તે કારણને લીધે, તેને :લીધે; જૂ. મ. ત્યા લાગુની.
૧૪. મૂલગુ-પ્રધાન-મહામાત્ય. જુ-બે. તુરકાણું-તુરકો-મુસલમાન; સર-આવો 'ઓદાણું તરકાણું' અરહું-સંઠ આરાત્-શુ. ઓદું, કચ્છીઠ ઓડો. છેલ્લા બે વર્ણ છૂટા લખ્યા છે છતાં બેની એક વરડી સમ-જીતે ઉચ્ચાર કરવાનો છે. ત્રણ માત્રાનો શબ્દ છે; સરઆવો કલહ કાઠ પ્રા ૧-૨૬.
૧૫. આગિલાં-આગલ્યાં-પૂર્વ જન્મનાં. સાલિગ્રામ-ગંડડી નદીમાં થતો ગોળ કાળો પથર, જે વિપ્લવ તરીકે પૂજાય છે.
૧૬. કીજદ-તદ્ભવ કર્મણિરૂપ; સંઠ ક્રિયતે-પ્રાઠ કિજદ. જાગ-યત્. ત્યાગ-તાગ-દાન. પીપલ-પિંપળો.
૧૭. સ્મૃતિ-પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ રીત રિવાજ, ક્રિયા, ધર્મશાસ્ત્ર, રાજનીતિ વગેરેના ચાલતા આવેલા નિયમો યાદદાસ્ત ઉપરથી જેમાં લખ્યા છે તે ગ્રંથો; સં. સ્મૃ-યાદ રાખવું. જૂદા જૂદા યુગમાં જૂદી જૂદી

સ્મૃતિને પ્રાધાન્ય અપાતું. મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, શંખલિખિત, પરાશર એ મુખ્ય છે. પુરાણ—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને નાશ સંબંધી, સુર, અસુર, ભક્ત, જ્ઞાની સંબંધી, મનુઓ તથા તેના યંશજો, એઓના ઇતિહાસ સંબંધી વિષયવાળા ગ્રંથો. મુખ્ય ૧૮ પુરાણ છે. બ્રહ્મ, પદ્મ, બ્રહ્માંડ, અગ્નિ, વિષ્ણુ, ગરુડ, બ્રહ્મવૈવર્ત, શિવ, લિંગ, નારદીય, રુદ્ર, માર્કંડેય, ભવિષ્યત્, મત્સ્ય, કૃત્તિ, વરાહ, વામન ને (દેવી) ભાગવત. નવચ્છણ્ડ-હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે પૃથ્વીના નવ ભાગ કર્યા છે તે; ઇલાવૃત, ભદ્રાશ્વ, હરિવર્ષ, કિંપુરુષ, કેતુમાત્ર, રમ્યક, ભરત, હિરણ્યમય અને કુર.

૧૮. દ્વીલી-વૈદિક સં. દલ્હા-સં. દલ્હા- જૂ. ગુ. દીલી, ગુ. દીલ્હી-દીલી. નયર યોગિની-યોગિનીનગર-યોગિનીપુર-દીલ્હી. ઉલટાવેલો ક્રમ. પૃથુરાનરાસામાં આ નામ આપે છે.

૧૯. જૂઓ પ્રાસ, દીવાણ અને સુરતાણિ. ‘અ’ની સાથે અંસ હેત્વ ઇ-કિ નો ઘણીવાર પ્રાસ મેળવ્યો છે. દીવાણ-પાતશાહનો મુસલમાન કારભારી. સાચી-સં. સઃ-ચી છટ્ટીનું એક વચન. તેની. સુરતાણિ-ત્રીજીનું એક વચન. આ ત્રેકની પછી માત્ર પૂતાની મ પ્રતમાં ની-એની લિંટીઓ છે.

‘પાતસાહ નવિ જાણિ સિદ્ધિ; માધવ મહિતિ માંડી બુદ્ધિ,
છૂટિ ઘોડા પાળીહારિ, હંસ તુરી વિ પુહુરિ વાર. ૧

દિન રૂકેકુ છોડી દિદિ; તે સાહણ મસાહાણી લીદિ
ત્રાણિ સિ સાટિ ગંગાજલ તુરી પક વાલિતે તેજી તુરી.’ ૨

‘ માધવે અલાઉદ્દીનને ત્રણસેને સાહ ઘોડા નજર કર્યા;’ રાસમાળા.

૨૦. લાસ-સં. રાશિ-દગલો-જથ્થો, ઘણા. કુંચરે-અમીર ઉપરથી બહુવચન ઉમરા. અરદાસ-અરજ, વિનતિ; ફા. અર્જદસ્ત. મુકદ્દમ-આગળ-પહેલો-મોખરે ચાલનાર, સરદાર; ફા.

૨૧. પરધાન-પ્રધાન, પાતશાહ આગળ દીવાન અને પ્રધાન એમ બે જૂદા જૂદા અમલદારો રહેતા. પ્રધાન હિંદુઓ જ ચતા. અસ્પતિ-અશ્વપતિ, ગજપતિ, તરપતિ અને રથપતિ એવા ઇલાખ રાજન-

ઓને લગાડાતા. અલાહિદીનને અશ્વપતિ કહેતા. અથવા સં.
અસિ-તરવાર ઉપરથી. જૂવો ટાંડરાજસ્થાન.

૨૨. ચમ્પાયત-ખંભાત. સ્તમ્ભાવતી-સ્તમ્ભ=ચાંબલો દીવાદાંડીવાળું શહેર-
ખંદર, ખંભાતનું જૂનું નામ યાત્રિ અગર યજ્ઞનિ હતું. જૂવો ટાંડ-
રાજસ્થાન. તેમ તામ્રવતી નામ સાફ જૂવો ખંભાતનું ગેઝિટિયર.
માંગલહુર માંગરોળ. સાહસી-અવિચારી.

૨૩. સરુહ-સં. સરુજ-ગળગળો, પીડાયુક્ત. ફરીઆદિ-અરજ, વિનંતિ.
ગહિલુ-થેલો; સં૦ ગ્રહ ઉપરથી.

૨૪. અનુરાગ-પ્રીતિ. અહીં અધમ અર્થમાં વાપર્યો છે-વિપયવાસના.
મચ્છ કરફ-ભક્ષ કરે છે-ખાય છે. પડીઆર-મ્યાન. પટ્ટુ-તરવાર;
સં. પત્ર. અંગરજ-અંગરક્ષક. જમલુ-જોડે-સાથે; સં. ચમલ
જોડકું. સરખાવો જમલાવુંન-ગોઠુળમાં જોડેજોડે ઉગેલાં આંજણનાં
ખે ઝાડ-શાપિત થયેલા યક્ષકુમારો-જેને શ્રીકૃષ્ણે ઊખળું બેરવીને
પાડ્યાં અને યક્ષ કુમારોને મુક્તિ આપી હતી.

૨૫. ચાટુડ-કડછી, ચાટવો. સૂઝાર-રસોધયો. સં. સૂપકાર. રાજ
જમવા બેસે તે વખતે, કદાચ ગુસ્સે થઈને અને મારી નંખાવશે
એવી બીકે રસોધઓ બારણાં અદખોલાં કરીને હાથ લાંબો કરીને
કડછી વતે પીરસે છે.

૨૬. તસ-તેની, દેશવની. પ્રસિદ્ધ 'કરણધેલા'ની નવલ વાર્તામાં માધવની
સ્ત્રીને કરણે જળરદ્ધતીથી જનાનામાં ઘાલી હતી એમ કહ્યું છે.
'કાન્હડેપ્રબંધ' તેમજ 'રત્નમાળ'-જે ભાટોના ચોપડા વગેરેને
આધારે સ્વ૦ કવીશ્વર દલપતરામે એ. કે. કોખર્સે સાફ લખી હતી
તેમાં, માધવના ભાઈ દેશવની સ્ત્રીને કરણ પકડી ગયો હતો એમ
કહ્યું છે. 'તે દેશવની સ્ત્રીને ઘેરા કરણે જળરદ્ધતીથી લીધી.' રત્ન-
માળ આદિ. ૨ છ પા. ૨૧૫. ન સહિણુ જાફ-સહો ન જાય,
વેઠયો જાય નહિ, મહેવાય નહિ. સહિણુ જૂતો અપમંશનો કર્મણિ
વિધ્યર્થ કૃદંત છે. જા સાથેની આ વાચ્યરચના જૂતા કર્મણિભૂત
કૃદંતવાળી જૂ. સહો જાય, હિં. મહા જાય, મ૦ મારિલિ જાતો
આદિ રચના સાથે સરખાવવા જેવી છે. મારિલિ-માંડીશ. સર-

ખાવો મુરતી માંડિસે. કલહુ-કળો-વિગ્રહ. એ માત્રાનો શબ્દ.
સરખાવો અરહું. કા. પ્ર. ૧-૧૪.

૨૭. ટુડી-દોડીને. વાન-લઢાઇમાં પકડેલા કેદી. ઓળમાં પકડેલ માથુસ.
ચૂનકાર-ફા. ખૂનખાર-લોહીનો તરસ્યો, જેનાથી બધા ત્રાસે
એવો. પ્રાણિ-પરાણે, બળ કરીને

૨૮. પેચાંગ પસાડ—પાંચે અંગે પહેરવાનાં વસ્ત્રનો સરપાવ.

૨૯. સીંચામણિ-હુકમ, આજ્ઞા. પાટ-રાજ. સૂઝી-પાંસરી, સીધી

૩૦. પિહિરામણી-પૌશાક, સરપાવ. સિમ્મરનુ ધણી સંભરનો રાજ.
ચોહાણુ-ચોવાણોની મૂળ રાજધાની સંભર નામના ખારા સરોવરની
તેડ ઉપર નેધપુરથી પૂર્વમાં ૧૫૪ મૈલ ઉપર હતી. એ સરોવરની
વચ્ચે એટ ઉપર ચોહાણોની દેવી, શક્તિ શાકંભરીનું દેવળ છે. અન્-
મેર વસાવ્યા પછી રાજગાદી અન્મેર ગઈ. ચોહાણોની જૂદી જૂદી
શાખાઓએ જૂદે જૂદે દેકાણે ગાદીઓ સ્થાપી હતી; છતાં બધા
સંભરરાવ-સંભરધણી-સંભરપતિ એ બિરૂદથી બોલાતા. લગભગ સંવત
૭૦૦ માં 'માણેકરાય ચોહાણે શાકંભરી દેવીના નામથી આ સંભર
શહેર વસાવ્યું હતું. પૂર્વે મોટું નગર હતું. પણ હાલ માત્ર નેધપુ-
રના તાલુકાની સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે. જુવો મુનશી દેવીપ્રસાદ-
કૃત મારવાડની ભૂગોળ. અને ટાંક રાજસ્થાન.

૩૧. ઝુધારુ-અવધારો, નક્કી માનો, જાણો. મળી સૂરઠ-સૂરઠભણી,
સોરઠ તરફ. કિલટાવેલો ક્રમ. મૂર્મિ-ભૂમિમાં, દેશમાં; જુવો કા.
પ્ર. ૧-૧૧.

૩૨. સમા સિદ્ધ-સભા સાથે, સર્વાનુમતે. પતાં-એ તો. અહ્મારુ-પ્રથમ
વરડી લધુ છે.

૩૩. હર્ડઅડિ-હૈયામાં.

૩૪. કાન્હડદે....પ્રાણિ-કાન્હડદે આણુ માનતો નથી, વાત ધણી રસે
હડે ચઢી છે. ચઢી-હાલનું ૩૫ ચઢી.

૩૫. પવાડુ-પવાડો. વડુ-મોટો. વચ્ચાત કીર્તિવંત. મહમુદશાહનું
કેડું-અલાઉદ્દીન શાહની પાસે રહેનાર-હજૂરી. અલાઉદ્દીનનું આખું

નામ ધરિંદર ધી સાની સુસ્તાનુદ આઝમ અલાઉદ્દીનયા મૌદ્દીન મહમ્મદશાહ એવું હતું. વન્દુ-બન્દો, મહેરબાનીનો માણસ, સેવક. ગ પ્રતમાં આ તૂક છે નહિ.

૩૬. વાંદુ-બન્દો. ફુરમાણ-ફરમાન, હૂકમ; ફા. ફરમાનીદન. ન્યુઘા-નોંધ્યું, નિર્માણ કર્યું. ઠેરવ્યું.

૩૭. મહિતુ-મહેતો. પોસાતુ-પોગ્ય, મોટો. મીર-ફા. અમીર ઉપરથી થયેલો શબ્દ; સરદાર, જાગીરદાર. મલિક-રાજા. મેલાવઢ-મેલાવામાં-જમાવમાં. મેળાવો-જમાવ. સરખાવો 'લોકગીત' 'ચોળા, તું મારે સજન મેળાવા જોગ.' खोजा-નોકર. खान-અમીર. પીર, મલિક, ખોજા, ખાન વગેરે ઘણા આપ્યા.

૩૮. ગઢરોઢુ-ધેરો. તેહ-તેનું; હ છઠીનો પ્રત્યય. સરખાવો ફા. પ્ર. ૧-૬, ૯.

૩૯. સોમઈઆ-સોમનાથ, સોરઠી સોમનાથ મહાદેવ; બાર જ્યોતિર્લિંગ-માંનું એક. ૧ સોમનાથ (સોરઠમાં), ૨ મલ્લિકાર્જુન (શ્રીશૈલ પર્વત પર), ૩ મહાકાલ (ઉજ્જૈનમાં), ૪ ઓંકાર (અમલેશ્વર), ૫ વૈજનાથ (ત્રિશૂલમિ ક્ષેત્રમાં), ૬ નાગેશ (દારૂકવનમાં), ૭ કેદાર (બદરી, હિમાલય પર), ૮ ધૃસ્મેશ (એરલ), ૯ રામેશ (સેતબંધુ). ૧૦ ત્ર્યંબકેશ્વર (ત્ર્યંબકમાં), ૧૧ વિશ્વેશ્વર (કાશીમાં) અને ૧૨ ભીમશંકર (ભીમા), એ બાર જ્યોતિર્લિંગ કહેવાય છે.

‘મહકમાડ’-ડગે નહિ એવો-ગૂ. ગૂ. ભિક્કમાડ. ફા. પ્ર. ૨-૧૪. (મટ્ટ) સુબટ (કમૌડ) પરાક્રમી. હઠ-નરજાતિમાં વાપર્યો છે. ફા. પ્ર. ૧-૧૧.

૪૦. ડહલી-નાનો તંયુ; ફા. દેહલીજ. દોર-મોટાં દોરડાં;-સ. દોરક. સાવાન-ફા. સાયબાન-તાપ અને તેજ ન આવે એવા અગાડી પડવાવાળા તંયુ. સિરાચા-ફા. સરા (ધર્મશાળા) આ લઘુતાદર્શક પ્રત્યય; સમીયાણો ફા. સમિયાના-સપાટ છત હોય એવા બાનૂએથી પૂજા તંયુ. ઘડીઆજોયણ-ઘડીએ જોજન, ચાર ગાઉ ચાલે એવી.

૪૨. ફારુકી-ખલીફા ઉમર ફારૂકના અનુયાયીઓ, તેમ જ તેમની ઓલાદના. હવસી-હવસાન, એમિસીનિયાના રહેવાશી-હવસ. વંગાલ-

બંગાળાના રહેવાશી. પાલા પલિ-પગે ચાલે છે, પગપાળે જાય છે. કાહર-કાવડીઆ; કાહારો પરિચંધે । કાહારો પરિચંધો જલા-દિવાહી કર્મકર इत्यर्थः ॥ દે. ના. મા. ।

૪૩. તવ્વાક-થાળ, ખૂમયો ઉપાડનાર; અ. તબક-ખૂમયો. પેસરા-ફા. પિસર-છોકરો; જુવાનિયા. પૂઢા-મોટા, જખરા.

૪૪. મયગલ-મદગળ, મયગળ, મેગળ, હાથી. પૂંતાર-મહાવત; જૂવો ભીમકવિનો પ્રબોધપ્રકાશ. પ્ર. ૫ 'વળાગિં પૂંતારિ પૂંતાર.' પાચર-થોડાપર નાંખવાનું અખ્તર. પચ્ચરા તુરય કવચે । દે. ના. મા. । કઠપંજર-અંબાડી; સરખાળો કાઠડો ને પાંજરી.

૪૫. સારસી—સરસાઈ, ચડસાઈ, સ્પર્ધા.

૪૬. કવટ-ઉકરાંટી-આડી. કપડ્યા ચાલડ-ઉશ્વા ઉશ્વા ચાલે. ગ માં આ તુક નથી.

૪૭. નફેરી-મોટી સરણાઈ. કાહલ-શિંગી-શિંગડાના આકારનું ટુંકવાનું વાદ્ય. નિ-ને, અને. નીસાળ-ડંકાનોખત. મેહલાળ-પડાવ, મુકામ.

૪૮. કુહાલીઆ-કોદાળીઆ. રસ્તો સાફ કરનાર લશ્કર. આરહુડે-પથ્થર-ફેડા-કચ્છમાં 'આહરોડા' જાતના રજપુત છે, એ જાતનો આ ધંધાની સાથે કાંઈ સંબંધ હશે? ત્રી. વિ. ઘણિ--ઘણુ વડે, ત્રીજી વિભક્તિ.

૪૯. વાગડુ-વગડાઉ-જંગલી. સાવજ-રાત્રી પશુઓ. ભાલણે પોતાની કાંઈપરીમાં વગડાઉ પશુના અર્થમાં સાવજ અને પક્ષીના અર્થમાં સાવિજ એવો ભેદ રાખ્યો હોય એમ જણાય છે. પ્રેમાનંદ તળાખ્યાનમાં પક્ષીને માટે 'સાવજડું' એ બોલ પણ વાપરે છે.

૫૦. સમરસી-મેવાડ (ચિતોડ)નો રાવળ, જેના વખતનો વિ. સં. ૧૩૩૦ નો શિક્ષાલેખ મળ્યો છે. એ ૧૩૫૦-૧૩૬૦ સુધી હતો. જૂઓ ગૌ-રીશંકર ઓઝાનું ટોડરાજસ્થાનનું આપાનિયું ૧૧. ટોડ સાહેબ સમ-રસી રાવળ ૧૩૩૧ માં મરી ગયાનું કહે છે. વનાસિ-જનાસ નદી ઉપર, ચૂંચીઆ-ખૂમાટા, ઉડતી ખખર. વાવડ.

૫૧. ગયાણિ—ગગનમાં. સમમી. મુહડાસિ—મોડાસે.
૫૨. લેસીઝં—લઘશું. ‘સામે મોઢે લઢવા જમથું.’
૫૪. કામજસારિ—કામ સારે છે. પહેલી લઢાઈ આરંભે છે. રણિ પે-
રણ-રણુ ઉપર રણુ.
૫૫. લોહ-લોહું, તરવાર. કરકટીઆ-સં. કંકટક-અપ્તર-અપ્તરીઆ.
સમોહ-સામે મ્હોએ. સં. સંમુખ, પ્રાં સંમુહ.
૫૬. સરગાપુરિ-સ્વર્ગમાં. વડસી-એશીને. સં. ઉપવિશ. સરખાવો બધું.
૫૭. વાલી લાઈ-લાલ લગાડી. લૂસાલૂસિ-લૂટાલૂટ. આ તૂક પછી પૂ-
નાની ‘ન’ પ્રતમાં નીચેની પુનરુક્ત પ્રક્ષિપ્ત તૂક છે.
- ‘ભાગા દેસ કાહાનમ ચિડોતર વાવનની છેડ દારિ;
ગૂજરાતિનુ ચોલર માથુ અજીય ન આવઈ પાર.’
૫૮. હંઢાહિ-હંડાવ્ય, ડાંગરવા અને આળુઆળુનો મુલક; હંઢાવ=હંઢા,
ડાંગરવા, સિદ્ધપુર; જૂવો ઇડિયન એન્ટિકવરી, પુ. ૬, પા. ૨૦૮-
૨૧૦. ચિડોત્તર-હંડાવ્ય અને ધાણધારની વચ્ચેનો મુલક. હાલતું
‘ચરોતર’ નહિ. ધાણધાર-પાલણપુર અને આળુઆળુનો પ્રદેશ.
ધંધોલિ-દંદોળી, હથમચાવી નાંખી. વાંચી-ખખર, વાવડ. પોલિ-
પોળ, દરવાજો.
૫૯. દીધા-ચોઢ્યું; સરખાવો ‘કટક ગયા’, ‘મધુ લીધા’. જૂઝાર-
લઢવૈયા. માગ નીસાર-જવા આવવાના રસ્તા. જૂતાં ખતોમાં ‘માગ-
નિહાર’ આલ નિકાલના અર્થમાં વપરાતો.
૬૧. રહી-ચોબાને. -
૬૨. રુલ્લે-ઝાડ, વૃક્ષ. નાણિ-તપાસી જો, અનુભવી જો; જૂવો ‘તે ક્યું
તે મેં નહિ માન્યું, આજે મારી જાતે નાખ્યું’, દયારામ. કિર-કેરાં.
મોહલાં-ગિલોડાં.
૬૩. વાલિ—ગ્રોહર.
૬૪. હસિઈ-હોસં, થશે. જૂનું રૂપ ‘હસઈ’ અને પાછળનું ‘હસિ’,
જો જેની વચ્ચેનું રૂપ. વાંગ [ફાં]—જૂમ, તે ઉપરથી નિમાજ, ન-

માજ કરવા આવવા આમંત્રણ તરીકે તોડા ઉપર ચઢીને પડાતી
ખૂમ. સેલાર-સરદાર. સાલાર.

૬૬. મળી કદક ઝપડચાં અસાડલિ-અસાડલિ ભણી ઇ. શબ્દનો
ઉલટપાલટ ક્રમ. અસાડલ-અમદાવાદ વસ્યાની પૂર્વે તે પ્રદેશમાં હતું
તે શહેર. અમદાવાદના એક 'આસ્તોડિયા' દરવાજાના નામમાં જ
માત્ર એની નિશાની રહી છે. જે દરવાજે થઈને અસાડલ જવાય
તે 'અસ્લારયા' કહેવાતો. આ શહેર આશાબીલનું હતું. હીલોલ્યુ-
હલાવી મૂક્યો, હયમયાવી નાંખ્યો. અતિ કીધું.—ખૂખ ક્યું-રોળ
વર્તાવ્યો.

૬૭. ધૂલકું—ધોળકું, ધોળકા. સૂરતિ-સુરત. રાનેર-રાંદેર.

૬૮. તડીઆં—કાંકા ઉપરનાં, બંદરો. ધંધોલાં-હલાવી મૂક્યાં. સાયર—
સાગર. સાવટું-જરીઆન?

૬૯. સપરાણા—જખરા, મોટા.

૭૦. તાક્ષતિ-હંટ. સામટી-સમેટી, સાંભરી. વાજી સાન-ડંકો દધને.
કાં ૦ પ્ર૦ ૧-૭૧, ૧૦૫, ૧૧૨. પિયાળું-પ્રયાણ.

૭૧. સોરઠ—સૌરાષ્ટ્ર, આખું કાઠીઆવાડ. મયગલપુર-?

૭૨. દીવ [સં૦] દ્વીપ. કાઠીઆવાડની દક્ષિણે આવેલાં એટ અને બંદર.
હાલકલોલ—હાલકલુલક; હલબોલો કલકલઃ । દે૦ ના૦ મા૦.
દ્રહબોલ-ધરાબોળ.

૭૩. હર્દા ઠક્ક-હેયાકાટ, હૃદય ચીરી નાંખે એવો. વૂંવરણ-ખૂમરાણ,
ખૂમાટો.

૭૪. વાડ-વાઢ. કેલેહરા-?

૭૫. પિણ્ડોલ્—પંડોળાં. જુ-પાદપૂર્ણથં.

૭૬. નાઠતું—(વર્તમાન કૃદંત.)-નાસભાગ કરે છે. દેસ આગલીઆં-મો-
ખરાનાં, મોરયાનાં, મુખ્ય, ધોરી. આડુ-સામું.

૭૭. સાહજ—લશ્કર. ઘણું (કિ. વિ. અવ્યય)-ખુબ્જ. દેવકઈ
પાટણ—સોમનાથ મહાદેવને પાટણ-ક ઇફીનો પ્રલય. સરખાવો
હિં૦ દેવકે.

૭૮. કુખ્યા—ઊભા કર્યા; સરખાવો આ ધાતુનો કાઠીઆવાડી ઉપયોગ.
વારગઈ-? પાયગઈ-ફાં પાયગાઈ=ધોડાર.
૭૯. પોલિ—દરવાજો. પરાળ—ખળ. પાયક—ચોદા, પ્યાદળ.
૮૦. પાદ્રિ—ગામના ગાંદરામાં, પાદરે. ગામઢુળે પદં । દેં નાં માં ।
સિદ્ધફલું-ધસારો, છાપો, sortie. ભૂઓ કાં પ્રા ૨-૪૩.
ચડપટ રણુરૂપી ચોપટ, બાજી. રાડત-રજપુત.
૮૧. ચાલા—વાળા રજપૂતો પોતે મૂળ કાઠીઆવાડ (હાલના સોરઠ, ગો-
હિલવાડ અને હાલારની મધ્યમાં આવેલો પ્રદેશ-આખો કાઠીઆડ
નહિ)ના જ છે એવો દાવો કરે છે; અને તેની વિરુદ્ધ કશો પૂરાવો
હજી ઉપલબ્ધ ન હોવાથી તે માન્ય રાખવું જ પડે છે. હાલમાં
એ જાત ખીજી જોરાવર જાતોમાં મળી ગઈ છે. એમની સત્તા કોઈ
પણ ઝાઝી જામેલી હોય એવું જણાતું નથી. આ જાત ને સોળંકી-
ઓને ચુદ્ધુ તકરાર થતી અને બન્ને જાતો માંહોમાંહ લટી, નખળી
પડીને નષ્ટપ્રાય: થઈ ગઈ છે. વાજા-એ રાડોડની શાખા છે. તેઓ
રજપૂતસ્થાનમાંથી આશરે તેરમા સૈકારાં કાઠીઆવાડમાં આવ્યા હતા.
વાળના મુખી વેળએ ગીરની દક્ષિણે રાવળ નદી ઉપર વેળલકોટ
વસાવ્યું. તેથી તેઓ દક્ષિણ કાંઠા ઉપર વસ્યા. ત્યાંથી પૂર્વ તરફ
આગળ વધી ઉના અને ત્યાંથી છેક આંજમેર અને મનારી નદી મુઘી
ગયેલા હતા. આંજમેરમાં વાળનો એક પાળીયો સંવત ૧૫૧૨ ની
સાલનો છે. હાલમાં વાળઓ ભાવનગર મહારાજાના ગરાસીઆની
સ્થિતિમાં રહે છે. જેદુઆ-જેઠવા ચુડાસમા પછી કાઠીઆવાડમાં
આવ્યા મનાય છે. એમનું મૂળ બરાબર જણાતું નથી. પણ તેઓ
ઉત્તરમાંથી આવી મોરળી નજીક વસ્યા એમ કહે છે. ત્યાંથી કાંઈ
કાંઈ વધી દારકાં લીધું અને નૈરલ દીરામાં આગળ વધીને બરડાના
પહોડની અને સમુદ્રની વચ્ચેના પ્રદેશમાં વસ્યા. એમનું પાટનગર પ્રથમ
ધુમલી હતું અને ધુમલી ઉજ્જડ થયા પછી પોરબંદર પાસેના છાંયામાં
રાજધાની સ્થાપી. મુસલમાન સત્તાની પડતી સમયે છાંયામાંથી તેઓ
પોરબંદર આવ્યા. અઘાપિ પોરબંદર તેઓની રાજધાની છે. પોર-
બંદરના રાણા જેઠવા રજપુત છે. જેઠવા પોતાની ઉત્પત્તિ દતુમાનના

દીકરા મકરધ્વજથી માને છે. ચૂડાસમા-આ જાતના રજપૂતો કાઠી-આવાડમાં આવડા પછી આવ્યા. તેઓ ક્યારે આવ્યા તે નક્કી નથી. પણ ધણું કરી ૭ મા કે ૮ મા સૈકાની લગભગ આવેલા હોવા જોઈએ. ચૂડચંદ્ર નામના મૂળ પુરુષથી એમનું નામ પડ્યું છે. તેમની પહેલી રાજધાની વંથળી (વામનસ્થળી જૂનાગઢ તાળે) હતી. ત્યાર પછી જૂનાગઢ થઈ. તેમની સત્તા ૧૪૭૦ માં નાશ પામી. સિંધના નગરકૂટામાં રાજકરતા સમા રજપુતની ઓલાદના તેઓ છે. એ વંશના છેલ્લા રાજા રામંડળિકે હિંદુધર્મ ત છોડે મુસલમાની ધર્મ અંગિકાર કર્યો અને એનો દેશ મુસલમાનોને હાથ ગયો. રામંડળિકને અમદાવાદનો બાદશાહ જોડે લઈ ગયો. જ્યાં એ મરણ પામ્યો. એની કબર અમદાવાદમાં કુંદોષઓળમાં અધાપિ છે. ચૂડાસમાની સંખ્યા હવે જૂન રહી છે તોપણ તે ઉંચી પંકિતના ગણાય છે અને રાજવંશીઓ સાથે ખેટી વ્યવહાર કરે છે. સરવૈયા, રાયજદા, રાહ અને બીજા કેટલાક એ જાતના ફાંટા છે. ઉપરાંત જેસલમીરના બાટી તથા જાડેજ તેમજ ચોરવાડ તથા કેસોદના હાકોરો પણ ચૂડાસમા વંશના છે. સે [સં૦ સમમ્.]-સાથે.

૮૩. ઝસરીઆ—પાછા હાયા, ઓસર્યા.

૮૪. ઝઠવ્યા—ઝસરીને દોડાવ્યા, તતકાવ્યા.

૮૫. વરતિ મેલ—ભેલ પડી. જુ-પાદપૂર્ણથં.

૮૭. મદવાઈ—માઢમાં, મોટાં ડહેલાંમાં. પઢાડ-પડાવ.

૮૮. રણિ વાડલા—રણધેલા, વાડલો=વાતોડો; જૂવો પાઈયલચ્છી, તેમજ દે૦ના૦મા૦ વાડલો પલવિરણ. વાડલો પ્રલપનશીલ: । બકબકાટ કરનાર, ગાંડો; સં૦ વાતુલ: । વાયલ. સં૦ માં એ અર્થ નથી. દોટ્ટિ-? પાચલિ-આળુબાળુ.

૮૯. સૂંઝ્યા —ચાલ્યા, ચઢ્યા. નહી-કનડીને; હેરાન કરીને, રગડીને. જૂરિયમુંત્તમિયં નડિયં । જૂવો પાઈયલચ્છી. દોહિ-દહાડે.

૯૦. મોહર—ધોરી-ધોર પ્રાંતનો, અર્થાત-મુસલમાન. સાહિ-પકડે, લઇ જાય. દેવરાઈ-દેવના રાજા. મહાદેવ, સોમનાથ.

૯૧. ચાર્ડિ—ચાડે, પારે.

૯૩. ફેડિ—ધંડું, કળસ. સં૦ અળડ. આરહડા-જૂવો. કા૦ પ્ર૦ ૧-૪૮ ની ટીકા.
૯૪. પાડેવા—પાડવા; સરખાવો કરેવા, વરતેવા, હૈ૦વ્યા૦ ૮-૪ । અવ૦ કા૦ પ્ર ૦ ૧-૧૬. ૧-૯૬: તેમજ જૂવો. ‘અધર અમૃત રસ પાન કરેવા મુખસું મુખ મેલાવાંરે-’ આપ તારે. ’ નરસૈં મહેતો. અપ્ર૦ કા૦ પુ. અં. ૫. અને ‘તમ દીઠે દાઢ ગલે મહા સતીઆ અમે અભિમાન ધરેવા; નરસૈયાયા સ્વામી સંગ રમતાં ભવસાગર તરેવા’ અપ્ર૦ કા૦ પુ. અં. ૬.
૯૫. પ્રાણ—અળ. મૂઠા-કચ્છી-મૂઠો. સં૦ મુપ્-મંઠો સળે દે૦ ના૦ મા૦. । નાંગઈ-ભાગે છે ?
૯૬. વરતેવા—વરતવા, થવા. કલિજુગ.....વિલાસ-કળિયુગ પોતાનો દોર ચલવી રહ્યો છે. દેવ-મહાદેવ.
૯૭. રહાવું [Causal imp. sing.]-રાખો મૂત-ખૂત, મૂતિ. કરે-સિંઝ-કરીશું. ચૂનું-[સં.]-ચૂનો.
૯૮. ફલક-પાટ.
૯૯. મૂંછ—કાળાબૂંશ-કાળામેશ. ત્રીચલ-ત્રેલીઆં, તરીલાં, ત્રણનેડી અળદતું જૂથ.
૧૦૧. વલકાક-અળવાન. તૂલ-તૂર, આકડો, સમજો વગેરેનું ૩. કેથઝ-કયાં. સરખાવો પારસી અને સુરતમાં વપરાતું ૩૫ કેથું.
૧૦૩. આલે વાધ્રે હાલરાં કીધાં:-આળું-લીલું, સુકાયલું નહિ તે; વાધરી-આમડાની કાપીને કરેલી પટ્ટી જેવી દોરી; હાલરું-એકની બેઠે એક એમ સાંકળીને બાંધેલો જથ્થો.
૧૦૪. તસલીમા [ફા૦]-તસલીમ-સલમ કુશળ ઇચ્છતું-ઉપરથી વિદાય. સાન-ડંકો.
૧૦૫. વોડિ—વીડિ, ખીડ. સિઝ-શું.
૧૦૬. જૂનુગઢ-જૂનાગઢ. ગિરિનાર-ગિરનાર. વૂલીઝ-ગીધું વાળું, તોડયું. કાચ-કચ્છ. કન્યાગહડિ-કન્યાગઢ, કંથકોટે. ત્રીજી વિ૦. કચ્છના ભચાઉ તાલુકામાં આ કિલ્લો છે. તે કંથાદુર્ગ અથવા કંથગઢ પણ

કહેવાતો. કંથકોટ ઇ. સ. ૯૪૩ માં જન્મસાડળએ પૂરે કર્યો. તેના પિતા જન્મમોડળએ આરંભ કર્યો હતો. (રા મા.) પારકર-ધરપારકર. 'પાર'=પેલી તરફ; 'કર' અગર 'ખર' મારવાડની લૂણી નદીનું નામ. મારવાડમાં માત્ર લૂણી નદી જ કહેવા જેવી નદી છે. મારવાડની પૂર્વ સરહદથી પશ્ચિમ સરહદ સુધી ગયેલી છે. આ નદી ચોમાસામાં વહે છે અને ખીણ રતુમાં એનું વહેણ સૂકાઇ જાય છે. એનું પાણી ચોમાસામાં મીઠું રહે છે. સૂકાયા પછી છાછરા વિરડા ખોદતાં પાણી મીઠું મળે છે પણ ઊંડા વિરડા ખોદતાં મળતું અગર ગંધ પડેલા વહેણનું ભરાઇ રહેલું પાણી ખાંડ હોય છે. આ ઉપરથી એનું નામ લૂણી (લૂણ-મીઠું; મીઠાવાળી,) ખારી એનું પડયું છે. એ નદીની પેલીમેર ચોવાણોની ખીણ રાખાનું રાજ હતું. લૂણીની પેલીમેરનો પ્રદેશ અને ત્યાં આવેલું શહેર તે પારકર. જૂવો ટાંડરાજસ્થાન, તેમજ મૂતશી દેવીપ્રસાદવાળી ભૂગોળ. ઠઠું-ઠંઠા, નગર ઠંઠા.

૧૦૧. આપણવું—પોતાપણું-આપખળ.

૧૦૮. મોહ—ધો. કહી-કેઇ જગાએ.

૧૧૧. મુહલ—મહેલ-કચેરીનો તંત્ર. વીસી-બેસીને. મસૂરાતિ-મસલત, મન્ન; ફાં મુસવરત.

૧૧૨. મન્ત્ર—જાનો ઠરાવ. મસલત. અસ્તૂં-આવું. આ પ્રમાણે. માંટી-મરદ થજો, બહાદુરી બતાવજો. કવિ પ્રેમાનંદ પણ આ શબ્દ આ જ અર્થમાં વાપરે છે. 'સાંભળી મલ માંટીડા થાય.' પ્રે. ૬૦ ભા. ૦ કડવું ૧૨૧. કાકાઆવાડમાં 'પુરુષ-જૂવાનિયો' એ અર્થમાં પ્રચલિત છે. સુરત તરફ 'માંટીડો' ધણી. અમદાવાદ તરફ ધણી એ અર્થમાં વપરાય છે, પણ રહેજ તિરસ્કારયુક્ત અર્થ છે. 'મોટો માંટી થયો છે.' 'નબજો માંટી બધઅર પર શરો.'

૧૧૩. મંડહ—મંડે, લહે, લઢાઇ માંડે, સૈન્ય વ્યૂહમાં ખડું કરે, લઢવા આવે; જૂવો. કા. ૦ પ્ર. ૧—૧૭૭. આળીમુહિ-આમને મોંઢે-આ તરફ. મિ—મે; ત્રીજ વિ.

૧૧૪. મત—મૂત, મૂર્તિ. વન્દિ-કેદી. સજાઈ-તૈયારી. માંટી હુદ તુ-મદ હોય તો. જૂવો કા. ૦ પ્ર. ૧૧૨ ની ટીકા. ઘાટુ-નાકું. વાંધે-રોકે.

૧૧૫. સિદ્ધ [સં૦ સ્વયમ્]—સ્વય, સ્વે, પોતાની મેળે. આપણું-પોતાનું. રાખે—ખચાવે-ઉગારી લે.
૧૧૬. સુપનન્તર—ખીનું સ્વપ્નું. હૂંતરૂં-હોતાં, થતાં, સતી સપ્તમી. પાડ ધારાં-પગ ધર્યાં, પધાર્યાં.
૧૧૭. ઈશાન—મહાદેવ. ગોરી-ગૌરી-પાર્વતી. તેરા-મુસલમાનની એક જાત, મુસલમાન.
૧૧૮. અજિ—હજી. લીધરૂં જાઈ-લીધો છતાં જાય છે. સતી સપ્તમીનો ખોટો પ્રયોગ-અથવા સં૦ સ્થ ધાતુ ઉપરથી સાધિતરૂપ. લેધને જાય છે. ભૂં ફૂં નો કિં વિં તરીકે ઉપયોગ-સરખાવો હિં 'ધૂમસે' ગાડી લિવાય લીનો જાય.'
૧૧૯. દૈત્ય થિકુ—દૈત્ય પાસેથી.
૧૨૦. મોર—મોરચો, શિરમોરપાણું; સં૦ મુકુટ. સરખાવો 'મો'ડ, મો-ળીયું (માથે ખાંધવાનું). ઝડાણ-ચઢાઈ, ધૂમલો; સં૦ ડહાણ-ડો ઉડવું. જેડ-વિડંબ, ઢીલ; માં જોજ=ઢીલ, વાર; જૂવો જગદેવ પરમારની વાત-રત્નમાળ.
૧૨૧. રામગિરિ—રામચી, રામકલિ. ભરવ રાગની રાગણી. જે ખાસ વસંત રૂતુમાં સવારના સાત આઠ વાગતા સુધી ગવાય છે, તેમજ કચ્છુરસને માટે યોજાય છે. ઝલરૂં-ઓછે. આછે; સં૦ અચ્છ.
૧૨૨. વેદ—નકી, સાચું.
૧૨૩. અહ્ય—અમારો; છૂટી. વિ. વિહળિડ-(સં૦ સ્વળ-ભાગી નાંખવું) ભાગી નાંખ, કડકા કરી નાંખ, કાપી નાંખ.
૧૨૪. કરેજે—કરજે; આશ્ચર્ય.
૧૨૭. પરાણ—ખળ. તલહટ્ટી-તલાટી-તલેટી.
૧૨૮. આફળીઈ-(પ્રાં અપ્પણિમા । હૈં વ્યાં ।) પોતાની મેળે: 'આફળિયે નહાસસે દેખીને વારો છો શાને' ગ્રેં ભાં દો કડવું પપ
૧૨૯. પરગળું—પ્રાં પર=પડાય-પડાય. પગરણુ-આરંભ-પ્રયાણ.

૧૩૦. વૈદિ-વૈદવાડ, વૈદવેડ, લઢાઈ. સં૦ વૃધ્-મારી નાંખવું; જે ઉપ-
રથી :વાઢ, વાઢો, વાઢવું, વાઢીઓ વગેરે શબ્દ થયા છે. કરેસિ-
કરશે. અછવાં-છનામાના, એમાં 'અ' વધારાનો હોય અગર 'આ'=
સમન્તાત્ તું ૩૫ હોય.

૧૩૧. સિરાણદ્—સિરાણે. હાલનું 'સિવાના.' સિવાના બોધપુરથી પશ્ચિમે
૫૪ મૈલ ઉપર આવેલું શહેર એ રાજનો તાલુકો છે. જૂનો. મુ.
દે. મા. ભૂગોળ.

૧૩૨. કાઠગઢ-લક્ષ્મકોટ!

૧૩૪. સીખ—આરા.

૧૩૫. હેજવનિ-હેજવને અં હિજવન=પડદો, ચક્ર; તે ઉપરથી પડદા આગળ
રહેનાર નોકર-દારપાળ. હાજવન-રાજગૃહાધિકારી. ધરખટલાનો ઉપરી
અધિકારી, કંચુકી. (Chamberlain). વરદારનકીવે-(ઉલટાવેલો
ક્રમ)- નકીળ ખરદારે, છડીદારે, (નકીળ અં છડી; ખરદાર=ઉ-
ચકતાર, રાખનાર.) મોટા માણસોની તહેનાતમાં રહી તેના હોદા,
ખિરદ વગેરે મોટીથી બોલી લોકોની નજર ખેંચનાર તેમજ મળવા
આવનાર માણસનું નામ હોદો વગેરે બોલીને ટાણુ આવ્યું છે તેનું
સૂચન કરનાર તે નકીળ ખરદાર, છડીદાર.

૧૩૬. કરુ વિચ્છેદ—વિચ્છેદ કરો, ફેડ કરો, ફેડો, મેળવી લો. મ
જેટુ-વિલંબ ન કરો.

૧૩૭. સવિહૂનિ—સધળાને. અનામ ધનામ. તીરી દ્રામ-તેરા, એક
જાતના મુસળમાન-મુસલમાન-મુસલમાનોનો સોનાનો સિક્કો. તેરા
અગર તીરીદ્રામ-દ્રામ-દિનાર, મુસલમાની સિક્કો, શુ. દામ. સં૦
દ્રમ્મ. ગ્રી૦ Drachma.

૧૩૮. આઘા—પાસે; સં૦. અગ્રે.

૧૪૦. પાસિ તુહા દોધી—તમારી બેડે આપી, મોકલી હોય તે; તમારી
માર્ગત કહાવી હોય તે અરજ.

૧૪૧. જુ—જે. વૈજ્ઞાનર-અગ્નિ. વલતુ-સિવાય. કહિદ્-આઈ પણુ.

૧૪૩. આયસિ-દૂકમથી.

૧૪૪. કટકહ [હ, હૂની પ્રાય]-કટકની, છળની; સરખાવો. કાં
પ્રં ૧-૬-૯.
૧૪૫. તડંગ—મ્યાન. મરસુ-પાડો.
૧૪૭. તાહરિ જમલિ—તારી બરાબર, તારી જોડના, તારા જેવા
વ્યાજ-ઘાટે.
૧૪૮. લીજહ—લીજો, લઘુએ. વ્યુત્પત્તિએ કર્મણિ વર્તમાન ત્રીજો પુરૂષ
એક વચન; પણ હાલ વપરાયમાં કર્નરિ વર્તમાન પદ્ધતિ પુરૂષ
બહુવચન અપં લીજહ.
૧૪૯. પૂરવુ—પૂરો, પૂરી પડાવો, પૂરાવો. વરસુ-વર્ષ. રાર્તવાહુ-
રાતવાસો.
૧૫૦. જળ—માણસ. હાલ કાઠીઆવાડમાં આ અર્થમાં વપરાય છે. વે-
સરી [સંં વેસર]-અચ્ચર.
૧૫૧. મરાતવ [અં મરત્યાનું બહુવચન]-પદવિ, પદવને થોડા મુશબ,
મલા-સારા, જળરા. જૂઘાર-ઝૂઝનારા, લડવા. તુહિ-તોચે,
તોપણ.
૧૫૨. વંદીવાલ—અંદીવાન. સંદાતા-પીડ પામતા; સંં મંદ. ઢાડિ-
રાહ; સરખાવો ધાહ. કાં પ્રં ૧-૧૫૯. દાસિ-દિવસે. અગાસિ-
બુધ્ધામાં. તાવહિ-અર્થના તાપથી. રાતિ [કિ. વિ. તરીકે ઉપ-
યોગ]-રાતે.
૧૫૩. વિછોઘાં—વિખૂટાં કરેલાં, માતાની પાસેથી દૂર કરેલાં. સરખાં-
એકબીજાં.
૧૫૪. અણુહાણ—અડવાણા, જોડા વગર. લહહ-લહે, મેળવે. લોહડા-
લોહાં, મેડો.
૧૫૫. હાલરાં—એક એક સાથે સાંકળીને આંધીને કરેલાં ટોળાં. વાઘિ-
વાધે, લીલા ચામડાની કરેલી ટોરીએ. આલહ-આળીએ, લીલી-
મુશબલી નદિ એવીએ. ગાલહ-ગાળ.
૧૫૬. વિછોહ—વિયોગ, વિજોગ. વિછોઘાં વિરહ. ૧ દેંતાંમાં.
- નાહ-નાથ, ધણી, ધર. ઘાહ-ગાલ.

૧૫૭. અહો-પ્રથમ પુરૂષ વાચક સર્વનામ, બહુવચન. વૈદિક સંસ્કૃતમાં વચમ્ અને અસ્મે, એવાં એ રૂપ છે. તે પરથી સંસ્કૃતમાં માત્ર વચમ્ રહ્યું અને અસ્મે વપરાયું નથી. પ્રાકૃતમાં અસ્મે રૂપ ઉપરથી અમ્હે--અહ્મે, અપભ્રંશમાં અહ્મે, જૂની ગુજરાતીમાં અહ્મિ, ગુજરાતીમાં અમે, મરાઠીમાં આહ્મિ, હિંદીમાં હમ્ અને કચ્છી અને સિંધીમાં અસીં. અણૂરૂં-અયોગ્ય.
૧૫૮. ગોચર—ગોચર, ચરો, ઢોરને ચરવા સારૂ પડતર રાખેલી જમીન—આધાર ન કરી આપેલી જમીન. પાડી વાટ-વાટ પાડી, રસ્તે ભૂંટ કરી.
૧૬૦. રિશ્તિ—રૂઢિ, આહ્વાણ.
૧૬૧. સંમેડા-?—લાયા-લગાડ્યા, સળગાડ્યા.
૧૬૨. પાતિગ પંચ—પાંચ મહાપાપ:-‘કનકચોરી, ગુરૂતલ્પગ, બ્રહ્મધાત, મદપાન; યહ્યોં સંગતિ મહાઅધ, તરે કૃષ્ણગુનગાન’-વસ્તુવંદી-પિકા;
૧. બ્રહ્મહત્યા, સુરાપાન, સુવર્ણચૌર્ય, માતૃગમન અથવા ગુરુપત્ની-ગમન અને તત્સંગ-નર્મકથાકોપ.
૧૬૩. ઝસાસી—ઉઝાડી.
૧૬૪. હુહર્યા—વહોર્યા, વેચાતા લીધા. વીક્ક્યા-વેચ્યા. લીધા અને વેચ્યા, વેપાર કર્યો. ગલંતઙ્-ગળતાં, ઘસતાં.
૧૬૫. ‘કહ્ ધન.....પોશ્યાં ગાત્ર’—કે પારકાં ધન બળથી-પરાણે ઝૂંટી લઇને અમારાં પામર-તુચ્છ શરીર પોશ્યાં.
૧૬૬. લીજઈ—અપઃ લિજ્જઈ જૂવોઃ કાઠ પ્રઠ ૧-૧૪૮ ની ટીકા. ચાહઈ-ચાહે, પારે. રુઘિડ-રૂંધાયેલો, બીડમાં આવેલો, સપડાયેલો.
૧૬૭. આસવ—મધ. દારૂ; દ્રાક્ષનો તે આસવ. વ્રહ્મ-આહ્વાણને. ખીચ વિઠ. પાહ્યા વંધાન-કેદમાં પાડ્યા. બ્રહ્મની જોડે સંબંધ રાખે છે.
૧૬૮. કેહઈ-પાપિ—કેવા પાપે.
૧૬૯. અંગીકર્યો—અંગીકૃત, માથે લીધેલાં, કબૂલ કરેલાં કાલ્હરિ-કાલર, ધાસની ચોરસ ગંજ. ગોળ ગંજ તે ગોધલો, ન્હાની તે ગોધલી.

૧૭૧. સત્તવ્યસન—

‘દૂતરમન, મૃગયા, પક્ષભચ્છન રંગહે, મધપાન, શુનકાવર પ્યારિસંગહે;
ચોરીસહ યહસાય વ્યસન આગમ કહે; નથેનાથ બલિવર્ધ સપ્તસો એહીરે.’

વ. વૃ. દી.

લાંચ અજુગતિ-અથોગ્ય, નિંદ એવી જે લાંચ.

૧૭૨. કેહા—કીયા.

૧૭૩. કીચુ મેલ—મેળાવો ક્યો, લશ્કર એકદું ક્યું.

૧૭૪. જંવારહ—જન્મારે. સં૦ જન્મન્, પ્રા૦ જન્મો, હિં૦ જંવારા.

૧૭૫. વિગૂચતાં—વાતો કરતાં.

હાંગરા-દાંડીઆ; હાંગરા ફેરિયા-દાંડી પીટાવી, દાંડી ફેરવી.

૧૭૬. પડચુકદક—પાક્ષિક, પખું કરનાર લશ્કર, જેતલહ-જેટલે, બ્યારે.

૧૭૮. કાન્હડ—ખીજ વિ૦. સરૂપ-સ્વરૂપ, લાલત. ચિકુ-ચક્ર, થી, પંચમી વિ૦.

૧૭૯. સનાહુ [સં૦ સનહ]—અપ્તરવાળું. સંસ્ત્ર-સંખ્યા.

૧૮૦. જિમીઝ [પ્રા૦ જિમ]—જમાય. કર્મણિ વર્તમાન ત્રીન્ને પુરૂપ એક-વચન. જુ-પાદપૂર્ણર્થે.

૧૮૧. ઉપલ્હાણા—વગર પલાળે. સજાઈ-તૈયારી.

૧૮૨. છત્રીસ રાજવંશનાં નામ જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાં જૂદાં જૂદાં છે. પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકો, ચંદ વરદાઈ, કુમારપાળ ચરિત્ર, ખીચીઓના ભાટ વગેરેની યાદીઓપરથી કર્નલ ટોડે યાદી બનાવી છે. જેમાં ૩૮ વંશ આપ્યા છે. કર્નલ ટોડે તે નીચે પ્રમાણે ગણાવે છે.

૧ ઇક્ષ્વાકુ-સૂર્ય	૭ કજવાહા.	૧૨ ચાવડા	૧૭ બજા
૨ ઇંદુ-સોમ-ચંદ્ર	૮ પરમાર	૧૩ ટાંક-તક્ષક	૧૮ ઝાલા
૩ અહિલોત-ગહેલોત	૯ ચોહાણ.	૧૪ છટ-ગટ	૧૯ જેઠવા-કામરી
૪ યદુ-બલ્લવ.	૧૦ સોળંકી ચાણક્ય	૧૫ દન-દણ	૨૦ ગોહિલ
૫ તુંવર	૧૧ પહિવાર	૧૬ કાદી	૨૧ સર્વયા
૬ રાઠોડ			

૨૨ સિલારં	૨૭ બડગૂજર	૩૩ મોહિલ
૨૩ ડાખી	૨૮ સેંગર	૩૪ નિકુમમ
૨૪ ગૌડ	૨૯ સીકરનાલ	૩૫ રાજપાલી
૨૫ ટોડા-ટોડ	૩૦ વૈસ	૩૬ દાહિમા
૨૬ ગોહરવાલ	૩૧ ડાહિયા	૩૭ ફલ
	૩૨ બેહિયા	૩૮ ડોહરચા

ઘાંડાં-તરવારો, તરવાર ધરનાર ચોક્કા. એક એક પાહિ-એક એકને પડખે, એક એકથી. ઘણું કરીને પક્ષ ઉપરથી. સપરાણા-બળવાન. મુજિ-ભુજબળથી, લડતાં. નાવડ-ન આવે.

૧૮૩. સૂડાપંચા—પોપટની પાંખના રંગના. કિહાડા-આપડા. ની-લડા-કાણડા.

૧૮૪. પંચવર્ણ—પચરંગી. પાઘરીઆ-પાખર પહેરાવીને તૈયાર કર્યા. સ-રખાવો ‘રાતો ઘોડો રણપાખરિયો સહસ્રભર્યો રાણુગાર બેને.’ કંકલોહ-એક ભતનું પલાણ. કેકાળ-ઘોડો.

૧૮૫. ચુરતલિ—દાખડા વડે, ખરીએ. સાટ-વાગ, લગામ. ચારગિરિ-ઘોડેસ્વાર સિપાઈના, સિપાઈએ વાપરવાના. દેવરાણા-અપાયા. આ રૂપ હાલ પણ વિસનગર તરફ પ્રચલિત છે; જેમકે કેવરાણું, જ-વરાણું, ખવરાણું. ઇ. કુવટ-આડે રસ્તે, ખરો રસ્તો મુકીને, વાંકી વાટે.

૧૮૬. સાવલોહ-તદન લોહાની. પાળી.....ચાલડ-પાણીના પૂર-ની પેડે, પાણી ઢળ્યું જતું હોય નહિ એવી રેલાતી આવે.

૧૮૭. આંગાં—શરીર-ધડ ઉપર પહેરવાનાં બખ્તર. ટોપ-માથે પહેરવાનું બખ્તર. રંગાડલિ-એક ભતનું બખ્તર. ઘાંડાં-મોટી તરવારો. ઘેડાં-ભાલા. પટા-પટા ફેરવવામાં વપરાતું હથિયાર. કટારી-કટાર. સીંગણિ-કામઠાં. જોડમલી-મૂઝવામાં, ધૂમતાં લડવામાં સારી. લીજડ સારવસારી-સારી સારી ટાળીને લેવાય છે.

૧૮૮. છત્રીશ દંડાયુધ—છત્રીશ ભતનાં આયુધ:—ચક્ર, ત્રિશુળ, ધનુષ, વજ્ર, બાણ, કૈવાણ, તુફંગ (બંદુક), કોકબાણ, ફરશી, કટાર, છરા, સેલ (ખરખી), ખેટક (દાલ), ગદા, સાંગ, તોમર, પાશ, ભુશંડી, ખાંટ, ખંજર, જંભુર. લઠ્ઠ, જંત્ર, અંકુશ, ભાણ, હળ,

મુશળ, ખાંડુ, બંરબંડ, બંબલ, બરહ, શુભી, શુરંજ, દલ (કુહારો) પટા, પિસ્તોલ.

પડળ પડ્યો—નમસ્કાર પડ્યા, બોંયપર પડીને દંડવત નમસ્કાર કર્યો. આસાપૂરી—આશાપૂરી—ચોવાણી શક્તિ.

૧૮૯. જોંપાહે—છતાડે, કાન્હડદેને જય આપે. સં૦ જિ, પ્રા૦ જિમ્પ, જૂ૦ શુ૦ જીંપ. આશિકા—ઉતારેલી આરતીની શગ ઉપર હાથ ધરીને પોતાની આંખોએ લગાડવાની ક્રિયા. તેમજ દેવની વિભૂતી, ન્હાવણું જળ વગેરે લઈને પોતાની આંખોએ લગાડવાની અગર કપાળમાં ચોપડવાની ક્રિયા.

મટાડલી. પ્રવાહિ—ચાલવામાં, વેગમાં કડાહિ—કદાઈ; સં૦ કટાહ. પડસ—સરસાઈ. સુખાસનિ—શુખપાલે બેસીને, આલો-ચી—દર્પણમાં મોં બેંધેને, દીકડાક થઈને અગર સારા શુકન સાડ દર્પણમાં બેંધેને. સેલહુત—જમીનદારની તરફથી વૃત્તે વગેરે ઉધ-રાવનાર અમલદાર, સંધાન. તરકી—તુર્કસ્થાનના, પડટાળા—પ્રતિ-ધાન—પેંદના. અહિટાળા—અહિચેત્ર—પાંચાળના. ઝંદિરા—ઉંદરના રંગના. કલથીઆ—કલથીના રંગના. ક્ષેત્ર—ઉત્પત્તિસ્થાન. વાહિક—પંખખ. ઝડળમ્મરી—દરિયાના વમળમાંથી ઉત્પન્ન થએલા. વિશે-પગતિ કરદ—ખાસ ચાલે ચાલે છે. સમુદ્રમાંહિ વસ્યા—દરીઆ-માં જન્મેલા. થોડા વેચવા આવનાર વખતે ગપ મારતા હશે કે અમારા દેશમાં અમુક જાતના થોડા સમુદ્રમાં થાય છે. સમુદ્રમથન-માંથી નીકળેલાં ચાદ રત્નોમાં ‘થોડા’ પણ એક હતું તે પ્રખ્યાત છે. વાવના ચંદન—એક જાતની શુખડ. પાચર—થોડાનું બખ્તર. પાતલી પટાટિ—પાતળી ગરદન ? પીતલહર—પીતળનાં, ‘હ’=છટ્ટીનો પ્રત્યય તેમજ ‘ર’ પણ છટ્ટીનો પ્રત્યય. બેવડી છટ્ટીનું ઉદાહરણ. પરનારીસહોદર—પરશ્રી ને સહોદર—મા જણી બહેન ગણનારા. ચોલાવી મારિ—બોલાવીને હાકેટીને મારે; અ-ણચિત્તવા અણબણમાં નહિ. મારિ નહ મરિ—મરે તો મારીને મરે. છત્રીસ શુદ્ધ સંરમ્મ કરિ—શુદ્ધમાં વપરાતી છત્રીસે કળા-કલાયત જાણે એવા. હૂંતે—છતાં. સં૦ મૂ ઉપરથી. તેહ રાડતે

ચાલતે હૂંતે સતીસમી. સં૦ તેષુ રાજપુત્રેષુ ચલત્સુ સંત્સુ.
 રત્નાહલી-રત્નાવળી, શિરપેય મુકુટનાં જડેલાં રત્નોની પંક્તિ.
 -ફહહહયા-મદમાં આવ્યા. ફેત્કાર-ફુલાર-ફુંદાડા. આસણી-
 [સં૦ અશ્વઃ પ્રાં અસ્સો જૂ. યુ. આસ ઘોડો; 'ણી' =ની.
 છટ્ટી વિં]. ઘોડાની. 'ણી' પ્રલય સંબંધાર્થે ધણો જ ઘોડો વપ-
 રાયલો છે. વંદીજન=ભાટ, ચારણ. વિરદાવલી-વિરદનાં ગાન.
 સનાહ-મખતર.સં૦ સંનાહ. ધનલ-ધનુષ્ય. આ ૩૫ હિંદીમાં
 કાયમ રહ્યું છે. અણી-ભાડાની અણી. અણી તળા અંગાર-અ-
 ણીએ અંગારાની પેટે ચમકતી હતી.

૧૮૦. ચંચકિ-ચંચાળ, મોટી નોખત.

૧૮૧. ઉપરિ ધિકા-ઉપરવાટે. ઘાટિ-નાકે, ધાટે; સં૦ ઘટ્ટ; તેવી જ
 રીતે પહાડ-સં૦ પ્રઘટ્ટક. નહ-નોખત. તરવરીઆ-તરવરી રહ્યા.
 ભીડ થઈ. તલહાટિ-તળાટી, તળેટી.

૧૮૨. લેસિડ—લક્ષ્યું.

૧૮૩. પહસી પ્રાણિ-ખળ કરીને, પરાણે પેશીને. મારેજો-મારણે; અપ૦
 મારેજા. Potential.

૧૮૪. હેરુ—આતમીદાર, ચાર.

૧૮૫. કેડિ—કેડ, પૂંડ. તારવ્યા-વીણી કાઢેલા, તારવી કાઢેલા, ચૂંટી
 કાઢેલા.

૧૮૬. દીવી—મશાલ; સં૦ દીપિકા. કચ્છમાં હાલ પણ એ અર્થમાં
 વપરાય છે.

૧૮૭. જાંગી-જંગી, મોટાં. માંટી.....પરાણ—કાયરના તો બેઠને
 પ્રાણ નીકળી જાય એમ બધા મર્દ મૂછે વળ દેતા હતા-મૂછ મરડતા
 હતા, એમ અવય લેવાનો છે. લશ્કરમાં ભીર તો હતા જ નહિ.

૧૮૮. કાઠગઢ-લક્ષ્મકોટ. ચૂકી રહ્યા તે નાસિ-ચોટી રહેલા મુસલ-
 માનો નાસે છે.

૧૮૯. હાક-હાકિટતું તે; સં૦ આકારય. દશમુહહયા-દિગ્મૂઢ થયલા,
 ગભરાયલા. કાને પહીઆ હાક-કોલાહલથી કાને ધાક પડી
 ગયા, કાન બહેર મારી ગયા.

૨૦૦. છાંડા છાક—છક, મગરૂરી, ડીશી મૂકી દીધી. આપોપડું—આપો આપ, પોતાની મેળે. ચલકાક—?

૨૦૧. ધાહ—ત્રાહ, ત્રાહ; સં૦ ત્રાહિ. કિમ્હિ—કેમે કરીને. ગમે તેમ. ડવેલે—ઉગારે; પ્રા૦ ડવ્વર, જૂ. યુ. (મૂળ)—ઉવલ, (પ્રેરક) ઉવેલ, સરખાવો; ઉછર ઉપરથી ઉછેર. સાર—સાલ.

૨૦૨. જરહ=અપ્તર, જીન-પલાણ-પલાણ પર નાંખવાનું અપ્તર. લેવ-રાઈ—લેવાય.

૨૦૩. વેદિ—વડવાને, લડવાને, લડાઈ સાર; અવ્યયરૂપ.

૨૦૪. હલહલ કરી—કલખલાટ કરીને.

૨૦૫. પીઝાર—પારકાં.

મળો અજુઆલાં.—અજુઆલાં ભણી. આપણ-પોતાના-પોતાના પક્ષના; (સં૦ આત્મન). પીઝાર-પારકા, દુષ્મનના; (સં૦ પર). વિગત ન લામડે—વ્યક્તિની ખબર પડે નહિ. ચઢટી—ખેશી ગઇ, ભાગી ગઇ.

૨૦૬. તીના—તેજ. ડટવિ—ઉડાવે, ફેંકે, ફેંકવે.

૨૦૭. જરહજીળ—એક જાતનું અપ્તર. આંગાં—અંગ ઉપર પહેરવાનું અપ્તર.

૨૦૮. પાત્રર ફોડફ—અપ્તર વિધી નાંખે. ચિછોડફ—ચછોડી—તોડી નાંખે.

૨૦૯. લોહ કટાકટિ વાજફ—તરવારો કટાકટ અવાજ કરતી અથ-ડાય. માજફ—કાપી નાંખે.

૨૧૦. માલતર્ણા.....ઝૂંટફ—મક્ષની પેડે બાયે આવે અને વળગા બૂમી કરે. માલ—મક્ષ. ડોટ—ધાલ, અડખોથ. વજાવફ—વગાડે છે, મારે છે. મડફ—કહે છે.

૨૧૧. ઉપરિ ચોં.....ઢલિ નીહાડ—ઉપરથી (હાથી ઉપરથી) પૂંતાર—મહાવતો નીચે બોંયપર પડે છે તેના પગ ભાગે છે; (યોદ્ધાઓ) હાથીઓની મૂંઢે વાદી નાંખે છે ને ટિંચણ કાપી નાંખે છે તેથી તેઓ બોંય કમશે થઇને પડે છે. ઢાંચો—ટિંચણ. નીહાડ—કમશે. સં૦ નિકાય, પ્રા૦ નિહાડ. જૂવો પાઈયલચ્છી.

૨૧૨. કંધ [સંઁ કંધરા]-કાંધ. ધગડ-મુસલમાન; તુર્ક ઉપરથી. ચાલુ જોલીમાં ધગડો-સિપાઈ. સરખાવો તર્કુ-ત્રાક ઉપરથી પ્રાં ધગ્મો. મારેવા-જૂવો. કાં પ્રાં ૧-૨૪-૨૬ ની ટીકા.
૨૧૩. મારીથલ-કસાઈખાનું. પગ મેલ્હણુ. ન જાઈ-પગ મેલ્યો ન જાય -પગે ન મુકાય. વ્યાહણા માંહી-સવારમાં-પ્રભાતમાં; સંઁ વિમા ઉપરથી; પ્રાં વિહાણમ્. સરખાવો 'દેહા મધ તુહ વારિયા, મા કં દીહા માથુ; શિદ્ધ ગમીહિ રત્તડી, દડવડ હોહી વિહાથુ !'
૨૧૪. ફેરી-ફેરવીને, મરડીને. ચંદ-ચર્મ-ચામડું.
૨૧૫. કેટલીક પ્રતમાં 'રણિષેત્રિ' એવો ખેવડી 'સમમી' વાળો પાઠ છે. અર્થની સ્ફુટતાને માટે મુકી દીધો છે.
૨૧૭. કરાસિં કોડિ-કેડ લેશે, પૂંઠ પકડશે. ઝવેલે-ઉગારે; જૂવો કાં પ્રાં ૧-૨૦૧ ટીકા.
૨૧૮. પાંજરી. માગી-હાડપંજર ભાગ્યાં. તૂટી ગયાં.
૨૧૯. માગે કણસે પડી તરુઆર્યું-ભાગેલે પાને-પાનાં ભાગેલાં એવી તરવારો રણાંગણુ પર પડી હતી. સરખાવો હાલ કાઠીઆવાડમાં વપરાતું રૂપ. 'તરવાર્યું.'
૨૨૦. કંધ-કાંધ. કંધ-ધડ. કચરાવોહ-કાદવ. વોહ=વહેજો; સરખાવો ખેડા જીલ્લાની નદી મેસવો-મેહવોહ-વર્ષાદના પાણીનો વોહ, તેમજ કચ્છી અને કાઠીઆવાડી શબ્દ 'વોહજો.' પચાલિઆ-પખાળ્યું. ધોયું, સાફ કર્યું.
૨૨૧. કાન્હ-તણુ અવતાર-કૃષ્ણનો અવતાર.
૨૨૨. સિંહાર-સંહાર, નાશ. સંસ્થેપિ-સંસ્થેપે. ટૂંકામાં.
૨૨૩. સંપજઈ=સાંપડે, મળે. સંઁ સંપઘટે-પ્રાં સંપજઈ. નિધાન-મંડાર જૂવો. કાં પ્રાં ૧-૨ ની ટીકા. રવંત-ધોડો. સંસ્કૃત શબ્દ નથી પણ રચ=વેગ ઉપરથી જનાની કાંટેસો જણાય છે. વઘઈ-બાંધે છે. સંઁ વધ્યતે.
૨૨૫. વાહલાં નહીં વિચાંગ-જહાલાનો વિયોગ નહીં. સમાસની વચમાં

‘નહી’ મુદ્રો છે—સજન-સ્વજન, પોતાનાં માણસ. સરખાવો સ-
જની—ખેનપણી.

૨૨૭. મયગલ.....વારિ [સં૦ મદકલ મદથી મસ્ત-ગાંઠો થયેલો;
વિશેષણ; જુ. ગુ. મયગળ, ગુ૦ મેગળ]—પુણ્ય હોય તો ખારણે
હાથી ખંધાય છે.

૨૨૮. વેણિ—સં૦ વેણુ નરન્નતિ; વેણુ-ગુ. નારીન્નતિ. ‘વેણુ વાગી’
આટ-ખાટલો, પલંગ.

૨૨૯. પુત્રસંતાન—એક જ અર્થના બે શબ્દનું જોડકું. સરખાવો છંયાં
છોકર. પાધરા [સં૦ પ્રધ્વ]—સિધા, અનુકૂળ.

૨૩૦. સાર—સારાં, ઉત્તમ. ઝૂજલી-ઝિજ્ઞાસી, નિષ્કલંક.

૨૩૧. ત્રિણિ ત્રાર.....મંગલાચાર—ત્રણે વાર-સવાર, ખપોર,
સાંજ; એકસો ને આઠવાર; પુણ્યે થેર ત્રણે કાળ-સદા-એકસોને
આઠવાર મંગળ થાય છે. કડૂડ ચવડ [કડૂં પ્રાં ચવ=ખોલવું]—
પુણ્ય હોય તો માણસની ખોલી મીઠી થાય. નહાં ને ખોલાય.

૨૩૨. પુણ્યદ્.....આદરિ—પુણ્ય હોય તો માણસ આદરવડે—અંતઃકરણ-
પૂર્વક હેંસથી—પુણ્ય કરે. પુણ્ય કરવામાં હેંસ થાય.

૨૩૩. ધળગુગત્—અસંભવિત, ન બને એવું.

૨૩૪. પુદ્ગલિ—પૃથ્વિમાં-દુનિઆમાં.

૨૩૫. વેદણિ—ખંડીજન, બાટચારણ વગેરે.

૨૩૬. ન્હલાર્ઝિ સ્વંચ—તરત, ત્વરાથી નવરાવીને. ઢંચ-મદાદ્ય. વઢામર્ણા-
સં૦ વર્દાયતિ, વર્દાપયતિ, (નામ) વર્દાપનમ, પ્રાં વઢા-
વદ-વધામણી.

૨૩૭. મદન—મૂળ અર્થ (સં૦ મદ્ ઉપરથી) દ્રાગદેવ; પ્રથસ્તપણું
ખતાવનાર શબ્દ મદનમેરી=મેરી-મોટું-સાદું બૂંગળ. સરખાવો
મદનગ્યાટ=મેવાવાળો ઉત્તમ ઇંસાર; તિરસ્કાર ખતાવતા નાન્યતર-
ન્નતિ લગાડેલો શબ્દ મદનીક [=એટલી થી નાંખીને ખાસી કાઢેલો
ઇંસાર.] તલિયાતોરણ-અડના પોલા સાંકાનું ત્રિકોણ પાડીને ખના-
વેલું તોરણ—તરીઆતોરણ; સં૦ ત્રિક ઉપરથી. મૂઝી—નહાની ધન.

સરખાવો શુડીપડવો (પ્રાકૃત જનોનો 'ઘોડી પડવો')=શાલિ-
વાહનના શકના આરંભનો-પહેલો દિવસ ચૈત્ર શુદ્ધ પડવો. તે દિવસે
ઘેર ઘેર ન્હાની ધળ ચઢાવવાનો રિવાજ દક્ષિણમાં છે.

૨૩૮. દેવરાઈ—દેવાય છે; રાસ-દાંડીઆ લખને ઢોલના તાલ પ્રમાણે
ગોળ ફૂંડાળામાં ફરતાં નાચવાની રમત. રાસ લેવા-દાંડીઆ રમવા.
લૂણુ=મીઠું. લૂછણાં-નોંછાવર, મીઠું ઉતારવું તે, અલખલા જવા
સાં રૂં મીઠું ઉતારવું તે. પેચણાં-તમાસા જોવાના.
૨૩૯. ફૂલ પગર—ફૂલના ફગર-ઢગલા; સં० પ્રકર. સરખાનો 'ફૂલ
ફગરનો ઘાઘરો, એને સાળૂડે કસખી કોર રે.' અઘીર-અઠ-શક-
રીઆં બારી દળીને કરેલો-સુગંધ મિશ્રિત-ધોળો અગર કાળો પીળો
લોટ. આઠણોએ આ શબ્દને સંસ્કાર આપીને સંસ્કૃત બનાવી દીધો
છે. અવિલં ચ ગુલાલં ચ. ।
૨૪૦. જાંઘવ-? કોઠારી-કોઠારનો ઉપરી. જાસણી-જાણ, ચંદી. હાલ
ગુજરાતીમાં ઘોડાને ખવરાવવાના દાણા સંબંધે નહિ પણ ખીજાં
ઢોર-ગાય, ભેંસ, વગેરેના સંબંધમાં ખાણુ શબ્દ વપરાય છે. કચ્છ-
માં એ અર્થમાં વપરાય છે.
૩૪૧. સવિકહ—સહ કોઈના. માંહિલિ મુહલિ-માંહિલે મહોલે, અંતઃપુ-
રમાં, રણવાસમાં.
૨૪૨. માંડવિ—માંડવામાં. ઝઢણિ-ઝાઢણી. પ્રા० હોરણં વત્થે । દે०
નાં માં ।
૨૪૩. નિગોદર ?—આ બહુ વપરાયલા શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી.
નેઝર-સં० નૂપુરં-પ્રા० નિઝરં-નેઝરં-પક્ષે નૂઝરં નેપુર, પગનું
ધરણું.
૨૪૪. જાટ—જાળ. જુક-ચોક. સં० ચતુષ્પથ.
૨૪૭. વેલિહ—ખેલે, ખેલડીએ, જોડે, પડખે. સં० દ્વિ. સરખાવો જેલું,
ખેલી, ખેલ
૨૪૮. સરસાં—સાથે. સંવલ-ભાતું, મુસાફરીમાં જોડે રાખવા કરેલું
ખાવાતું. સં० શંવલમ્. પહિરણાં-પેરણાં-ઝુગડાં. માણસ તળાં

વર્ણ અઢાર [ઉચ્ચાવેલી રચના જૂવો]—અઢાર વર્ણ તણાં માણસ.
પસુયાં—જનાવરો.

૨૪૮. પ્રતપે—તપો; સં૦ પ્રતપતુ. ક્રોડિ—ક્રોડિ, ક્રોડ. વરીસ—વરિસ, વરિસુ—વરસ. સં૦ વર્ષમ્. સરખાવો માતા તેડતી વખત ગદાતું ગીત. ‘ સંદલ તૂંદ્યાં દો રે આશીપ; ઘણું છવો.....ક્રોડિ વરિશ. ’ તેમજ ‘ પ્રતપો ક્રોડિ વરીસ. ’ પંચામૃતદ્—પંચામૃત વડે, દૂધ, દહીં, મધ, ઘી અને સાકર વડે.

૨૫૦. સોલ ઉપચાર—પોડશોપચાર—પૂજના પ્રકાર:—આવાહન, આસન, પાંચ, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, પ્રદક્ષિણા, નમસ્કાર, અને પુષ્પાંજલિ. મંગાતિ—મંજિત. એ નવ પ્રકારની ગણાય છે; શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસ્ત્રવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન.
જુહારદ્—નમસ્કાર કરે.

૨૫૧. મસંમમ—મનાય નહિ એવી—મની શકે નહિ એવી. ઘણી વિદ્ય.

૨૫૨. તાસ—તેની. સં૦ તસ્ય. પ્રા૦ તસ્સ. જામલિ—જોડાની. વાગ-
ડિ—વાગડમાં.

૨૫૩. ચાહર—હાર, જગા. સં૦ સ્યલમ્. પ્રસાદ—પ્રાસાદ—મંદિર.

૨૫૪. સિ—પોતાની. સં૦ સ્વીય. પાંચે લિંગિ—પાંચે લિંગમાં—લિંગના પાંચે કટકા મળીને આખા સોમનાથ થયા તેની જે પૂજન કરે.

૨૫૫. આ લિંટી ખીજ ખંડની છે પણ અર્થની સુગમતા સાડ આ ખંડ-
માં ઉમેરી છે.

પ્રથમ ખંડ—વિવેચન સમાપ્ત.

ખીજે ખંડ-‘વિવેચન’.

૧. તળું—જૂવો. ખંડ ૧-૪ ની ટીકા. વંમ-જૂવો. ખંડ ૧-૧૩ ની ટીકા. ખીજ લીંટી ઔચિત્ય જોધને પ્રથમ ખંડમાં મૂકી છે. વખતે લહીઆની આલાકીથી અહીં પેશી ગઈ હશે એમ જણાય છે.
૨. નાસી ઉવલ્યા—નાસી છૂટ્યા, નાસીને ઉગર્યા; પ્રાગ્ ઉગર-પાછળ રહેલું-ઉગરવું. ઇક-કોઈ, કોઈ એક, કોક; અનિશ્ચિત સર્વનામ. વિહીળ-વગર. મૂઝવે-ભુખે. સ્ત્રીણ-ખિન્ન, દુઃખી. ક્રોધે.
૩. છૂમન્તા—ચકરી ખાતા, લડતડતા, અડખડીઆં ખાતા. ઘાઈ-ધાને લીધે, ધા વાગ્યાથી-હોલી-હોળીએ. ઝપાડ્યા-ધલાયા, ઉપડાયા. તળઈ-તણે; છૂંદીનો પ્રલય. ટોઈ-ટુવે, ટીપે ટીપે પાય. પલઈ-ભય.
૪. રલતાં—રઝળતાં-રી-જે ઉપરથી રય-વેગ જવું. તે પરથીજ રખડવું, કાઠીઆવાડી રડવું (ગળડવું અથડાવું). સરખાવો ‘ભાલણની કાઠંબરી-શ્યામવર્ણ સ્ત્રી નીલાંબરનું પિહિરણિ પાછ રલતુ.’ કડવું ૨. કડી. ૪૬.’ શ્યા-થયા. હાલ કાઠીઆવાડ અને કચ્છમાં આ રૂપ વપરાય છે. ‘દીઠે મુકે દીઆણા થ્યા અલા બાણુ મારી વયસો બારોચો. એક કચ્છી કાઠી. નયરિ નગરી-જૈન કવિયોની કવિતામાં આ રૂપ ધણું વપરાયું છે. ‘અનુપમ નયરિ ઉજ્જવેણુ, લલનાં. ઝગળ્યા-અવગણ્યા, અપમાનિત, તિરસ્કાર કરાયલા. અંધારું કરી-અંધારું કરીને, હાર પામીને, લાજવા જેવી હાર ખાધને. અંતરિ-આહું.
૫. અસ્થુ—આવું. માવડ-ગમે. સારું દેખાય. પડઠુ-પેડો. ભાગા તળી-હાથોની. હાર ખાધાની. કેટલીક પ્રતનો પાક ‘સાગીતળી’ છે. સાગી-શોકમય ખખર. તુરકળી-મુસલમાનીઓ.
૬. ચરાંકી—[સં. કશ્ચ] ખડકી, કરાખી, ધરની આગળનો ભાગ-પહિરણી-પહેરવાનામાં; હેતુર્થ. સૂચળી—[સં. સચ્ચિય=સાચળ] સાચળે પહેરવાનું તે, ચોરણા, તુમાન, પાવનભા; સરખાવો. જાંધ-

અંધડી, ટાંગ-તંગડી. નેઝર [સં. નૂપુર-પ્રાં નેઝર] નેપુર,
ખગતું ધરેણું.

૭. લાચરૂ—ફેંડી દે, કાઢી નાંખે; સુરત તરફ હાલ વપરાતું રૂપ.
પ્રકાશલહાર-એક શેરો મૂલ્યવાન હાર. સવિ-સધળા. ઘીણિ-
વેણિ, ચોટલો. ચિછોડે-છોડે, વછોડે. દોર-દોરી, માથાનું નાકું.
લૂસ્યા વંદોર-લૂંટેલા ખંદર જેવી. તે વખત ચાંચીઆઓનો જૂલમ
કેટલો હશે તે સૂચવે છે.
૮. રહફ—રહે, જંપે. જ્યુ-થયો; ગ્યાના જેવું રૂપ. વિશ્વવાદ-ઝેર
જેવું, ઝેર કહેવાય એવું. રોઆઘી-રોવરાવાઈ. મુહંગી મૂલિ-મૂલે
મોંઘી, મોંઘેરી, ઘણી વહાલી.
૯. ફૂટરા—ફૂટડા, ગોરા, રૂપાળા. વાડલા-જૂયો. ૧-૮૮ ની નોટ.
રણિ વાડલા-રણધેક્ષા. માડલા-પ્રીતિવાચક શબ્દ-માથ, પૂજ્ય
સગાં, માતુલ મામો, સસરા, પૂજ્ય? મં માઉલી. 'રામદાસ
માઉલી.'
૧૦. સ્યાપ—શાપ. સાંથ-આંધ્યાં હાટ વગર ભરાતું ખજર, ગુજરી.
વિસાળે-મળવાને, ખેસવાને, ભરાવાને ઠેકાણે. પડીયા વાટ-
વાટ પડી, વાટ બંધ થઈ, રસ્તો સૂતો થઈ રહ્યો. દેવરાણાં-દે-
વાયાં, વસાયાં. પીસનગર તરફ હાલ પણ વપરાય છે. સરખાવો
ખવરાંય, જવરાંય, કેવરાંય.
૧૧. પ્રકાશકિ—એકથી ખીજાને મ્હોડે, એક એકથી. સળિજિ-સંભ-
ળાય છે; શણ-સાંભળતું; શણી લેવું-સાંભળી લેવું, હાલ સાંભળ્યું
ન સાંભળ્યું હોય તે સમજાવેલું એ અર્થમાં. સગ્નિ-દીક્ષગીર થયા
જેવી વાત, શોકની ખજર. નિદાનિ-નક્રી. તે-તેમને; ખીજા વિં.
૧૨. મહવાડ—મહવીર. દીઘડ દાડ-દાવ દીધો, હાર ખવરાવી.
આગલિ-સામે.
૧૩. અવધારુ—સાંભળો. વીતુ-વીતેલું તે. સીદા-હુખી થયા. સં.
સીદું. જ્વાનિ-ખાન પણ.
૧૪. મીરાં—અમીરના અર્થમાં વપરાતો ખોલ. બહુધા સંત જેવા ને

લગાડાય છે. સ્વાર-નાશ પામ્યા. સૈદ-સૈયદ. મેલાળે-મુલાએ.
લીધા ઘાસ-દાંતે તરણાં લીધાં; શરણે ગયા. વાંદ-બંદા, તાળે
દાર, નોકર. વરદાર-ધારણુ કરનાર-નકીબ બરદાર. નકીબ
અધ્યાહાર.

૧૫. હંવસી—હબસાન કે એબિસીનિયાના રહેનાર. મંગલ-મોગલ. નવિ
લાંમદ પાર-પારે જડે નહિ એટલા, ગણુત્રીએ થાય નહિ એટલા.
ઉદાલી લીયા-પડાવી, ઝૂંટાવી લીધા. તાસ્તિ-લૂંટ. હંડાવીયા-
તળાવ્યા, લૂંટી લીધા.

૧૬. શાહ મનિ—શાહ, પાતશાહના મનમાં. હેજ-હેત; પ્રીતિ.

૧૭. વંદી.....જીવતા—જીવતા કેદી કર્યા, જીવતા પકડી લીધા.
અસૂ-આણું. નેત્રિ-આંખે; શ્રી. વિ.

૧૮. વાત.....સલામ—વાત વાતને છેડે સલામ કરે. પકમના-
એકદીલા. એકસંપી. એક સરખા મારફ-મારવડે, મારાથી, મારે
કરીને. મૂત-ખૂત, મૂત્તિ, સોમનાથ મહાદેવ.

૧૯. રોલ—રોળ, સંહાર. નાંચિત-તજ દીધું, વળ્યું. તંવોલ-પાન.

૨૦. દેસાઉરિ—દેશવિદેશે. વિંડસદ્-એસે, સખા ભરે. વાહરિ મૂઢુલ-
મહેલની બહાર દર્શણ.

૨૧. સારુ—બધું આણું.

૨૪. વિમાસી—વિચારી. સાથિ થિકુ-સાથે થઈ, બેડેબેડે. ચાંડાધર-
તરવારીઓ. ધલિયાત્રી-તરીકે છે.

૨૫. મંસૂરતિ—[અ. મસવરતી] મસલત. સીંચામંજ-ફકમ, નામ-
જાદ-વખણાતા, પંકાતા. લિડ-લો. નૂંચ્યાં-નિર્માણ કર્યા. ઉડક-
હાથ-હાથ લંબાવે.

૨૬. સોહણ—લશ્કર. સંજાઈ-તૈયારી. સિંડ-સાથે. માંડેડ-મણિ.

૨૭. ચલાવડ—ચલાવે. સોવતિ વાહુ-બેડે લો, સાથે રાખે. આપાપગા
-પેતપોતાના લેઓ-લેએ. ઝૂંઝાર-લડવૈયા, ઝૂંઝારી.

૨૮. મયગલ—મદ ઝરતો હાથી. પાલડ-પાળો.
૨૯. કરી કૂડ—કપટ કરીને. પાસડ-પાસું; નરન્નતિ, હાલ ન્યાનતર. હાંસડ-હેકડી, મશ્કરી; નરન્નતિ, હાલ નાન્યતર.
૩૦. કરસિડ—કરશે. વિછેદિ-વિક્ષેપ પાડીને, ફાટફૂટ પાડીને. સિરિ કીધૂ-માથે ચઢાવ્યું.
૩૧. હલહલ—ઝટપટ. પાછડ-પાછું. પછઢ-પછી.
૩૨. હીઠ.....પરાણ-મનમાં ધણું બળ, ધુમડાઇ રાખે છે. ઘેટડ-બેટા-દિકરો.
૩૩. વિસમુ—દુર્ગમ. અછિઢ [અછપ-અછિપ-છિપ-છિ-છપ] છે. લેસિડ-લપ્થું. તલહટીઢ-કાંપ્ર૦૧-૧૯૧ ની ટીકા જૂવો. ઘોરિં-ધોરમાં. જિ-જ.
૩૪. મડતાં—લઢતાં. કિમઢ-કેમે.
૩૫. લશ્કરે ઝાડખીડ ભાગી નાંખ્યાં, મુલક પાદર થયો; ને નવાણનાં પાણી ખૂટીને કાદવ ડહોળો થઈ ગયાં. જિમ-જેમ.
૩૬. તરક—મુસલમાન. ઉતરીયા-વટાવી નિકળ્યા. વુલી-વળાવી, ઓળંગીને. ઘાટ-પહાડી રસ્તો. કેદર-શુક્રાઓ.
૩૭. રાંસાવિડ—રીસાઓ, ફ્રકડી-કોપી ઉઠ્યો. તર્હિ લગિ છઢ થાણિ-થાણે, થાણાપતિ હતો તે કારણથી. સિંહતળી.....ગાજઢ-સિંહની પેઢે ગર્જના કરી ઉઠ્યો. સમીયાણિ-સમીઆણામાં, સીવાણામાં. સમીયાણા-સીવાના-જ્ઞેધપુરથી ૫૪ મૈલપર પહાડપર આવેલું શહેર અને કિલ્લો. આ કિલ્લો ઘણો વિકટ છે અને ત્યાં ઝાલોરના કાન્ડડેવનો ભત્રિજો સાંતલસિંહ રાજ્ય કરતો હતો. એલીયટે આપેલી 'તારિખ ઈ અલાઈ'માં અલ્લાહદીનની આ ગઢ ઉપર ચઢાઇની સાલ ૧૩૦૮ આપેલી છે.
૩૮. ટૂંચઢ વૂચ—ઝૂમેઝૂમ. સુળીજિઢ-સંભળાય. મળઢ-કહે. કરુ-કરો.
૩૯. અજિ - [પ્રાં અઝઢ-] અઘાપિ, હછ. નાવઢ [ન આવઢ] આવતું નથી. તુ-તો. વાહરિ-ચારે, મદદે.

૪૦. ચિત્રિ તણુ.....સપરાણુ—ક્ષત્રિકુળનું ખળવાન તેજ. ક્ષત્રિકુળ તિલક. ગમાંગમાં—ચોતરફથી, ઠેરઠેરથી.
૪૧. પાખરીયા—પાખર ચઢાવી, ઘોડાને ખખ્ખર પહેરાવ્યાં. સરખાવો. ‘સતો ઘોડો રણુ પાખરીઓ. સહસ્ર ભર્યો શણુગાર જોને.’
૪૨. મંજોહરિ-?—સ્વલમલીડ—ખળભળી ઉઠ્યું, ઘભરાઈથી તળે ઉપર થઇ ગયું. મેલાળ-ખેડો, છાવણી.
૪૩. કાહલ-(૧) શિંગડા અગર ધંતુરાના પુલના આકારનું ફૂંકવાતું વાદ્ય. સં૦ કાહલં. (૨) મોટી નોખત. સં. કાહલા. સફળ—ધસારો, હૂમલો, (sortie).
૪૪. ડસરિડ—ઓસર્યો, હકંચો. અસંમમ—અસંભવ, મનાય નહિ એવી, ખતે નહિ એવી. ઝડાલી લીધા-ઝૂંટાવી લીધા. સફ-સો. છફ-છએ.
૪૫. અઘલું કીધું, અર્ધોઅર્ધ સંહારી નાંખ્યું. મચકોડયું—મરડી નાંખ્યું. વેડી—લઢાઈ ખાદ. લઢીને, હાથ ખતાવીને. ક, સ્, ઘમાં આ તૂક નથી. માત્ર ગ માં છે.
૪૬. સરસાં—સાથે. સંવલ-ભાયુ=સં૦ શમ્બલં.
૪૭. વલી—વળી, આવાર પણ. ફરીને પણ. સૂંડીનિ—ચાલીને. દેખુ... હમારુ-અમારો હાથ (કર્તુ). જોયો, અમારું પરાક્રમ દીધું. વીતુ-વીતક, વીતેલું તે. વરાંસુ—[સં૦ વિમૃષ્] વિચારો, એક..... વીતુ-એકવાર શું વીત્યું હતું તે વિચારી જૂવો.
૪૮. ગઢરોહુ—ઘેરો.
૪૯. ચાંડાયત—તરવાર ધરનારા. પાખરીય—પાખરેલ, પાખરેલા ઘોડા સાથે ઇત્-ઇયો પ્રલય લગાડીને કરેલું વિશેષણ. છડે પિઆળે—છડી સ્વારીએ, એકલા એકલી.
૫૦. લેઅ-ઈ જોઈએ તેને ખદ્દમે હસ્ત અ. આપણે લેય, દેય, વગેરે ૩૫ ફરીએ છીએ તેનું પૂર્વ૩૫. ચિલગુ-વળગ્યો.
૫૧. મારેવા—મારવા. જૂવો ડીકા. કા. પ્ર. ૧-૨૪; ૧-૨૬. ઘાચિ-

[પ્રા૦ વિચિ.] વચમાં, વચિ કીધા-વચમાં લઈ લીધા. અંગો-
અંગિ-ખૂદખૂદ. વિદુ-ખત્રે. ડચલા-[સ૦ ઉત્થા-સાદમું ચતું.]
સામા હૂમલા. સરખાવો રાધાછના ઉચલા-સામા જવાખ.

૫૨. સોગિણિગણ—ધતુખ્યોની પણુછ, ધતુખ્યની પણુછના ટંકારવ ગાશ
રહ્યા. ઝડફ-ઉછળે. જાણે વિજળી ઝપુડતી હોય તેમ તરવારો
ઉછળી રહી. મડફ-લડે છે.

૫૩. વિદુ ગમફ—ખે તરફે-ખે બાબુએ વૂઢિ-વઢે છે. એકધાર-એક
સરખા. કેતલા કહીફ-કેટલા ગણાવીએ.

૫૪. રાજાઓમાં અને સીંધલ કુળમાં બહુ બળીઓ ભોજલો ખાંડાધર
સજ્જ થઇને સાદમે રણે ચાલ્યો. સુહડફ-મુભટે.

૫૫. સુહડફકો—સહુ અને કોની વચ્ચે પણુના અર્થનો ધ નાંખ્યો છે.
મડકમાડ-કચ્છી, બડાંકમાડ. જૂ. ગૂ. બિડકમાડ-પરાક્રમી-ક્રમીડ
સુભટ-ડગે નહિ એવો વીર. આજ લગી બધા જોને રણમાં મહા
બળીઓ જાણુતા હતા તે મહાવીર ભોજલો ખાંડાધર રણક્ષેત્રમાં પડ્યો.

૫૬. વધાવો—વધામણી, વધાઈ, સરખાવો વધાવો. 'વધાવો મારે
આવીઓ' ગીત. મારાં-હરયાં, છલાં.

૫૭. સાંઢાંડ—સાંઢીઓ, રખારીઓ સાંઢીએ ખેસી ખખર લઇ જતા,
સાંઢણી સ્વાર.

૫૮. ફંસી—એવી. ચાહુયાળ જીતુ-ચહુવાણની છત થઇ. મલિકિ-
સાહચર્યાઈ તૃતિયા. મલિક સાથે. તિસિ પરિ કીધી-તે રીત કરી.
એ હાલ કર્યા.

૫૯. વયા વલાઈ ઝઠો—શી બલા-આફત આવી પડી તુરકાળફ-
તુર્કગણ ઉપર, મુસલમાનો પર.

૬૧. માહિલિચૂકિ—માંલલે ચોટ્ટે-છેક અંદરના ચોટમાં. કરેવા-કરવા
જૂવો ટીકા. ૧-૨૪, ૧-૨૬, ૨-૫૧, કા૦ પ્ર૦ મારા-હરવાયા.

૬૨. ઠામનિટોલ-ઘરખાર-ધામડેકાણું.

૬૩. આ તૂક માત્ર ગ માં જ. મિ-મે. ઘસિ-કીધા વશમાં આપ્યાં

મેં વશ કર્યા. અહિં વસ નામ છે; હાલમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે. ગૌડ-અંગાળા: ચૌડ-ચૌલ રાજ્ય, કોરોમંડળ. ગાજળૂં-ગીઝની. કનૂજૂં-કનોજ. મરહઠ-મહારાષ્ટ્ર. લાડદેશ-લાટદેશ. પૂર્વ દક્ષિણ ગુજરાત, કાનમ, ભરૂચ વગેરે પ્રદેશ. સિંધુ-સિંધ. ગૂજર-ઉત્તર ગુજરાત. સોરઠ-સૌરાષ્ટ્ર-કાઠીઆવાડ.

૬૪. માલવ—માળવા. ચંદેરી—ગ્વાલિયરના રાજ્યમાં એક જૂનો કિલ્લો અને શહેર. માંડવ-માંડોગઢ-માધુધારમાં જૂનો કિલ્લો. સારંગપુર-મધ્ય પ્રાન્તમાં દેવાસના રાજ્યમાં જૂનું શહેર અને કિલ્લો. રણથંભર-રણથંભોર-જયપુરના રાજ્યમાં દુર્ગમ ડુંગરી કિલ્લો. અલાહદીને ઈ. સ. ૧૩૦૧ માં લીધો હતો. ચીત્રોડ-ચિત્રકૂટ-ચીતોડ-ઉદેપુરના રાજ્યમાં જૂનો પ્રખ્યાત ડુંગરી કિલ્લો. નાગુર-નાગોર-જોધપુરના રાજ્યમાં જૂનું શહેર.

૬૫. જિમણપુર—જુઆનપુર, જવાનપુર. બનારસની ઉત્તરે આવેલું શહેર. જે કે એ પ્રદેશ મુસલમાનોના તાબામાં આવ્યો હતો પણ ખાસ આ શહેર શ્રીરામચાંદ તથાજે બંધાવ્યું. અગર-પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો. બેશક પંડનાલના વખતમાં અક્ષાઉદીને છત્તું એમ કહેવાતું હશે તેથી એણે અક્ષાઉદીને મોંએ એમ કહેવડાવવાની ભૂલ કરી હોય એમ જણાય છે. પૂર્વ દિશામાં જિમણપુર મથુરાં વઢી તે અંતરવેધ—પૂર્વ દિશામાં દોઆબમાં જમુના નદી ઉપરનું શહેર મથુરાં (મદુરા-દક્ષિણનું નહિ);—ઈ. સ. ૧૩૧૧ માં સર કર્યું હતું. અંતરવેધ-દોઆબ. કાકપુર-? મોજપુર-ભોપાળના રાજમાં એક શહેર. હીસા-પાલણપુર એન્જનિસમાં આવેલી ઊવણીનું શહેર; પણ પૂર્વ સાગર સુધીની હકીકત અહીં છે તેથી હીસા-(=ઓઢિયા, ઓરીસા) પાઠ લેવો ઠીક છે. ચાંપી-દળાવીને, બળ કરીને.

૬૬. પંડુઆ—પાંડ્ય રાજ્ય. દ્વારસમુદ્રની દક્ષિણમાં જે મોટાં ત્રણ રાજ્ય હતાં તેમાંનું એક. ચેરા અને ચૌલ એ બીજાં રાજ્ય હતાં. જાલંધર-જળંધર દોઆબ પંજાબનું કાસ્મિર-કાશ્મિર. કામરુ-કામરૂપ હિમાલયની તળેડીએ આસામ સુધીનો જૂનો પ્રદેશ. હિમાચલ ચૂલ લગાઈ-હિમાચળ શિખર સુધી. સં. ચૂડા-ચૂલા.

૬૮. **હુરાસાણ-ધરાનનો ઇશાન** કોણનો પ્રદેશ. ખોરાસાનને મેં મારા ઘોડાની ખરી તળે દબાવી દીધું. ખૂંદી વળ્યો. નિધાન-ભંડાર. **ઉચ્ચ-પંખખમાં ભાવલપુરના રાજ્યમાં ભાવલપુરની અગ્નિકોણમાં પાંચ નદીઓના સંગમપર આવેલું પુરાતન શહેર. મુલતાન-પંખખમાં.**

૬૯. **ચીજ-ચીન. મોટ-ભુતાન દંડૂર-? ઢોરસમુદ્ર-દારસમુદ્ર, મલખાર. ચાલુક્ય રાજની પુત્ર સ્થાપના વખતે તેમની રાજધાની. મહિસૂર રાજ્યમાં આવેલી છે. ઉલગ-ઓળગ, ચાકરી, રાજસેવા. આનામુંદી-વરંગુળના રાજ્યમાંનો હુંગરી ક્ષેત્ર. વેદર-ખીદર તિલિંગ-તિલંગણ-તેલંગ દેશ. મુઝુઘા-મઝધા-જોરાવર, મલ્લ જેવા જખરા, જવાંમદ; નદીઆદમાં જ્યાં પૂર્વે હોળીની લઢાઈ વગેરે થતું હતું તે જગા હાલ મઝધાખારી-મઝધાખારી-કહેવાય છે. મદ ઉપરથી. છેક દારસમુદ્ર સુધીથી ખળવાન રાજઓ અમારે ઘેર દંડ-ખંડણી-લઈ આવે છે. ટપાલના બંદોબસ્તને અભાવે ખેપીઆ-કાસદો કાગળો વગેરે લઈ જતા તે કાસદોના ઉપરીને પણ મઝધા કહેતા. અહિં એ અર્થ નથી.**

૭૦. **કલવરગું-બુહરિ-બુહરઈ-વેચાતાં લે છે. જ્યાં વહોરાય છે, મળે છે. જ્યાં સોતુ અને નાગરવેલનાં પાન સારાં મળે છે.**

૭૧. **વિપમ-છતવી કઠણ. ચાંપી.....લીધી-દબાવીને તરવારને જોરે છતી.દેવગિરુ-દૌલતાબાદનો.**

૭૨. **ઝંઝળમમરી-ઝંઝાણના વમળ. ઝંઝાણના વમળ છે એવા દરીઆ વચ્ચેનો બેઠ જ લંકા તેનો રાજ અમારે લાં હાથીની બેઠ પૂરી પાડે છે**

૭૩. **ઉચિ-? કલહય-? જાવાવંદિર-જવાનું બંદર. હિરમજ-હોરમજ, ધરાની અખાતમાં.**

૭૪. **સેતવંધ.....પાજ-સેતુબંધ રામેશ્વર જ્યાં વાંદરાઓએ પાજ-પાળ, પૂલ બાંધ્યો હતો એમ સંભળાય છે-કહેવાય છે. પાજ-પાળ. સં. પદ્યા. જળ-માણસો, સીપાઇઓ.**

૭૫. **પાલટીયા-ઉધા વાળ્યા. સં૦ પર્યસ્ત. બૃ. કૃ. સરખાવો પલટવું, પલોટવું. મહવાડ-મહવીર. ઠાઠ-ઠેકાણું.**

૭૬. લાધુ—જડ્યો. લાગ—તક. અહ્ય—અમને ખીજી વિભક્તિ. ઘયરાગ—
વૈરાગ્ય.
૭૭. તેજ—પરાક્રમ-વીર્ય-બળ. કદ્—અગર અથવા. આયુધ નાલુ—
હથીઆર તજી દર્શિ.
૭૮. પ્રતિજ્ઞા—પણ. હૂંતુ [સં. મૂ. નો વર્ત. કૃ.] પાંચમી વિભક્તિનો
પ્રસય
૭૯. કાશિદ—કાસદ.-(આ૦) ફત, ખેપિયો. છડે પીયાણે-છડી
સ્વારીએ. જુ [સં૦ યાવત્] પાદપૂણ્યર્થિ.
૮૦. સજાઈ—તૈયારી. સોનાર-સોની. વારુ-મુંદર. પોલિ-દરવાજા.
પગાર-[સં૦ પ્રાકારઃ] કાટ.
૮૧. તિણિલાગા—તેમાં ખપ્યું. સરિસુ-સં૦ સદશ. જેવું, જેપરથી
સરખું, સમ; સમ-સાથે, તેપરથી સરિસુ-સાથે. મલ-સારી રીતે.
૮૨. ચિહુગમદ્—આરે ગમે-ચોગરદમે. ઝપલ્હાણ-સં. ઉદ્ગતં પર્યાણં
યસ્મિન્ તદ્ ઉત્પર્યાણમ્. પ્રા૦ ઝપ્લહાણમ્. પલ્હાણુ વગર,
ખૂલ્લી પીકે. ત્વરા દર્શાવે છે. ઘોડાને પગાણુવાએ ન રહ્યા, ખૂલ્લી
પીકે સ્વારી કરીને ધાયા. ધાયા-જેવા હતા તેવા ઉઠીને પલાણુ
વગર ઘોડે એશીને દોડ્યા.
૮૩. સંઘદ્—રોકે. મેહાણ-છાવણી,
૮૪. ઘંટા—હાથીઓને પીકપરથી જે તરફ લટકાવવામાં આવે છે તે
ઘંટ. ઘૂઘરમાલ-ગળામાં ધૂધરાની માળા પહેરાવવામાં આવે છે તે.
ચલૂકા-ખલકા, ખલલ, ખલલ, એવો અવાજ. કુંભસ્થલ—
હાથીનું કપાળ. કપાળનાં-હાડકાના કુંભ-ધડાના જેવા આકારને લીધે.
૮૫. ઝનયા—સં. ઝનતાઃ પ્રા૦ ઝણ્ણઆ. હંચા ચઢી આવેલા.
જેઠ્ઠા-અપ૦ જેઠા અને શુ૦ જેવાની વચ્ચેનું રૂપ. કાલામેહ-
કાળાં વાદળાં. ગયવર-ગજવર, શ્રેષ્ઠ હાથીઓ. ઠાઠ ચાલતા-
હંદમાં-હારમાં ચાલતા પ્રસયનો લોપ. હેહ-છેડા-અંત-તાગ-પાર.
૮૬. સાલીહોત્ર-શાલિહોત્ર-અશ્વવિદ્યા ઉપર લખનાર, તે ઉપરથી અશ્વ-
શાસ્ત્ર. કસૂટી-કસોટી-પરીક્ષા. શાલિહોત્ર પ્રમાણે કસોટીએ ઉતરે

એવા શ્રેષ્ઠ કરોડો ધોડા. કેકાળ-ધોડા. સવેદાલિ-સધળા દળ સાથે-સધળું દળ લઇને.

૮૭. મોઢ—માછલાં પકડવાનો ધંધો કરનારી એક જાત. મેહર-એક નાત, પાલખી ઉપાડવાનો ધંધો કરનારી. ઢાઢીયા-ઠઠી, ઢોરનું ધણુ રાખવાની જગા. ઢોર પાળવાનો ધંધો કરનાર જાત. કચ્છમાં હાલ ઠઠી શબ્દ પ્રચલિત છે.
૮૮. કટકીયા વાળીયા—કટક-લશ્કરની જોડે વેપારને અર્થે જનારા વાણીયા. ઘસ્તુ—વેપારની ચીજો. ગાઢે ચઢી.....આવડ—ગાડા ઉપર ઘાણી ગોઠવીને ધાંચીઓ ફેરવતા ચાલ્યા આવે છે. સેડતા-ચલાવતા.
૮૯. ગાંછા—ધાંચા-વાંસફોડા. જૂવો 'જંગમ ફાડે વાંસ, ઘંટ લીધો કર ધાંચે.' શામળ. સતુઆરા-કડીઆનો ધંધો કરનારી એક જાત. વાવર-? કાઠીઆવાડમાં બાબરાવાડ કરીને પ્રાન્તની સાથે કાંઈ સંબંધ હશે? ઉડ-ઓડ-જમીન ખોદનારી જાત. એ ફરતી જાત છે, નવાણો ખોદે છે, ક્યારડા બાંધે છે વગેરે કામ કરે છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહની જશ્નમા ઓડણની વાત ઇતિહાસમાં જણીતી છે. તંચો-લી-પાન વેચનારા.
૯૦. વગની-? માઠી-દાડ ગાળવાનું યન્ત્ર. વાસણ. સમાર-બંડારી જેવી એક નાત જે દાડ ગાળવાનો ધંધો કરે છે. મઠીયારા-રાંધેલું ધાન વેચનારા, રાંધનારા. વાટવડા-ધાટ ધડનારા.
૯૧. સિલાવટ—સલાટ, પથ્થરધડા. છોહ-છો, ચૂનો સંઠ સુધાચૂર્ણમ. ચૂનારા-ચૂનો પકવનારા. વુહરા-વહોરા. કાગલકૂટા-કૂટીને કચરીને કાગળ બનાવનારા. તૂનારા-રકુગર.
૯૨. વાળજૂ—વણજ કરનારા, વાણીયા. ડલગાળા-ઓળગાણા, બંગી જેવી એક જાત. કટકડીયા [સંઠ કટક]-લશ્કરી, લશ્કર-માંના ? હવસી-હબસ એબિસિનિયાના રહેનાર. માયાદત-ભાયા ધરનાર, તીરંદાજ. ફરસીધર-ફરસી, કોવાડી રાખનારા.
૯૩. ચાલંતાં—ચાલવાને લીધે, ચાલવાવડે. શોષ-શેપનાગ-એ નામનો નાગનો રાજ. પ્રલય કાળને વિષે વિષ્ણુ નારાયણ રૂપે એના ઉપર

શયન કરે છે. એ પાતાળના પ્રદેશનો અધિપ છે. એ રામાવતાર વખતે લક્ષ્મણ થઇને અને કૃષ્ણાવતાર વખતે બલરામ થઇને અવતર્યો હતો. એને સહસ્ર ફેણ કદમી છે. એ પૃથિવને પોતાની ફેણ ઉપર ધારણ કરી રાખે છે એવી પૌરાણિક કથના છે. નં કોપ. સાયર-સમુદ્ર, સાગર પ્રાં સામરો. અપં સાયર. રેલળહાર-રેલી નાંખે, હુઆવા નાંખે એવાં પૂર.

૯૪. ઘરગાં-અણગાં.-હુંડી-દાંડી. નફેરી-શરણાર્થ લેવું પણ લાંચ કૂંક-વાતું વાઘ. જાંગીદોલ-મોરું દોલ, નંગડનંગડ અવાજથી વાગે માટે. સુળીદ-સંભળાય છે. જોયળ-જોળન, યોળન, ચાર ગા-ઉતું અંતર.

૯૫. મહવાડ--ભડવીર. પટ્ટા-પેટા.

૯૭. અસપતિરાય- અક્ષાઉદીન. ધુરિ-પહેલાં, આરંભમાં. તુ-પાદપૂણ્યં.

૯૮. રુંધી--રેઠી, આંતરી. રહટાણુ-રહેઠાણુ.

૯૯ પુહુચદ--પહોચે, ચાલે, નભે. કળ-દાણા.

૧૦૦. સૂકાંચડ--સુકું ધાસ. ચળા નિ કોરડી-ચણા અને મહ. પ્રાં કોયડો. પૂલી-પૂળી. કડય-નરના પૂળા. વાંધ્યા ચરદ--આંધ્યા આંધ્યા ખાય છે. ખેડા ખાય છે.

૧૦૧. કાઠી--બળતણ. લૂળ-મીઠું. વરસ સુ પુહુચદ-સો વરસ ચાલે એટલું. પહિલદ.....મુંજાર્દ-પહેલે પહોરે, બપોરે અને સાંજે રાંધી રસોઈનો સાદ પડે. 'કોઈ ખાનાર છે' એવો ધર્મસાદ પડે.

૧૦૨. નીઠદ--નીઠે, ઉંથાં, થાય. ઘટે. જુ-જો-તુ-તો. મેઘ-વાદળાં. ડલી-ચદ-ઉલેચે.

૧૦૩. ગઢયાહર--કિલ્લાનું સ્થળ. Position. પોલિ-દરવાજા. પગાર-[સં. પ્રાકાર:]-કોટ. કોઠા-ગુરજ. ફારકી-પથર ફેંકવાનાં યંત્ર. માર-મારા.

૧૦૪. ત્રિકલસદ--ત્રિકલસે-ત્રણ નાના ધુમ્મટ ઉપર કળસવાળા મકાન ઉપર. મહેલના ઉંચામાં ઉંચા ભાગમાં હોય છે. સુરતાળી-મુલતાની-મુલતાનનું. પાલિ-પાળે, પાળ ઉપર.

૧૦૫. **એક ચોઈ**—એક ચોખી, એક થાંભલાવાળો નાનો તંબુ. **વાંરગઈ**—થોડાની હાર. **પરિ રીત**.
૧૦૬. **નેજા**—વાવટા. **સાહળ**—સૈન્ય. **અચિરચ**—અચરજ. **આશ્ચર્ય**. **પ્રાં**—અચ્છેરા.
૧૦૭. **સામગ્રી**—સાધનો. **ધન્ન**.....**સુરતાંણ**—આળે અમારાં નશીળને ધન્ય છે કે સુલતાન પધાર્યા.
૧૦૮. **રક્ષોપાં** રક્ષણ-રખવાળું. **defensive**. **સં** રક્ષ. **ગડા**—પથ્થર. **યંત્ર**—પથ્થર ફેંકવાનાં યંત્ર. **મંડાવ્યા**—ગોઠાવ્યા.
૧૦૯. **ઉતાવલી**—ઉતાવળે કામ કરે એવી, ફેરી. ઢીકલીનું વિશેષણ છે. **ઢીકલી** પથ્થર ફેંકવાનું યંત્ર. **નિતુ**—નિલ-ચૂકી—ચોકી.
૧૧૦. **ઊપરિ થિકા**—ગઢ ઉપરથી. **વલગઈ**—વળગે, લહે. **રાતીવાઈ**—રતોવાઈ, રાતેને રાતે. **સં** રાત્રિપાત, **પ્રાં** રતિવાઓ. **દીહઈ**—દહાડે. **સફલ માંડઈ**—હક્કા કરે. **સમફલુ**—છાપો, ઘસારો કરે.
૧૧૧. **સૂંડી**—ચાલીને. **સાવદલિ**—ગંધા લસકર સાથે. **રોસાલા**—કોંધ. ભરેલા.
૧૧૨. **પોસાતા**—પ્રખ્યાત. નામાંકિત. **વેદિ ઉતારઈ**—લઢાઈ કરે છે. **ઝૂઠવઈ**—હક્કો કરે છે. **એકમના**—એકસંપે.
૧૧૩. **વાનર તળી પરિ** **ઝાડપી**—વાંદરાની પેઠે કુદીને, ઝડપ નાંખીને **એક ચડઈ**.....**ઘાઈ**—કોઈ ધાઈને ગઢ પર ચડી આવે છે. **માઝિમ**—મધ્યમ, માઝમ. **હવાઈ**—હવાઈ, કોકળાણ. એક તરેહનું દારૂખાનું જે સળગાવવાથી ઉચે જળને તણુખા તણુખા થઈને નીચે પડે છે. તે લઢાઈમાં આગ લગાડવા સારૂ વપરાતું.
૧૧૪. **ઢાલઈ**—ફેંકે. **લોઢીગડુ**—લોહ પથ્થર, લોઢી પથ્થર, આડુઆવઈ માર્ગમાં આવે, આડું આવે. **વિળસૂટઈ**—વગર આવરદા ખૂટ્યે. મોત વગર.
૧૧૫. **ઈણિપરિ**—એ પ્રમાણે. **જાલવઈ**—ખચાવ કરે છે. **હાઠિ**—હઠે. **પુ**—ધ્વિંગ. **ગઢરોહુ**—ધેરો. **છંડાવ્યુ**—તળવ્યો.
૧૧૬. **હુઈ**—થાય. **હોય**. **પેચળાં**—નાય—તમાસાની ખેટક. **વોણિ**—તીણા.

મૃદંગ—તપલા જેમાં જૂદા જૂદા સૂરમાં મેળવેલાં બે નરમાં હોય છે. મોટું જે બહુધા લાકડાનું હોય છે તેને નરધું અને બીજું નાનું જે બહુધા માટીનું હોય છે તેને બાથું કહે છે. મોટા ઉપર શાહી ઘૂંટેલી હોય છે અને નાના ઉપર વગાડતી વખત લોટની કણેક ચોંટાડવામાં આવે છે. મોટું જમણે અને નાનું ડાબે હાથે વગાડાય છે. મોટા ઉપર ગતના બીજા અક્ષરો અને નાના ઉપર તાલ દેવામાં આવે છે. બે છૂટાં નહોતાં લાકડાનું લાંબુ વાદ્ય હોય છે જેની એક બાજુ નરધા જેવી અને બીજી બાજુ જેવી હોય છે, તેને પખાજ અગર પખવાજ કહે છે. નરધું અને પખવાજ જડેલા ચામડાને બાંધેલી ચામડાની સાટો લાકડાના ગોળ કકડા જે તેમાં ખોસેલા હોય છે તે આધા પાછા કરવાથી નરમ કે સખ્ત થવાથી નીચા કે ઉચા સૂરમાં મળે છે. **ઉછવ-સં૦ ઉત્સવ.** ઓછવ, આનંદ મેળવવાને કરેલી ખેડક, જલસો. **પાત્ર**—પાતર, નાચનારી.

૧૧૭. **ચિહુપાલિ**—ચો તરફ, ચારે બાજુ. **કટક માંહિ**—લશ્કરમાં, છાવણીમાં. છાવણીમાં સિંહાસન પર બેઠો બેઠો પાતશાહ ત્રિકળશા મહેલ પર સાંતળ બેસે તે જૂવે છે.

૧૧૮. **સારહી**—ભાષાધર. **તીરંદાજ. સં-શરધિ** ભાથો. **તેઢાળા-તેડા-વાયા.** વહુત-બહુ-પ્રમૂતે વ: ॥૨૩૩॥ વહુત્ત. સિં૦ હેં બહુત, બેત, બહુ. આ તૂક અને તેની પછીની તૂકોમાં વર્ણવેલો છે તેવો પ્રસંગ કવિ ચંદ્રશેખર કૃત 'હમ્મીર-હઠ' નામના કાવ્યમાં છે. આ કાવ્ય એ કવિએ 'કર નમ રસ અરુ આતમા, સંવત ફાગણ માસ.' એટલે સંવત ૧૯૦૨ માં બનાવેલો છે. કવિ જોધરાજે પણ એક 'હમ્મીર-હઠ' સંવત ૧૮૫૫ માં બનાવ્યો છે. આ ગ્રંથો અર્વાચીન છે પણ નયચંદ્ર સૂરિએ સંસ્કૃતમાં હમ્મીર મહાકાવ્ય નામે ગ્રંથ વિ. સં. સોળમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં લખ્યો છે; એ ગ્રંથ રા. રા. નીલકંઠ જનાર્દન કીર્તને એમણે ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં છપાવ્યો છે. જે અસલ પ્રત ઉપરથી એ ગ્રંથ છપાયો છે એ પ્રત નયચંદ્ર સૂરિના ગુરુભાષ્યએ જ વિ. સં. ૧૫૪૨ માં એટલે કાન્હડે પ્રબંધ થયા પછી ત્રીસ વર્ષે ઉતારી છે. આ તૂક અને ચાર પછીની તૂકોમાં વર્ણવેલો પ્રસંગ એ મહાકાવ્યમાં પણ છે. હમ્મીરહઠનું વસ્તુ આ પ્રમાણે છે:—જયપૂરની પ્રાસે આવેલા રણથંભોરના રાજા હમ્મીર

દેવ તથા અલાહીન મુલતાનની વચ્ચે, હમ્મીરદેવે અલાહીનના એક મૂગલ સરદાર મીર મુહમ્મદ મંગોલને આશ્રય આપવાને લીધે વિગ્રહ થયો હતો. એ સરદાર અલાહીનને ગુસ્સે કરી નાઠો હતો. નાસતાં નાસતાં રણથંભોર ગયો અને ‘હું પાતશાહનો અપરાધી છું અને શરણુ આપ્યો છું’ કહેવાથી હમ્મીરદેવે એને આશ્રય આપ્યો હતો. અલાહીને ઈ. સ. ૧૩૦૦ માં રણથંભોર પર ચઢાઈ કરી હતી અને લાંબા ઘેરાને અંતે એ ગઢ પડ્યો હતો. આ વિગ્રહમાં હમ્મીરદેવનાં પરાક્રમ ધણાં હતાં. કાઠ પ્રાંતમાં પણ કવિ કાન્હડદે પાસે કહેવડાવે છે કે હું હમ્મીરરાયની પેઠે કરીને માફ નામ પ્રખ્યાત કરું.

૧૧૯. **બંદૂ**—ગુલામ, નોકર. **પાટ્ટ-પાટા**. તુ હિ-તોયે.
૧૨૦. **સીંગિણિ**—કામદં, ધનુષ્ય, કોસાં—છેડા. **મેલી-મેળવીને**, એકઠા કરીને, એક બીજાને અડે એટલું ધનુષ્ય તાણીને. **પ્રાણિ-બળવડે**. હસ્તિ-હાયે. **સોલહી**—શોહા-રબુતની એક જાત છે તે, જાતની સ્ત્રી. **સૂસરુ ફૂટુ**—આરપાર, શરીરમાં થઇને બીજા બાજુએ નીકળ્યું.
૧૨૧. **ડસરુ** [સં. અવસર]—ઉત્સવ, પેશવણુ, જલસો. **માગુ**. વિખરાયો; ભંગાણુ પડ્યું. **જુડ-જે**. ઠાણ-લક્ષ્ય.
૧૨૨. **રોસાલુ**—રોશાળો, તીખો, તાતો. **પ્રસાદિ તુહારિ-તમારે** પ્રતાપે. **દ્રહાંથુ-અહીંથી**. **ફેડું-મારી કાદું**.
૧૨૩. **સીંગિણિગણ**—[સીંગિણિ-ધનુષ્ય; ગણ-દોરી]—પણછ. **પરઠિડ-મુક્યું**, સંધાન કર્યું. **લાલંતાં-નાંખતાં**, ફેંકતાં. **ચિછોડી-તોડીનાંખી**. **વિલખ-એ** લક્ષ્યવાળું, સાથે લાગાં બે નિશાન સાધે એવું. **સ્વાર્ટિ-સિંહાસને**, પલંગે.
૧૨૪. **છાંડયું**—તળ્યું. **મુદ્-ભોએ**, ભયવડે. **વાંહડ-બીએ**. મરણના ભોગે સહ્યે બીએ.
૧૨૫. **ઝઠવણી**—દમલો. **નિરતા-?** **નલીઆર-તોપચી**, નાળ ફાડનાર.
૧૨૬. **ઢીવજ**—મોટા પથરા. **હાડ-હાડપંજર**, શરીર. **ગૂડ-પગ**, ઘૂંટણ, ગૂડા. **કાચરાં-ફાડ્યાં**. **પાહણ-પથર**.

૧૨૭. આગિવર્ણ—આગ રૂપ, આગ જેવા. નાલિ—નાળમાં, લાંબી તો-
પમાં. ઢોલા-?
૧૨૮. મગરાવે યન્ત્ર—ફાં મગરખી-પથરા ફેકવાનું યંત્ર. જૂવો એલિ-
યટનો હિંદનો ઇતિહાસ. પુ. ૩. પા. ૧૭૪. (આવૃત્તિ ૧૮૭૧) દુ-
દ્રુવનો તારો, હોડાયંત્ર. દુસાંધવો-દિશા નક્ષી કરવી, તાકવાને
સૂત્રધાર-સુતાર.
૧૨૯. મટકીયા—સંહાર કરતું ચાલ્યું જાય એવું એક જાતનું હથીઆર.
નિફાત—નાશ. અલ્કાપાત [સં૦ ડલ્કાપાત]--તારનો વર્ષાદ.
૧૩૦. છાંડી જાસિ—છોડી જશે, ગઢ તણને જશે. પડચી [સં. પ્રતિ+
ઈક્ષ્ઞ]--અનુમાન કરીને. મારુણ-મારવાડી રજપુતોએ. સાહજ-સૈન્ય.
ચાચાવીચી-તારાજ-તારો તાર.
૧૩૨. હડડ પસાડ—કૃપા થઈ; અંબિકા પ્રસન્ન થયાં.
૧૩૩. ત્રિણિ—ત્રણ. મહાદેવને ત્રણ નયન છે. ત્રીજી આંખ ભમરોની
વચ્ચે હોઈને એનો ડોળો ઉઘો નીચો થયાં કરે છે. એને લીધે જ
શિવનું નામ ત્ર્યંબક પડ્યું છે. કપિલ-ધેરા તપખીરીઆ રંગતું,
ભુખરું. મુળ્ડમાલ-માયાની ખોપરીઓની માળા જે શિવ હમેશ
ધારણ કરે છે તે. તુંવી-તૂમડું. બ્રહ્મકપાલ-બ્રહ્માનું માથું; પ્રથમ
બ્રહ્માને પાંચ માથાં હતાં તેમાંથી એક રૂપે કાપી નાંખ્યું હતું. તે
માથું શિવ હમેશ પાસે જ રાખે છે.
૧૩૪. મસ્મુ—જે કે એ પાઠ રાખ્યો છે પણ મનો પાઠ મસ્મહ વધારે
ઉત્તમ હોઈને તેનાથી અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે. મસ્મહ-છટ્ટી વિ. વાઘ-
ચંચ [સં. વ્યાઘ્રચર્મ] વાઘાંખર. શિવ માત્ર વાઘાંખર જ ઓઢે છે.
ત્રિશૂલ-ત્રણ ડગવાળો ભાલો.
૧૩૫. ચીતવર્ડ—વિચાર કરે છે. રક્ષિ-આનંદે. સ્વામિ-શિવ.
૧૩૬. ચાલીઈ—મરાય-ધવાય. વિમાસી-વિચારી ને.
૧૩૭. પાસાહુંતુ—પાસામાંથી, સોડમાંથી. પં. વિ. ગુર્જ-ગુરજ, ખીલા
ખીલાવાળું હથીઆર, કેટલાક ફકીરો રાખે છે એવું. અહિનાળ—
અંધાણ. સંકેત-નિશાની. કહિઈ-ધ્યારે પણ. કેતલઈ-કેમે પણ.
કેટલાથી પણ, ગમે તેટલા (પૂરાવા) થી પણ.

૧૩૮. સરૂપ—સ્વરૂપ, વાતનું ખરેખરૂં રૂપ, ખરી હકીકત; અક્ષાઉદીન રૂપનો અવતાર છે એ હકીકત. *દિવ્યજ્ઞાન*.
૧૩૯. પેર—પેર. તતખીર. તેણિ કરું વિનાણ-તેણે ખખર કરી.
૧૪૦. ગુણી—ગુણ. ત્રાપડા-તાપડાં, ગુણપાટ. અળાવાં—અણાવો.
૧૪૧. જેહે—જેણે. ગુણી.....જલ માંહિ-ઉચે ગુણો ઉપર યન્ત્ર મંડાવીને ગાયો મારીને ડોશાં તળાવના પાણીમાં નાંખ્યાં.
૧૪૨. તુરણી—ઉતાવળી. આહું—સં-અચ્છ. સ્વસ્થ. નિર્વર્ણ-રંગના પાસ વગરનું.
૧૪૩. વડુ—મોટો. ઘડુ—ધડો.
૧૪૪. હુદ્—હોય છે.
૧૪૫. અન્તેડરી—રાણી.
૧૪૬. જમહર—ઝમોર. દુશ્મનોને હાથ પડવા કરતાં બળી મરવાને અગ્નિ પ્રવેશ કરવાની ક્રિયા, તેમજ તે કારણ માટે તૈયાર કરેલો અગ્નિ. પહસસ્યુ—પેશાશું. પ્રવેશ કરીશું. હીંદૂ તળદ માનીદ માદ—હિંદુને ગાય માનયોગ્ય-પૂજ્ય છે. *પ્રત્યક્ષ*.
૧૪૭. જીવિતવ્યની—જીવતરની-જીવવાની. પીજદ-પીવાય. પલી-પળી પણ, લગીરે, ચાંગળંએ.
૧૪૮. ગિરુડં—ગરુડું, મોટું, ભારે. મવાડું-દેખાડીએ છીએ. જાણેજો-બાણુને. સમજાવે.
૧૪૯. ઘરણિ—ગૃહિણિ, રાણી.
૧૫૦. વીચિસિ—પહોચશે, ખખર થશે. આણેજ્યો-આણુને. લાવને. આળી જમારદ—આ જન્મારે. આ ભવમાં. મોકલામણી-રામ રામ, છેલ્લા પ્રણામ (Good bye.)
૧૫૧. લાદ—લાવી. ચંદન, સુખડ, મલયાગર. પરિવાર-કુટુંબ, સગાં સ્નેહી.
૧૫૨. પ્રમાવિ—પ્રતાપથી, મહિમા વડે. આહિ—આય, બળ. સજન [સં. સ્વજન]-પોતાનાં માણસો.
૧૫૩. રહાદ—રહેવાય.
૧૫૪. માજનદ—માનવે, મિત્રને; અંદાલે. ગોરીડા-ધોરવંશનો, ધોરી; તે

ઉપરથી મુસલમાન. ઘળ—ધણા. ગઢપતિ—ગઢનો ધણી-સાંતલસિંહ.
 ચૂપટમહ—યુદ્ધકુશળ. યુદ્ધમાં યથેચ્છ ધૂમનાર. સરખાવો ધીંગ-
 ડમલ, રંગડમલ, તેમજ ખટમલ (માંકણ) !

૧૫૫. કોડાલી—કોડની ભરેલી. લુલાલુ—વળાવું. ટુલ્હા—વર.
 ૧૫૬. મેદ—શુભ વાત. પીઝિદ—પીવાય. પુગી—પહોંચી, બર આવી.
 ૧૫૭. જીવીદ—જીવાય. જીવન—જીવાડનાઈ.
 ૧૫૮. પિંડ શરીર. પ્રાણ—જીવ પરહુણા [સં. પ્રાધુર્ણ] પ્રાહુણા,
 પરાણા, હિવ—હવે. હોદ—થાય, થશે. સચરાચરિ—અધી જગાએ.
 ૧૫૯. પાવકિ—ચિતા ઉપર; અગ્નિમાં. સૈ દાલિ—પોતાનો દળમાં.
 ૧૬૦. વિરાલ—વરાળ. કહિસિ—કહેશે. મલુ—ભલો સારો.
 ૧૬૧. હમ.....અહિનાણિ—સાચા એધાણુ-નિશાની વડે-પોતાનું શુ-
 રજ આળખીને. નિશ્ચિ જાણિ—તકી જાણે, જાણ્યો. કહાવી—
 કહેવડાવી. નદ—ને.
 ૧૬૨. અહ્મ—અમને. મિલદ—મળે, તાબે થાય; નમે. આપું.....માન
 જીવ જાય તો ભલે પણ માઈ પણ-માન છોડું નહિ. લાજદ સાલ
 તળી ચહુઆળ—ચહુવાણુ-ચોવાણુની સાખ, શાખા-ઓલાદ લાલે.
 ૧૬૩. લોક—વસ્તી. પડા ઉથાય—સં. ઉથા—હલો, હલો કર્યો. સા-
 લિગ્રામ—કાળો, ગોળ પથર જે વિજીતને નામે પુજાય છે. એ નેપા-
 બની હદમાં ગંડકી નદીમાં થાય છે.
 ૧૬૪. ઝગવીઆ—કોરા કર્યા, સુકળ્યા.
 ૧૬૫. સાહ્યા ધર્યા—સામા કર્યા, મોખરે આણ્યા. ટોલે મિલદ—એકઠા
 એકમેક-થઈ ગયા.
 ૧૬૬. મલાં કરદ—સફળ કર્યાં. સારી પેઠે વાપર્યાં. દેવ—કૃષ્ણ.
 ૧૬૭. પોસાતા—મોટા, બળવાન, પ્રખ્યાત. પાયક—પદાતિ, લડવૈયા.
 ૧૬૮. વીરાતન—વીરપણું, શૂરાપણું. વીરાયતન—(પાઠાંતર) વીરું શરીર,
 શૂરાનું કલેવર.

બીજો ખંડ—વિવેચન સમાપ્ત.

ત્રીજો ખંડ-વિવેચન.

૨. મહ—મેં. ત્રિ. વિભક્તિ.
૩. સદ્ભરતુ રાડ—શંભરપતિ, ચોહાણ રાજ કાન્હડદેવ.
૪. સુરતાણી—સુલતાનના. પૂછ્યા ચહ્યાણ-પ્રધાન પૂછાયા, અર્થાત પ્રધાનને પૂછ્યું.
૫. અંગમહ—વેડી શકે. ટક્કર ઝીલી શકે. જાસ તણુ-જેતું. 'જાસ-જેતું' ને તણુ પ્રત્યય લગાડ્યો છે. છટ્ટીનો ખેવડો પ્રત્યય.
૬. જાસ તણહ—છટ્ટીનો ખેવડો પ્રત્યય.
૭. તડોવડી—ખરોખરી.
૮. મેલ—સંધિ.
૯. લયોસિ—લઈશ. ભવિષ્ય કાળ.
૧૦. રલિંડ—રખડ્યો. રઝળ્યો. સં. રિ-જતું.
૧૧. જૂડ માન કેતલડ ઘટ્ટહ—જૂવો કેટલાં પ્રમાણમાં માપ ઘટે. ભર્યા સરોવરમાંથી પોપટ ચાંચ ભરીને પીએ તો પાણી કેટલું ઘટે ? સમીઆણુ લીધું તેમાં શું થઈ ગયું ?
૧૨. આવર્જન કરસિડ મલિ—મનહરણ કરીશું-મનરંજિત કરીશું-ઠીક મહેમાનદારી કરીશું; અર્થાત ઠીક જંગ મચાવીશું. વિપરીત લક્ષણા. સૂઝર-સૂવર, ભૂંડ, ડુક્કર સં. સૂકર. સુલતાન ન આવે તો સૂવર ખાય એવા સમ દે છે.
૧૩. નવિ લાઈ ઘડી—ઘડીએ વાર ન લગાડીને. વાર લગાડ્યા વગર-તુરત.
૧૪. લીલ વિલાસ—વિલાસી-વૈભવી. સાયર-સાગર, સમુદ્ર-વહવાનલ સમુદ્રમાં રહેલો અગ્નિ.
૧૫. કીહુ ગર્વ.....હુંગરુ...તમે મનમાં શેતો ગર્વ ધરો છો ? સાત સાત વર્ષે સમીઆણુ-એક નાનો હુંગરો-નાના ટેકરા ઉપરનો ગદ લીધો!
૧૬. હાકદ—હાકેટી ઉડે છે.

૩૧. દીજઈ હોમ.....માંહિ—આહુતિ દેવાય, ગાય દહોવાય તો સવારમાં નસાય.
૩૨. પાહુડ—પડાવ.
૩૪. ઉપઘાત—ઘાત.
૩૫. વેગિ.....છોડિ—ઉતાવળથી ઘોડા તૈયાર કરી લાવ. પુહંત—પહોંચત—પહોંચત—આવી પહોંચે છે.
૩૮. તાહ તળઈ.....કુળ ?—તેના મોં આગળ કોણ ટકી શકે ? તેની સામા કોણ ઉભું રહીને લઢી શકે ?
૩૯. અંગણિ—આંગણે. નર નિકુંભ—નિકુંભ રજપૂતની એક જાતના નર, વીર. ગોહિલ—ગોહલ રજપૂતો.
૪૦. શ્રીગરણિ—સિકો મ્હોર રાખનાર અધિકારીએ. વહી—દક્ષતર, ચોપડો. વહીવંચા—ચોપડો—અમુક વંશનો ઇતિહાસ લખ્યો હોય તેવો—વાંચનાર ભાટ. સેલહુત—સેલોત. **૨૪. હૈનમત્**
૫૨. જકે.....ગયા—આ આખું પૂર્વાર્ધ અસ્પૃશ્ય છે.
૫૪. વાહર.....ચડઈ—વહારે ચઢતી વખત કોપે ધધડી ઉડે, અને એક છંદગે ઘોડે ખેસે.
૫૬. પ આગિલા બુદ્ધિવલ પ્રાણિ—બુદ્ધિમળ અને શરીરબળમાં આગવા—મેખરાના શ્રેષ્ઠ.
૫૯. ચુરાસાણી—ચુરાસાનના અગર ચુરાસાનની ઓલાદના.
૬૭. હેચારવ—હિસારવ. ખૂખારા. હણહણાટ.
૬૮. નવિ માનઈ સાટ—લગામને વશ રહે નહિ. લગામને ગાંઠે નહિ.
૬૯. માજેજ્યો—ભાંગળે. હરાવળે. પીયાળે—મુકામે.
૭૬. લોહડા તળી કટાકટી ઝાહિ—તરવારોની કટાકટ ઉડે છે. ચંત્રિ પુહંત સુર્ય—સૂર્ય બરોબર માથે આવ્યો. નંત્ર મધ્યાન્હ થયા. ચંત્ર—વખત માપવાની ઘડી, તેમજ ચંદ્રચંત્ર. રણતૂર—રણવાદ્ય. યુદ્ધનાં વાન્દ.
૭૭. ઝઠવણિ—દૂમલો. ધસારો. ઘાંઘે સાટ વેઈ—ઘોડાની ડોકપર લગામ મુકીને, ઇંટી લગામે. જઈ ફૂટા—જઈને પેદા.

૭૮. વિલગદ્.....ચાર—વાત કરતાંમાં તો તરત જ દાનેવને દેવ વળગે તેમ વેરીને વળગે છે.
૭૯. મચકોડવા—તોડ્યા-મરડી નાંખ્યા. મ્હેલાવ્યા વાટ—રસ્તો તળવ્યા, ભગાડ્યા.
૮૦. ચલમલ માલદ્ ચંદ્રદ્—ખલભલાટ કરીને ભાલાથી ખાંડી નાંખે. વિધી નાંખે. રણ પેરણ મંદ્રદ્—રણમાં પેરણું માંડે—રણમાં જાય છે.
૮૧. કહીના - સં. અવચ્છિન્ન-ઉપલક્ષિત.
૮૨. વીજ તળી.....કાયર કાંપદ્—તેમની તરવારો વીજ-ળીની પેઠે અપકે છે તે જોઈને કાયર હોય તેઓ થરથરી જઈને કંપી ઉઠે; પણ આ પદ્ધતિઓ પાછી પાતી ન કરતાં આગલી ભોંય જ ચાંપે છે—આડી જ ધસે છે.
૮૩. આવાલે કીધુ.—? *આવાલે કીધું એવું કહે છે.*
૮૪. મીંછ—ભયંકર.
૮૫. મૂલગા—મુખ્ય. ડગરતા—મૂળમાં ડગરતા એવો અશુદ્ધ પાઠ રહી ગયો છે. જ્યાં માં ડગરતા એવો શુદ્ધ પાઠ છે. ડગરતા—ખાંડી રહેલા. લઢાઈ પછી ઉગરેલા.
૮૭. વગતર—અપ્તર.
૮૮. ઉદાલ્યાં—લઈ લીધાં.
૯૧. હલાવ્યા—ઢીલાં કર્યા. ઘોડાની પીઠ તપી ન જાય માટે તંગ ઢીલો કરીને પલાણુ હલાવ્યાં.
૯૨. ડાવ—હાથે પહેરવાનાં અપ્તર. કોઠિ—શરીરે, ધડ ઉપર પહેરવાનાં અપ્તર.
૯૪. જે નીસાળ.....આવિડ—તુરક લોકોએ તળાવના પડાવ ઉપર જે નોખત ઉપર ધા વગાડ્યા તે સ્વર સાંભળીને મલિક નેજ ઉતાવળથી ભાંગ્યાં આવ્યાં.
૯૭. મંડમંડ—માથાં. ઉમે—ઉંચે. ઘાહ—નાણું.
૯૮. ફેરી ઘીંટી—ચોગરદમ કરીને ચેરી લઈને. સંધાન—સાંધવું. ધનુષ ઉપર આણુ મુકવું તે.

૯૯. સેડા.....માંડી—ભાવાનો ડોટ કર્યો. ધસારો ધાવનારને બોધાય એમ ભાષા ગોઠવ્યા.
૧૦૦. સુહૃદ—મુબત્ત આહાણિ-મારે છે. સં. આમહન-ધા કરવો. મારું.
૧૦૩. ડથલા—દમલા, ઉત્થલા પરિવર્તનમ્ । દે૦ ના૦ મા૦ ।
૧૦૫. સુદ્ધિ કરવા—ખબર કરવા, બાણુ કરવા.
૧૦૬. વાંદળું—વંદન. તુહ તળી—તારી. છટ્ટીનો એવડો પ્રસય.
૧૦૭. સાહમા—સામે મોંએ. સવેડ—સરવે.
૧૦૮. માણસ—વીર પુરૂષ, મદ.
૧૧૦. તારવી—ચુંટી કાઢીને. વીણી કાઢીને—સારા સારા લઈને.
૧૧૫. રાંધિલ—રાંધનાર-રસોઈઓ. સાંસહુ-સાંપું. કસીયાતણુ-કાંસાનું. પ્રહારમ વાલિસિ-પ્રહાર ન કરીશ. ન અથડાવીશ. ન અખડાવીશ.
૧૧૮. જાતિ સ્મરણિકા—પૂર્વ જન્મના સ્મરણુવાળી. પૂર્વ જન્મમાં કોણુ હતી તે બાણુનારી. શકન-શાકુન શાસ્ત્ર. જ્યોતિષની એક શાખા, અદિ' સમગ્ર જ્યોતિષ શાસ્ત્રને માટે.
૧૨૧. પંચ.....પતંગ—જે જઈને દીવે-દીવામાં પડે તો પતંગીડ પાંખ સહિત પોતાનું અંગ ખાળે છે. જાડસિ—જઈશ. બાવખશાળ.
૧૨૩. આમ તાત—પ્રજ્ઞના પિતા.
૧૨૪. ડછાહ—ઉમંગ-કોડ.
૧૨૬. આંતરુ—અંતર-બેદ-તથાવત. મોંગ પુરંદર—ઈંડના મોંગ-ઈંડનો વંભવ જેને ત્યાં છે એવો.
૧૨૭. માવ—રીત-તરેહ.
૧૨૮. કાન્હ.....કરુ—હે કાન્હરો ! વિચરમાં-આપણે લલાછ છે તેમાં-લગ્ન કરો.
૧૩૦. તં દેસિડ—તેને આપીશું, તેને આપીશ.
૧૩૩. નિવેમ્—અભિનિવેસ, ચોટ, નિશાન, લક્ષ.
૧૩૫. નહિ વિશ્વસિ જિમણ માહરું-માંબરામાં જન્મવા સારૂ એ એસે નહિ, એસવા પામે નહિ. મર્યક—મૃગાંક-ચંદ્ર.

૧૩૬. મુહસાલ—મોસાળ.
૧૩૭. એકવીસ જે પૃથ્વિરાજ—મારી પૂર્વના એકવીસ રાજાઓ. એક-વીસ પૂર્વજો, પેઢીઓ.
૧૩૮. અહિઠાળ—આધેધાન. ચાચિગદે—કાન્હડદેવના આપ સામંતસિંહની પહેલાં રાજ કરતો, કાન્હડદેવો એક પૂર્વજ. એ ધળવાન રાજ થઇ ગયો છે.
૧૩૯. પુરાણિ—પુરાણમાં, પૂર્વની વાતોમાં, પાછલા વખતમાં આગિદ્દ હુઈ ન હોસિ નહીં—(આવી વાત) અગાડી થઇ એ નથી અને થશે એ નહિં.
૧૪૦. સુ—પોતાનો. માવિ.....ચોલિદ્—આ ભવમાં પોતાનો ભવ કેમ બોળીએ, પોતાની જાત કેમ વટાળીએ.
૧૪૨. મગ કોરીને તેમાં સદાએ રહે તે જીવનું પણ કર્મ છૂટતું નથી—ભાવિ મિથ્યા થતું નથી. સરખાવો. ‘મગ કોરીને પેસતાં, કદી ન મૂકે મોત.’ સામળ. સર્વેને કરેલાં કર્મનાં ફળ મળશે; પાંચમ ની-માઇ હશે તો છઠ્ઠું કેમ થશે ?
૧૪૪. સામ.....તિણિ—સામ, દામ વગેરે ત્રણે રીતે.
૧૪૫. પૂછુ વીર—વીરને-વીરમદેને પૂછો.
૧૪૬. મહરૂક—મહર-માત્સર્ય.
૧૪૮. સુંદરલા તીર—સુંદર નામના તળાવને તીરે. લા-હૂંડી વિ. નો પ્રત્યય.
૧૪૯. રાહવી—રહનું પ્રેરક ૩૫-રખાઈ.
૧૫૧. મેઘવનાં—ઇદ્રધનુષ્યના રંગનાં.—ચંદ્રુઆ ચિકા—ચંદરવામાંથી. ચૂ-વકાં ચૂમખાં.
૧૫૨. ત્રિકલસાં—મહેલમાં ઉચામાં ઉચી એઠકની જગા જેના ઉપર નાના નાના ત્રણ ધૂમ્મટ અને શિખર-કળશ હોય છે તે.
૧૫૪. ત્રિકૂટ—લંકાના એક પર્વતનું નામ-લંકાનો ગંઢ. લંક ત્રિકૂટ સરીખડુ-ત્રિકૂટ ઉપરના લંકાગઢ જેવો. કનક-સકોમલ—કનક, સોનું, સહોભલ-રૂપાળું-સુંદર સોનાના જેવું સુંદર. ફૂટડી—ઉજળી, સારી દેખાય એવી. વહટ—ખેડક.

૧૫૫. ધજ—ધન. જુફલા—આર દ્રાણવાળા—ચોદ્રાણવાળા. જાલ—નળી.
૧૫૬. પટૂલડાં—પટોળાં, સુંદર ખાત છાપેલાં રેશમી વસ્ત્ર. પરિયાંચિ—સિંહાસને. ધવલ—ધોળાં. ધુલહર—ધવલગૃહ—સૌંધ—છોખંધ હવેલી. ચિત્ર સુરંગ—સારા રંગે ચિતરેલાં ચિત્ર.
૧૫૭. પંચશબ્દ—આર તરેહનાં વાદ્ય, નદ્દ, સુપિર, તત, અને ઘન અને ગાનારનો કંઠ એ પાંચના સુર. પાત્ર—પાતર. સ્વર સાત—પરબ, રીપબ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત અને નિપાદ—સા, રી. ગ, મ, પ, ધ, નિ.
૧૫૮. દીપકમાલ—દીપમાળ.
૧૬૨. વિનાગિ—વિજ્ઞાનવટે. ધણી ચતુરાધવડે. તુરકહ—છટ્ટી વિં તુરકના.
૧૬૪. આંગમ્યા—[સં. આ + ક્રમ to over power] હંકાવાયા.
૧૬૫. પાહિરણદ્—પેરણુમાં—પોશાકમાં.
૧૬૬. ઘડી—ઘટા. લોલિ રત્ન સૂં જડી—રત્ન સાથે જડેલી કોશો. રત્ન—જડિત—કોશ. કાને પહેરવાનું ધરેણું. કોશક.
૧૬૮. હુટહ [સં.—ઘુટ્ટ]—વસ્ત્ર. ચિલ્લુ—વિલ્લ—ગભરાઈ ગયેલું.
૧૭૦. હલકાપાત—તારાનો વર્પાદ, અર્ધિ અંગારાની વૃદ્ધિ.
૧૭૫. હમ્માર પરિ હું આદરું—હમીરરાયની પેઠે હું કંઈ. નામ અદ્ધારુ ઝપરિ કરુ—મારું નામ અદિયાનું કંઈ—વખણાવું.
૧૭૬. ગદ્દિ—કિશા ઉપર; અર્ધિ મેડતાને માટે વાપર્યો હોય એમ જણાય છે. મેડતા ઉપર ચઢીને જાઓ.
૧૭૭. પેરણું—સ્વારી, દમકો. રાહલ—રાજનું.
૧૭૮. વહી આવ્યા—ચાલી આવ્યાં. હાલ કાઠીઆવાડમાં આવા અર્થમાં વહેા ગયો—વહેા એમ વપરાય છે. ગહગહિ—ગરજે, ગડગડે.
૧૮૧. અઈયાર—ચોદા.
૧૮૩. પાથાહત—પાથાનો પુત્ર—પાથાહત.
૧૮૫. ચોલિ છતિદ્—વળ્યો—ગયો છતાં. સતિસમમી. તહાદિ—સારે. સકાર—શિકાર.

૧૮૬. મોકલાણી—મોકલના નામ પરથી તળાવનું પડેલું નામ. માંડી
ગદગ-આદરીને ગયો.
૧૮૮. લહિ—મેળવે છે. સં. લભ્.
૧૮૪. લહર—ગણે છે. સં. લક્ષ્.
- ૧૮૫.-૨૦૭. આ તૂકોમાં કુંવરી પોતાના પૂર્વ જન્મની હકીકત કહે છે.
૨૧૦. નાહ—નાથ, માલીક, ધણી. જમલી—સાથે. દાહ—અગ્નિસંસ્કાર.
૨૧૪. જમાહર, —જન્મારો, અવતાર.
૨૨૪. અછર—સં. અસ્તિ, છે.
૨૨૫. આય—અળ-અસ્કર. ૮ ૨૨૫
૨૨૬. હિવર—હવે.
૨૩૦. કુણર—કાણે.
૨૩૧. પરિઅચિ—પડદો. જંવારા-જન્મારા.
૨૩૪. શિખરી—પહાડી. પનુતી—પનોતી. તેહચા-તેનો, ચા-છટ્ટીનો
પ્રસય. નરસિંહ મહેતાની કવિતામાં ઠેરઠેર જોવામાં આવે છે. મરા-
ઠીમાં તો છે જ. પોસર-પોષે-સંતોષે. પાવાસિ [સં. પ્રાવૃષ્]
મેથે, આકાશે.
૨૩૫. મન્મથ—મન મથી નાંખે એવો-મદન, કામદેવ. દૂહવ્યુ-હૂબળો.
નિર્ગુણ—શુણ વગરની, નશુણી.
૨૩૬. નીગમું—ગાળું. રયાણિ-રાત્રિ. ઘણેરી—મોટી લાંબી. રહજૂં ન
જાઈ—કર્મણિ વિધ્યર્થ કૃદંત-રહું ન જાય. હિં. રહ્યા નહિ જાતા.
અપભ્રંશ વાક્યરચના. જૂવો. સિ. હે. ૮ । ૪ । ૪૪૧.
૨૩૭. જલહીણી—જળથી છૂટી પડેલી સં. હા. તજ દેવું. કંત વિ-
હૂણી-કંથ વગરની. સ્ત્રીણી—ખિન્ન.
૨૩૮. જં માગિસ તં દ્યોસ—જે માગીશ તે આપીશ.
૨૩૯. સોમનાથ છૂટંતં ઘર્યો—સોમનાથ છોડવતાં પકડ્યા.
૨૪૨. ન માજર રજ્જ—દેવળનો રંગમંડપ તોડે નહિ.
૨૪૩. ટલતુ-શિવાય. પાતશાહ આદ કરીને ગમે તે. અઢાલીઆ-છળ.
માલીયાં-મેડા. કોશીસાં-સં. કવિશીર્ષ. કોટની અહારની

ધારે અણિદાર નાની કમાનો કાઢી હોય છે તે. સાત સ્વર્ણા-
[સં. ક્ષ્મા કે ક્ષમા ઉપરથી] સાત માળનાં, સાત ભોંયાં. ત્રેમા-
નંદે ભોયુ શબ્દ વાપર્યો છે. ગવાચ-ગવાક્ષ. ડરાડરી-સરસાઈ
કરતી વલમી-છમ્મ. આવર્યા છદ્મ-છવાયા છે. સાંમલીતું-સંભ-
ળાતું. જૂનો કર્મણિ વર્તમાન કૃદંત માદલ-સં૦ મર્દલ-નોખત-જેના
ઉપર આમડું મઢે છે તે વાસણ. પીતલહર-પીતલગૃહ-પીતળતું
ખનાવેલું વાસણ. પીતલહરના.....વાજિ છિ-પીતળના
વાસણપર મઢેલી નોખતનો ધમકાર વાગે છે. વાગી રહ્યો છે. તત-
તંતુવાળાં વાદિત્ર. વિતત-વધારાનો પર્યાય શબ્દ ઘન-ઝાંઝ વગેરે
જેવાં વાદ્ય. શુપિર-કાણાવાળાં-સુરાખવાળાં વાદ્ય. પંચશબ્દ વાદ્ય
કહેતાં માત્ર ત્રણ જ ગણાવ્યાં છે. જૂવો. કા. પ્ર. ખંડ ૩-૧૫૭
ટીકા. વચગરણા-વહી લખનાર, વાંચનાર-રાખનાર-વહી-ચોપડો;
દક્ષતર, કરણ-કારકુન. મુકુટવર્ચ્ચન, અક્કલેહ, ટાવરી, ચારહી-
યા-? एवं વાધિ-એવી રીતના.

૨૪૫. મઢ—માઢ, કહેલાં. મત્તવારણાં-સં. મત્તવારણઃ—મહેલની ઉપર
હયો ઓરડો. ભૂમિહરિ-ભૂમિગૃહ-ભોંયરાં.

૨૪૬. અંતેડરી—રણુવાસ.

૨૪૭. કૂંચરી જોવા આવા મળી—કુંવરી જેવા આવી ભારે, જેવા
આવી તે પ્રસંગે જેવા આવી તેમાં.

૨૫૨. જિહમતિ—હેરાન-હુઃખી.

ત્રીજો ખંડ-વિવેચન સમાપ્ત.

ચોથો ખંડ-વિવેચન.

૧. સંતોષિત—સંતોષાયો, સંતોષવાળો થયો, રીઝ્યો, પ્રસન્ન થયો. આરોગ-પિડા રહિત.
૨. રલી—કોડ, ઉત્કટ અભિલાષા, પ્રબળ ઇચ્છા. કિમ-કેવી રીતે.
૩. આયસ લહિત—હકમ મેળવ્યો, આજ્ઞા માથે ધરી. સાવધાન થિત—સાવધાન થયેલો, ધ્યાન આપીને બેઠેલો.
૪. સકલ સ્વરૂપ—ખધી હકીકત. માય-મા, દિકરી; બંધાલનો બોલ.
૫. વિષમ—દુર્ગમ, જીતાય નહિ એવો. આસિત—એવું. જાસિત—જેવું. તિસ્યું—તેવું.
૬. તિસિત—તેવું.
૭. ઘળું—મેઢે ભાગે, વિસ્તારથી. વિશાળ ભાગથી. અજ્યસદ્—અ-બ્યાસ કરે, ભણે.
૧૦. વનય—વિનય. છન્નુ ગુણ-લક્ષણ વગ્રીશ (સંપૂર્ણતા વાચક શબ્દો) સર્વશુણું સંપન્ન, સર્વ સારાં લક્ષણોવાળા.
૧૧. અવલા.....ગાય-જ્યાં બ્રાહ્મણ, સ્ત્રીઓ અને ગાય મનાય છે, -રક્ષણ કરાય છે. હીણકર્મ—નકારાં કર્મ.
૧૨. વિવહારિયા—વેવારીઆ, વેપારી. બુહરદ.....વિવસાદ-ખરીદ કરે છે, વેચે છે, અને ન્યાયે ચાલે છે; પરદેશની સાથે વેપાર કરે છે.
૧૩. જલવટ—ફરીઆને રસ્તે. થલવટ—ખુશ્કીને રસ્તે. મહેસરી—જૈન નહિ તે, મહાદેવને માનનારા-હાલ વૈશવ.
૧૪. ફહીઆ—દાણાના વેપારી. દોસી—કાપડના વેપારી. જવહરી-ઝવેરી. નામિ-પ્રખ્યાત. નેસ્તી-ધીના વેપારી. છત્રીસહ-સંપૂર્ણતા વાચક શબ્દ. ક્રીયાણાં-કરીઆણાં.
૧૫. નગરિ—પીઠ. શહેરમાં માંડવી આગળ સુંદર બગીચો છે. આછી-સુંદર. ચેરા—ચોલ-ધણીજ રાતી. પાડસૂત્ર-રેશમ. પટુઆ-રેશમના દોરા વગેરે યુથનાર.

૧૬. નાળુડીયા—નાણાવટી. લોડીઆ-ખોડાં માથાંવાળા બોરા. સાંથિ બબરમાં, સાંથમાં. સુદાગર તેજી સાર-ઘોડાના સારા સોદાગર, અગર સારા ઘોડાના સોદાગર.
૧૭. નાગવેલી—નાગરવેલ, પાન. જં-જે.
૧૮. ચુહટા—બબર. ચુક-ચોક. ચુતરા-ચોતરા.
૧૯. મોકલી—પહોળી. છોહ પંક્તિહાટ-છેલ્લું દુકાનો. સુદ-દરજી.
૨૦. ગાંછા—વાંસફાડ. તેરમા-? ચુહટ્ટ...દલદ-ચોટામાં એટલી તો બીડ થાય છે કે છાતીએ છાતી ભિડાઇ બચ-દબાઈ બચ.
૨૧. ફાંડાં—કળશ. વલતિ.....જાત્ર-ત્રીજે ત્રીજે દિવસે બત્રા-દેવસ્થાન અગાડી મેળા ભરાય છે. પાત્ર-પાતર-નગર નાયકા.
૨૨. પુરદ.....શોક-જે લોક નગરમાં આવે છે તેમનાં ભૂખ, દુઃખ તે શોક નાશ પામે છે. જિણાલાં-જૈન મંદિરો. પોસાલ. પોશાળ, જૈન લોકોને ધર્મની ક્રિયા વગેરે કરવા સાથે, ભણવા સાથે રાખેલું મકાન.
૨૪. શોભિત.....કાંગરુ—પુરજે પુરજે શોભાયમાન કાંગરા છે. નદી.....ફલવા વરુ—ઝાડ સારી રીતે ફળે તે માટે કરેલી કૃત્રિમ નદી-કાંસ છે.
૨૫. કરહડી—કરદી-ઉતળા પાણીવાળી. પાણી હાથે લેવાય એવી. મંડપરંગ-રંગમંડપ. વિલાસસ્થાન.
૨૬. જાલહુરો—બલોરનો.
૨૮. પરવ—પ્રપા. વટેમાર્ગ ને પાણી પાવાને નિર્માણ કરેલી જગા.
૨૯. કાંથડી—કંથા. ચતિ.....કાપડી—સાધુઓના અર્થના શબ્દો, જેમ ધન દોલત. પંખીઆ-પંખીની પેઠે ભમનાર. અન્ન અચારી-સં. અવ+આ+કૃ ?-અન વહેંચાય છે. અપાય છે.
૩૦. તરુવર.....જૂવટે—ઝાડની છાયા નીચે આરસના ચોકમાં આરસની ફરસબંદી ઉપર રજપૂતો જૂગટે રમે છે. નગર-નાયકા-ગણિકા. નવલા-નવા.
૩૧. તાસ તળદ—તેના. બેવડી છટ્ટી. વાસિમદ-વિશ્રામ લે છે, રહે છે. નગર.....ઢીકુઆ-શહેરની પાસે ઢીકુડીઓ ચાલી રહી છે.

૩૨. જિસ્યુ.....જાડિડ—જાણે સમ ધાતુનો અને રત્નજડિત કો-
સીસાંવાળો ત્રિકૂટ પર્વત કોરી કાઢ્યો હોય નહિ એવો.
૩૫. ગરથ—ફવ્ય. ટાંકી.....દીવેલ—વાવો ખોદીને તેમાં ધી તેલ
ભર્યો છે. દીવેલ તો લાખ વરસ પહેાંચે એટલું ભર્યું છે.
૩૬. જૂના સાલાં—જૂની-ગદ સાલોના ફૂંઘણમણી-ખાળવાનામાં
નેહએ તો-ભણીના આવા અર્થ ઉપર લક્ષ ધો. વદસણું-એસણું
એઠક-રહેવાની જગા.
૩૭. પાટનુ ધણી—રાજગાદીનો માલીક.
૩૮. ચરદ.....લાલ્લ—ધણા રૂપાળા લાખેક ધોડા શેરડી, સાકર
અને દ્રાક્ષ ખાય છે.
૩૯. શ્રીગરણા—શ્રી મ્હોર રાખનાર અમલદાર. વદગરણા—વહી-
ચોપડો-દફતર ચોપડો રાખનાર અમલદાર. સાળહિતા—સાધન
લશ્કર ઉપરથી-લશ્કરી મહેતા-કારકુનો. દેહરાસરિ—દેરાસર સાથે
સંબંધ ધરાવનાર. પ્રોહિત-પુરોહિત-પરોત-ગોર.
૪૦. અવધાની—ટાવરી—મંડારી—ભંડાર રાખનારા અમલદાર-કો-
ઠારી—અત્રના કોઠારના ઉપરી. વરુ—વરો-વપરાટ.
૪૧. વતાં-વૃત્ત, કામ, કામગીરી. સરખાવો જૂની કહેવત-‘વતું કરીને
વાળીશ’ તાં કામ, નોકરી, કરીને વાળીશ. રોજરોજ રાજની પાસે
કામ કરે છે તેને પોસાતાં-સારાં. કળહ—સોનું. સોનાં અપાય છે.
૪૪. કરડાં—કઠુણ. ખેડાં [સં. સાદ્ગિન ગેડો]—ગેડાનાં ચામડાની ઢાલો.
૪૫. કડિં—કેડે. દાવડી—દોરી. મલા.....ચાચી—ભલાભલા-
જખરા જખરા દેશ અને વેરીઓ શું ખાય ભીડે છે
૪૬. મોજડ—મોજા-મેડા. પાગર—પગનાં ચર્મપૂટની દોરી. અલવિદ-
હળવે હળવે? સં.-અલલુ-? લટકામાં. હિંડઈ મેલિ—ગેલમાં, લટ-
કામાં ચાલે છે.
૪૭. સાવટૂ—જરીઆત-ઠેસિ પાય-પગે દેશ મારે છે. તમા રા-
ખતા નથી.
૪૮. કળયરી ઝૂલિ—સોનાની ઝૂલ.
૪૯. માંડા—મોટા લાહુ. ખડક ખડકલા, કૂર કપૂર-કપૂરની સુગં-
ધવાળો ખાન.

૫૦. માથ—જાત. સથરાં—જમી ગએલાં. ઢેપલાં થઇ ગએલા.
૫૧. પાન કપૂર—કપૂરવેલી—કપૂરી પાન. ચૂચા—ચૂચા. એક જાતનો સુગંધી પદાર્થ.
૫૨. ચિંતિ—ચિંતન કરે છે, રાજાને જ લાગે છે.
૫૩. અશ્વિનીકુમાર—અશ્વિનીના જે જોડે અવતરેલા પુત્ર. એઓ સ્વર્ગના વૈદ અને ઘણા જ રૂપાળા હતા. છદ્દ દરસન નહ—છાએ દર્શન બાલુનારા—બ્રાહ્મણોને.
૫૪. મુહુલ દીદ્ મૂપાલ—રાજા દર્શન દે છે. ડગડદ્—વાગે છે. મર-હમેદ—ભરત ભેદ—ભરત પ્રતિપાદિત સંગીત. પાટવંધ—ઠાઠવંધ, તાલસુર સહિત.
૫૫. ચિત્રીવટ.....છદ્દલડુ વીર—માલદેવ ક્ષત્રિવટ જાણુ, મહા ધૈર્યવાન અને છેલ છે. રાજા અનેરદ્—રાજા અને એને, માલદેવને.
૫૬. હળૂયા—હળુમાન-
૫૭. ચિરિસાલ—દુશ્મનોને સાલ૩૫—કાંટા૩૫. મોટિમ—મોટમ, મોટાઈ.
૫૮. રા.....સુરતાણિ. પદ્મનાભ કહે છે કે પૂર્વ પૂણ્યના પ્રમાણમાં ચોવાણુને ત્યાં નિર્મળ રાજરિદ્ધિ સાંભળીને પાતશાહે માર્થું ધુણાવ્યું.
૫૯. લેણુજાદ્—લીધું જાય. લેવાય. છતી શકાય.
૬૦. સુકુન ઘોલ—ધન દોલતની પેઠે એક જ અર્થના જે શબ્દો.
૬૧. વરચુરદાર...ફાઠ બર—કળ, અને ખુદ્દન—ખાતું. કળ—લાભ વગેરે ખાનાર ભોગવનાર—છોકરો અગર નોકર ચાકર વગેરે.
૬૨. ચમ જિસિડ—જમ જેવો—અચકર.
૭૧. ઇક તળી.....માચ—કેટલાકની તો બાપાએ સમજાતી નથી.
૭૨. કરેજો આપાપણી—પોતપોતાની (કૌન) નક્કી કરવો.
૭૪. દીવાળી હાટ—દીવાન તરફનાં, દીવાને મંડાવેલાં ચાંડલ—ચોખા. ચાદ્—કૂળ—કોઈ ખાઓ, કોઈ ખાઓ; એટલાં બધાં મળે છે કે ખાનાર મળતા નથી.
૭૫. સાલણી—? સિરિ—? વ્રીહાલી—વરીઆળી. લી—લે.
૭૬. તિલી—તલ. ચિરિ—વરી. એક જાતનું ચોખા જેવું ધાન્ય.

૭૭. નાલીયર લામડ લાચ—નાળીએર તો લાખ ' જોધએ તો લાખ
મળે છે. સાવુ-સાથુ ચોખા ? કંટોલ-કંટોલાં.
૭૮. પડી—ગાંધીનાં કરીઆણાં-વસાણાની પડી-પડીકાં. મંડાઈ ઘાસ-
ધાસ મંડાય છે. વેચવાને ગોઠવાય છે.
૭૯. મોજાં-જોડા. કુસિ— ? વરુ-વરો. મસારા-મુસારા-પગાર.
૮૦. પૂરડ-પૂરે, પૂરું પાડે.
૮૧. ગૂદરડ-અં મધ. વનગડ-અં ખળોનો.
૮૨. મેહર-મહાર. ધીવરના—ઢીમર, માછલાં પકડવાનો ધંધો કરનારી
જાત. ઢાઢી-બહુધા રવાજ વગાડીને ગાઈને માગનારી એક જાત.
મતરવ-અં તરખ-તેણે ગાયું-તે ઉપરથી-ગવેયો.
૮૪. ત્રાંવાહર—તાંઆધડા. કારુનારુ-કારુ-કારીગરની જાતો. નવ નાતો
કાશમાં ગણાય છે. સુતાર, લવાર, કુંભાર, સોની, કંદોધ, માળી,
હજમ, ગોવાળ અને તંબોળી. નારુ-વસવાયાં. એની પછુ નવ
નાતો મનાય છે. કોળી, વાધરી, કલાલ, ઢેડા, બળણીઆ, વાદી,
સરાણીઆ, ખરાદી, અને ચમાર. બોલવામાં નાકકાક કહેવાય છે.
તીરગરા-તીરધડા. વગનીગર-અં બગની-જવનો દારૂ, આસવ-
જવનો દારૂ ગાળનાર, કલાલ. શ્વાસ શ્વાસ-ખાસ હજૂરના નોકરો.
૮૫. મદ—દારૂ. શ્વામાર-દારૂ ગાળનારો. ડરાતિ અં ચુરતી-ઉંટ, ઉંટ.
પૂંગડાં—? ફૂંડ ફૂંડ
૮૭. દદા—ધાવ, આયા.
૮૮. સંસાલિજે કુલ માંહિ કરિ—કુલાચાર અનુસરાય-સંભાળાય
અહ્ય-અમને.
૯૧. ચાહરિ—દોર, દાર, ઢેકાણે. પાર્દ્રિ પાર્દ્રિ—ગામે ગામ.
૯૮. માઠૂં ઠાળ—કપરું, અધરું, વસમું, દુર્ગમ ઢેકાણું.
૧૧૦. જાં—જો. તાં—તો. મન-ના, નહિ. ડસરુ—ઓસરો, પાછો હટો.
૧૧૩. પાલટુ—ફેરવો, બદલો. કાલટપાલટુ-ફેરફેર કરો.
૧૧૫. મૂલગા—મૂળે, મૂળમાં, કુલ.
૧૧૬. તડોવડી—ખાણુ ઉપર.

૧૧૭. ગઢની પાતાં આઘા ગયા—તેઓ ગઢની તરફ—દિશામાં—આધા—પાસે ગયા.
૧૧૮. વ્યાસ પાંહિ—વ્યાસદ્વારા, વ્યાસની મારફત.
૧૨૧. વૂઠા—વસ્ત્રા.
૧૨૩. મહાજન—વેપારીઓ, વાણીઆ, વેપારીઓનું મુંડળ.
૧૨૪. રાજંગણિ—રાજદ્વારે. રાજમહેલને આંગણે, પહિલુ.....કરી—પહેલાં બધા એકઠા થઇને. રા લગુનિ મેટણું કરું—રાજની અગાડી ભેટ ધરી.
૧૨૫. આલહિનું—આપવું તે. કરયો.....માન—આપ લઘર્થ જારી રાખજો, ટેક મૂકશો નહિ.
૧૨૬. ફડીડ—અનાજનો વેપારી અહા તળઈ—અમારા—વિભક્તિનો બે-વડો પ્રસય. પૂરું વરુ જુ.....લહુ—જો દુકમ થાય તો વરો—વપરાટ—જોઇતો સામાન, પૂરો પાડું, આપું.
૧૨૭. ઉધારુ—જીવાડું, બચાવું. ઘીડ—ઘી. માગુ.....ઘાવરુ—હું આજી માગું છું તે આપો અને બેસારક રસોઈમાં બમણું વાપરો. મ કરસિડ માઠિ—કસર કરશો નહિ. ઓછું વાવરશો નહિ.
૧૨૮. ભોજો શાહ કહે કે મારે સાંથી તેલ દીવેલ લો. હું એરી વરસ મુધી આપી શકીશ. બજાય તેટલું બાજો અને વળી મરજી હોય તો ચોળીને નહાઓ !
૧૩૦. પાન્નઈ—સં. પન્—સંધવું, પાકે, રંધાય.
૧૩૧. પાધરી—ઠીક, સારી. સૂકડિ—મુખડ—અગર—અગરચંદન.
૧૩૨. પાચઈ—વગર. ગોલ—ગોળ. દેડલ મન માજુ આપણઈ—આ-પણે હાથે દેવળ ભાગશે નહિ. આ તુકના પૂર્વાર્થ અને ઉત્તરાર્થની વચ્ચે ક માં નીચેની અસ્ફુટ ક્ષેપક તૂક છે.
- સૂબુ સાહ કહિ પરિ કરી છાસ પિહિલુ આડેરી મરી
વાહળ ચડતાં લીજઈ સાચિ જોડં પારખું આપણઈ હાચિ.
૧૩૩. ગુલનુ.....જાય—ગોળનો ગોળો બમણો આધો બધ.

૧૩૪. વાજર.....ચાદ—વાગે તે જીવતું પાછું ન ફરે અને જીવતું રહે તે વળી ગોળને રોટલી ખાય । નફર-નોફર, શુભામ.
૧૩૫. પૂરસ્થૂં—પૂરીશું, પૂરા પાડીશું.
૧૩૬. રહિજ્યો મંડિ—મંડયા રહેજો. ટકી રહેજો. આવસ્થિત છાંડિ-છોડી, તથા આવશે નહિ. આવટયા-વાટી નાંખ્યા, મારી નાંખ્યા.
૧૩૭. સુ—સો.
૧૪૨. પાડર.....દેસિ—તરકના દેશમાં ત્રાણ ત્રાણ પોકારાવે છે, ખૂમ પડાવે છે.
૧૪૪. ચુહમાસિ—ચોમાસે. પરદ-આધે.
૧૪૭. જેટિ.....કિસર...જેઠ મહિનામાં પાણી ખૂટશે તો જીવી શું શી રીતે ?
૧૪૯. ડફરાં—ઉંચાં.
૧૫૨. કલસ યિકા—શિખર ઉપરથી, કિલ્લા, ડુંગર ઉપરથી. કાન્હ જલીચિ-કાન્હ ઉલીઆએ. હેરી-ખાતમી મેળવીને.
૧૫૫. હરમ—હુરમ, અમીર જેવા પદવીવાળાની સ્ત્રી.
૧૫૬. વધામળીડ - વધામણીઓ તિર્થ માંહે-ગળાલીપુરમાં. ઝાલોરમાં.
૧૬૧. સલિહ—આયુધસમુહ; તરવાર, ભાલા અને પણજી વગરનાં કામદાંને નથી.
૧૬૨. માલદેવની ઘારિ—માલદેવની તરફ.
૧૬૩. ખાહાદુરપુર અને અંબેરની વચ્ચે બાજી આજેખી અને ચોપટ ખેલવા ચાલ્યા. એક તરફ સોનગિરો રાજ અને બીજી તરફ દિલ્હીનો સુલતાન. બેમાંથી કોણ જીતશે ? કાન્હડદેવનો ભાઈ સુલતાનની સાથે ઝૂઝે છે. તેણે ઘોડાડેખી સોગટાં બનાવ્યાં, હાથીઓ રૂપી પાસા નાંખ્યા. તરવારો વડે દાવ આપ્યા. માલદેવ રણમાં જાપો મારે છે. સોનગિરિ આગળ બન્નેએ ભૂગદું રમવા માંડ્યું. સુલતાન જીતશે કે માલદેવ જીતશે ?
૧૬૯. હકારાં—તેડાં. આઘૂ આવુ-પાસે આવો. આગલુ-પહેલાંતું. પહેલાં એકદું કર્યું હતું તે. દેસુત-દેશોત. યાણિ-યાણામાં, જાવણીમાં.
૧૭૪. પાછાત ન રહિયો—ઉતાવળા ન થશો, મુદત અધુરી ન રાખશો.

૧૭૫. અછિ—છે. સદૈવત-અળવાન. કોઈઈ-કોઈએ. કિમ હિ નલીણુ
જાઈ-કેમે લેવાયુ જાય નહિ, કેમે લેવાય નહિ.
૧૭૮. થાકિઈ—ઓછા છતાં.
૧૭૯. જર્હીઈ -જેવામાં, જ્યારે. રહાધિ-રહે છે.
૧૮૦. લપી છપંતુ—વપાઈને છાનું.
૧૮૧. જાયિડ—જશે. કહિસં-કહીશું, હું કહીશ. વેદ-નક્રી.
૧૮૧. મવાડી -વગાડી, જણાવી.
૧૮૪. પાઙૂઆં કર્મ—સં૦ પાતુક-પતીત કરે એવાં કર્મ.
૧૮૫. અળાથિ—ગરીબાઈ. વૂઝાં-નાનાં ઝાડ, અથવા ઝાડનાં મૂળીઆંને
લીધે સખત થઈ ગયેલી કસદાર જગા, જેને વાવવા લાયક કરવા
સાર ખોદવી અગર બાળવી પડે છે.
૧૮૬. પીયારિ—પારકે. સેડિ સાંડસે- ?
૧૮૭. અન્યાન—અજ્ઞાન.
૧૮૮. નગારી-?
૧૮૧. સરઈ—હિંડે છે, ચાલે છે. કલાહિ-?
૧૮૨. ચડેવા—ચઢવા. પાડેસિ—પાડશે.
૧૮૭. સોઈ—અતુકુલતા-ભાગ્યની અતુકુળતા. રાજસમૃદ્ધિ.
૧૮૮. ચતુર્મુખિ—ચાર મોંઢે. આઘેવાણ-આગેવાન.
૧૮૯. દડવડી—દોડીને.
૨૦૧. એક ડીલનુ કારણિ આજ—પોતાના પંડના લોભને લીધે.
૨૦૨. ગ્રંવાલુ—ગ્રાંઆનું વાસણુ.
૨૦૪. રાડલ મણિ—રાજ તરફ. રાજની પાસે.
૨૦૫. સુહુણા તણી—સ્વમાની.
૨૧૩. જાંપ—હલો, ધસારો. દ્રેઠિ—નજરે, દેખતાં.
૨૧૭. સાહમઈ પૂરિ—સામે પૂરે, લક્ષ્મીની સામે.
૨૧૮. પૂર્વાર્ધ અસ્પૃટ છે.
૨૨૨. રાડલા—રાઉત-રાજના. લા છટ્ટી. વિ. નો પ્રત્યય.
૨૨૩. નિગ્રહસિ—લેશે. જાસિઈ મસમંત-રાખ થશે, બળી જશે.

૨૨૪. **લાંધિ પાલખી લેસડ**—ભાર ખભે લેશે. અંતકાળે આપેલું દાન લેવાનું સાહસ કોણ કરશે?
૨૨૫. **મેલાતદ**—પડતાં, ભેળાતાં, નાશ પામતાં. નશ્વિ-૪૩૨;
૨૨૭. **દિકોલી**—દાસીઓ, છોકરીઓ.
૨૨૮. **સકડુંવા**—સહ કુડુંબ.
૨૩૦. **ગળગાયક**—ગાયક ગણ, ગવૈયાઓનાં ટોળાં નગર નાચિકા-ગણિકાઓ. ગાનારીઓ.
૨૩૨. **આમરણ**—લુગડાં. પુરુસુ-પુરુષપૂર, માયોડું.
૨૩૬. **અર્ધ**—હાથમાં અગર અરધીઆમા ચંદન, કુલ અને અક્ષત સહિત પાણી લઈને સમર્પવું તે.
૨૩૭. **પદ્મસદ**—પેસે છે. સરલે સાદિ-ગળગળે સાદે.
૨૩૮. **ડફરાંટડ**—આડું, વાંકું, અવળું.
૨૩૯. **વહાણ**—વહાણું સવાર.
૨૪૦. **પંનરાસિં ચુરાસી ગઢિ જમહર**—ઝાલોર ગઢમાં પંદરસે અને ચો-ર્યાંસી ઝમોર મંડાયા.
૨૪૧. **મુગતિ**—મુક્તિ. મુગતિ-ભક્તિ. સારંગપાણિ-સારંગ નામનું ધનુષ્ય ધરનાર વિષ્ણુ, કૃષ્ણ ભગવાન.
૨૪૨. **સાચુરિ લગદ**—સાચોર નગર સુધી. દિગ્ગજ-પુરાણોની માન્યતા પ્રમાણે દરેક દિશાએ રહેતો અકેક હાથી. એ આઠ દિશાના આઠ છે; ઐરાવત, પુણ્ડરીક, વામન, કમુદ, અઝઝન, પુષ્પદન્ત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક. ધુમ-ધુમાડો. વિરાલ-વરાળ. સુર-લોકિ-દેવલોકમાં.
૨૪૩. **પરાવત**—ઐરાવત; સમુદ્ર મંથન વખતે નીકળેલાં ચૌદ રત્નોમાંનો એક, ઈંદ્રનું વાહન; એને સાત સુંદો છે. હન્દ્ર-દેવલોકનો રાજા.
૨૪૪. **નૈઋત**—નૈઋતી, મૃત્યુંની અધિષ્ઠાતા દેવી. નૈઋત કોણની દિગ્પાલિકા. ચરુણ-જળનો અધિપતિ, દેવતા. નરવાહન-વિદ્યાધરનો રાજા, બૃહલ્લથાનો નાયક, પાંડવોના વંશમાં જન્મેલો. યોનિણિ-ન્ને-ગણી. અંબાએ પોતાના આનંદને માટે ઉત્પન્ન કરેલી ઉપદેવીઓ. એ ચોસઠ છે. ન. કો.

૨૪૬. મહિપિસુર—સુર-ચમ. મહિપિ-પાડે, પાડા ઉપર-ચમનું વાહન પાડે છે. પાછા રહિ આવસિ ખોડિ-પાછા, પાછળ, પછવાડી રહે ખોડ-ખાંપણ આવશે.
૨૪૭. અપહરા-અપ્સરા, આકાશમાં ગતિ વાળી સુરનાયકાઓ.
૨૪૮. ગોપીચંદનિ—ગોપીચંદને; હારકામાં ગોમતી નદીના પટમાં થતી પીળી માટી વડે.
૨૫૩. મનરક્ષિ—મનના ઉત્સાહ વડે. વિ હયિ-એ હાથે.
૨૫૭. વા પુકારહ—એક પુ પડી ગયું હોય એમ જણાય છે. આપુ આપુ એમ પોકારે છે. ઉશ્કેરવાને.
૨૬૦. નાસત—નાસેડે.
૨૬૩. કર્મસીયા-? ફૂટ રસીયા-?
૨૬૬. ભારથ કરિડ—ભારત જેવું યુદ્ધ કર્યું.
૨૭૧. પડિહાર—રજપૂતોની એક જાત.
૨૭૩. સાહસી—મરણીઆ.
૨૭૭. મદ સાંમલી આગિલી માપ-મેં કહેવાનું સાંભળ્યું છે. પૂર્વની થતી વાતો, ઇતિહાસ સાંભળ્યો છે.
૨૭૮. ગ્રાસીયા-ગરાસીઆ, ગરાસ ખાનારા.
૨૮૦. ધારા તીરથ-રણસંગ્રામમાં તરવારે કપાઈ મરવા રૂપ તીર્થ.
૨૮૧. વિવાદ—એક પ્રતમાં નિનાદ પાડે છે તે સારો છે. નિનાદ-ધોટા હંક, શબ્દ. અંતરિવાદ-અંતરિક્ષવાદ.
૨૮૩. રૂયાંલુ-?આમિષ—માંસ.
૨૮૪. આંગરચે—ગડમાં-છેવટનું રક્ષણનું-ભરાઈ પેસવાનું સ્થાન.
૨૮૭. પ્રતિપન્નું-અંગિકાર કરેલું. અંગિકૃત.
૨૮૮. અરિઅણ—અરિગણ, દુષ્મનો. પ્રતિપાલણહાર-પ્રતિપાલન કરનાર.
૨૯૦. અમિરામ—ચુંદર. પામિડ આપણુ ઠામ-સ્વધામ પામ્યા.
૨૯૨. રામાયણ કરહ—રામાયણના જેવું યુદ્ધ મચાવે છે, કરે છે. ઝઠ-દિહાડા—સાડાવણ દિવસ.
૩૦૨. ઘડ—અપટ.

૩૦૬. ગોહરિ—ધાર.
૩૦૮. દૂહવળ—દૂભણ. જીળળી—જનની, મા.
૩૧૦. ઘહિકિ—ખહેકે છે, ફેરે છે. કેવડુ—કેવડો.
૩૧૩. અકલંકિત પુનેમનો ચંદ્ર ઉચ્ચો હોય એવું.
૩૧૫. માનિ—માને. ખી. વિ. અણૂરુ—ઓણું.
૩૧૭. સુકલીળા—કુળવાન.
૨૨૦. કહિ કારણ—શા કારણે. શું કરવા.
૩૨૩. મહવડયું—ઢીલું થઈ ગયું, ગળગળું થઈ ગયું.
૩૨૪. ચલમલદ્વ—કંપે છે, ક્ષોભ પામે છે.
૩૨૫. મોકલાવા—મોકળી થવા, છૂટી થવા, રળ લેવા.
૩૨૮. ચદ દર્શન—અટર્શન જાણનારના જેવો પવિત્ર. દાતાર દાનેશ્વરી.
૩૩૨. વાજ—પત્રાળાં.
૩૩૩. પરનારી સહોદર—પરજીને ખડેન સમજનાર.
૩૩૬. સીખામળ સરી—આશા માનીને. ઉહસદ્—રોમાંચિત થાય, ઉ-
દ્ધાસ, આનંદ પામે.
૩૩૭. નવનીત—માંખણ. પંચતાલીસ સુ પૂઠિવરીસ—એકસો પિસ્તા-
લીસ વરસ પછી. કવિ પોતે રચેલા પ્રબંધનો સાલમાં લહીઆઓના
દોષથી ગરબડ ન થાય એવા હેતુથી કહે છે કે એકસો અને પિ-
સ્તાલીસ વર્ષ પછી. ઝાઝોર પડ્યા પછી એકસો પિસ્તાલીસમા
વરસમાં એટલે સં. ૧૫૧૨ માં આ પ્રબંધ રચ્યો છે.
૩૪૩. વિદ્યા ઉદ્ધરિ—વિધાનો ઉદ્ધાર કરવા વડે.
૩૪૮. પ્રાકૃતબંધમાં કવિતા કરવાની ઈચ્છા કરીને કલિયુગમાં અભય કથાનો
વિસ્તાર કર્યો.

ચોથો ખંડ વિવેચન સમાપ્ત.

शुद्धिपत्र.

—XX—

पाठुं. लीटी. अशुद्ध.

शुद्ध.

प्रस्तावना.

नि

डाढी नांभो.

”

सुखतानी.

डाढी नांभो.

अग्नि

डाढी नांभो.

”

सुभट

डाढी नांभो.

२	१४	नी
१०	८	कटकटीओनी.
	१७	तो
१५	६	सुखतानी
१६	१६	ते
१८	छेडी	आश
२०	१७	पूर्व
२१	२०	देवण न भागतां
२२	४	शवणने
२४	६	डंडासना

कान्हडदे प्रबंध.

२९	१८	खांडव
२८	८	खोर
	१०	परदार
३१	८	जिपयासिउ
३२	१	वाहार
३३	७	बूढी
३५	७	उचि
३७	६	कटकटीया
५७	१६	रही
५८	८	कही
	१४	कि
६३	८	असंभ
६४	छेडी	हुई
६८	७	टलतु

पांडव

खार

वरदार

जि पयसऊं

चिहार

बूढि

कूचि

करकटीया

रली

कहि

किम

असंभव

हुई

वलतु

૭૮	૫	પ્રત્યા	પ્રત્ય
	છેલ્લી	અવારી	અવારીઈ
૭૫	૧૮	વીર	વારિ
૭૬	૨	રાડતિ લંહી	લંહીઈ સહી
૭૭	૨	જઈ	જઈ
૭૯	૧૮	સંસાલિજે	સંભાલીજે
૮૦	૫	કંથગહડીના	કાંથ ગહડીના
૮૨	૮	ગઢની પાતા	ગઢ નીપાતા
	૧૧	મરા સવેડ	મરાસિ વેડ
૮૩	૧૧	મુંજાઈઈ	મુંજાઈઈ
૮૪	૧૧	ઘરિ સંપતિ	જય સંપતિ
	૧૨	અન્ન	અન્ન
૯૦	૧૦	અઈમ	ઈમ
૯૬	૨૨	નઈ જીત	નઈજીત
૧૦૧	૪	॥ ૩૧૯ ॥	॥ ૩૦૯ ॥
૧૦૪	૯	જલ	ફલ
	૧૨	લહી	લહિ
		રૂંડુ વિવેચન.	
૧૩૧	૩	૨૪૮	૨૪૯
૧૩૨	૬	રહેલું	રહેલું
	૨૬	પહિરણી	પહિરણિ
૧૩૩	૯ ની	પ્રીતિવાચક.....	સં. માતુલ-મામો.
	નોટમાંમાઉલી.	
૧૩૭	૯	રાગઓ	રાગપૂતો
૧૩૮	૫	ગૂજર	આ શબ્દ પહેલાં નીચે પ્રમાણે ઉમેરો:-સવાલખ-સપાદલ-મૂળ કુમાઉનનો પ્રદેશ, પાછળથી શંભર આસપાસનો પ્રદેશ. જૂનો રાસમાળા.

૧૩૯	૨૩	ઝચિ ?	કૂચિ-કોચીન. કલહથ- કાલિકટ.
૧૪૧	૧૮	વગની ? બદલે ઉમેરે.	વગની-બવનો દાર.
	૨૫	કટકટીયાથી લશ્કરમાં	કરકટિયા (સં. કરકુત્તિ) હાયકાતી ધારણ કરનાર.
૧૪૨	૨૬	નાના	કાઠી નાંખો.
૧૪૩	૧	એક ચોખી	એકચોખી
૧૫૧	૧૬	એક છત્રંગે	કચ્છી
૧૬૦	૪૬ ની	અલવિહ	અલવિહ આગિલા-કોઇની
	ટીકામાં		છેડ કરવામાં પહેલા.
૧૬૨	૮૮ ની	સંસાલિજે કુલ માંહી-	સંભાલીજે કુલ માંહિ કરી
	ટીકામાં.	કરિ	
૧૬૩	૧૧૭ ની	ગઢ વગેરેને બદલે.	ગઢ નીપાતાં આઘા ગયા
	ટીકામાં		તેઓ નવા કાઠગઢ કરતા
			આઘા પાસે ગયા.
૧૬૪	૪	આવસ્થિય	મન આવસ્થિય
૧૬૬	૨૩૨ ની	પુરૂપૂર, માર્યોહું.	મુવર્ણપુરૂપ.
	ટીકામાં.		
૧૬૭	૧૬૦ ની	નાસેડે	નાસતા.
●	ટીકામાં.		

હાભાઈ પીતાંબરદાસ દેરાસરીનાં રચેલાં પુસ્તકો

૧	પુત્રપુત્ર (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૪-૦
૨	હરિધર્મશતક.	સિલકમાં છે નહિ.
૩	અમારાં આંસુ	”
૪	મધુભૂત.	”
૫	કાન્હડકપ્રબંધ. (અનુવાદ)	હવે પછી.
૬	વિદ્યાર્થિની મિત્ર.	સિલકમાં છે નહિ.
૭	વનસ્પતિશાસ્ત્ર.	૦-૮-૦
૮	સરળ રસાયનશાસ્ત્ર.	સિલકમાં છે નહિ.
૯	સરળ અર્થશાસ્ત્ર.	૦-૪-૦
૧૦	પદાર્થવિજ્ઞાન.	૦-૪-૦
૧૧	રણુજીતસિંહ. (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૧૨	સાહીના સાહિત્યું દિગ્દર્શન.	૦-૧૨-૦
૧૩	કાન્હડકપ્રબંધ-પદ્મનાભકૃત.	૧-૪-૦

૧, ૯, ૧૩ અમદાવાદમાં કર્તા પાસેથી અથવા ઓરીએટલ પુકડી-
માંથી, ૭ સરકારી પુસ્તકો વેચનારને ત્યાંથી અને ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨
પને ૧૩ શુ. વ. સોસાઈટીમાંથી મળશે.

કેશવલાલ હર્ષદેરાય ધ્રુવનાં રચેલાં પુસ્તકો.

મુદ્રારાક્ષસ. (સંસ્કૃત)	૩-૮-૦
મુદ્રારાક્ષસનાટક. (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦
વિક્રમોર્વશીય નાટક કિંવા	
પરાક્રમની પ્રસાદી. (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
અમરુશતક. (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦
ગીતગોવિંદ. (ત્રીજી આવૃત્તિ)	
છાયાઘટકર્પર.	૦-૧-૦
ભાપણ કૃત કાદંબરી.	હવે પછી

મુંબાઈમાં કાલ્યાણદેવી રોડ કિપર પુકડેલર્સ એન. એમ. અને કંપનીની
કાનેથી અને અમદાવાદમાં કર્તા પાસેથી અથવા રીચીરોડ કિપર ઓરીએટલ
પુકડીમાંથી મળશે.

हृदये प्रबलम्